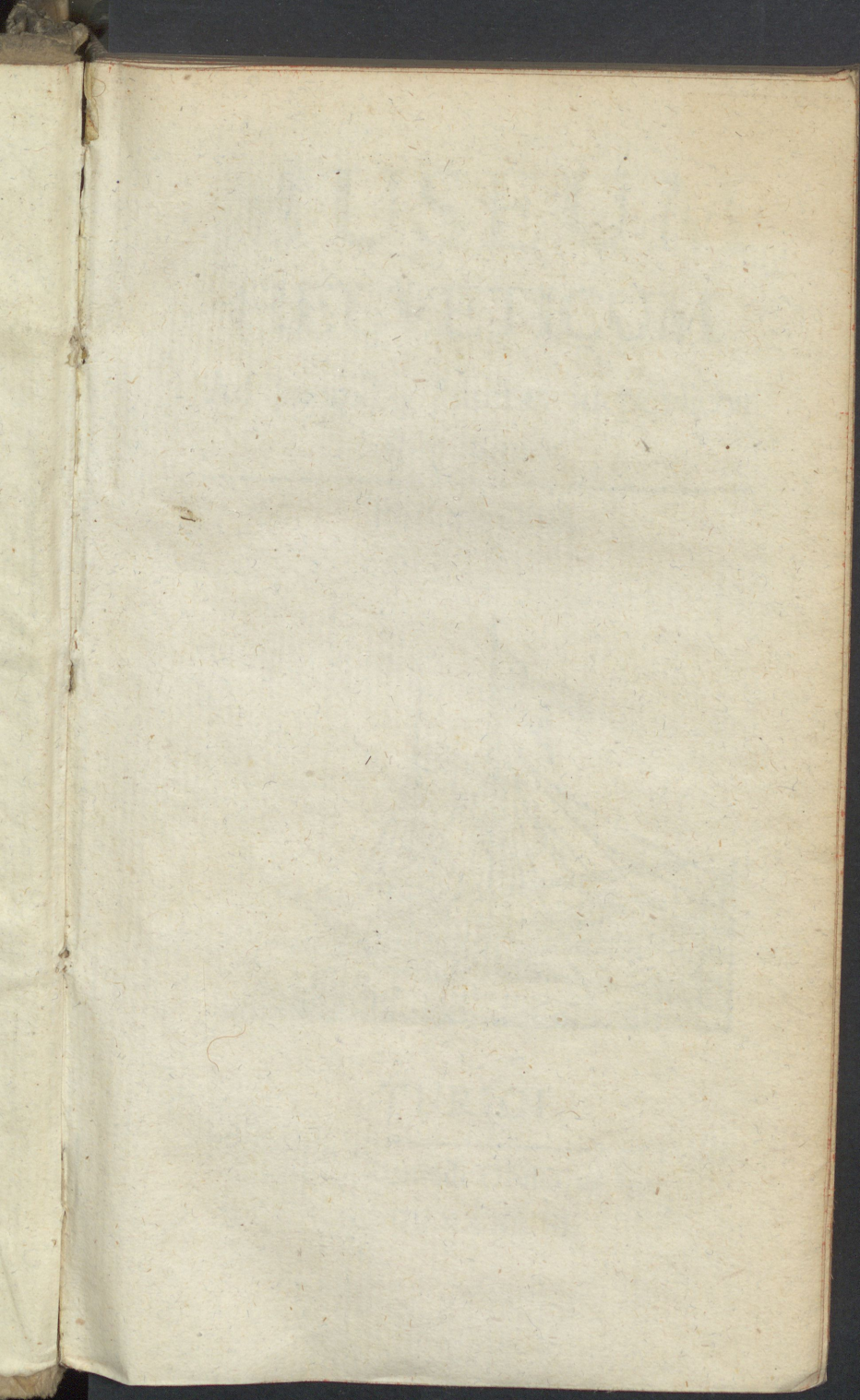

Külf. foly. O.
113.

MUSEUM HELVETICUM

Ad juvandas Literas in publicos
Ufus apertum.

Particula XIII.

TURICI

Litteris Conradi Orellii et Soc.

MDCCXXXIX.

INDEX

ARGUMENTORUM

Quæ Partic. XIII. distincte explicantur.

- I. SAM. BATTIERII, *Phil. & Med. Doct.* Prælectio de iis, ad quæ potissimum attendi debeat, ut quis in antiquis Græcorum Scriptis non solum loca corrupta deprehendere, sed & eadem, si ullo modo id fieri possit, emendare valeat. e Msc. a p. 1.
- II. Viri Vener. J. CONRADI WIRZII, Prælectio de Solis deliquio, cum Christus de cruce penderet. e Msc. a p. 25.
- III. ELIÆ BERTRANDI, *Eccles. Gall. Bernens. Past.* Tentamen Philosophicum de Cultu divino: ubi etiam illa expenduntur, quæ de hoc argumento habet celebris ille Libellus *Les MOEURS* inscriptus. e Msc. a p. 35.
- IV. Dissertatio Epistolica de pretio Artis Rhetoricæ ad Virum amicissimum L. CANDIDUM, cum notis apologeticis. e Msc. a p. 58.
- V. HUGONIS BLOTII Oratio in Hutterianos homicidas. an. 1582. de gemina cæde commissâ in *Laurentio* EISLERO, & HADRIANO FRISIO, Turicensi. e Msc. a p. 86.
- VI. Electa Epistolica. a p. 123.
- VII. Nova literaria. a p. 147. Accedunt nonnullæ Quæstiones, quæ Oedipum exspectant. p. 162.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

G. TELEKIEK'
ALAPÍTVÁNYA

SAMUELIS BATTIERII,

Phil. & Medic. Doct.

(*) PRÆLECTIO
DE IIS, AD QUÆ POTISSIMUM
ATTENDI DEBEAT,

ut quis in Antiquis Græcorum Scriptis non
solum loca corrupta deprehendere, sed &
eadem, si ullo modo id fieri possit,
emendare valeat,

D. 7. Decembr. A. 1705.

pro Specimine Professionis Linguae Græcæ habita.

Magnifice Domine Rector, &c.

Magnam utilitatem ad omnem Eruditio-
nem ex veterum Græcorum Scriptis ca-
pi posse, neminem nisi elegantioris do-
ctrinæ omnino rudem qui dubitet esse
existimo. Cumque adeo ista Veterum Scripta na-
tivo

(*) Etiam hanc Prælectionem Battierianam debemus Hu-
manitati Præstantissimi Viri - Juvenis WERNHARD HER-
ZOG, Basileensis, qui etiam notulas quasdam suas adpersit.

Tom. IV.

A

tivo suo nitore atque integritate prædita omnino ad nostra tempora non pervenerint, quemadmodum plures eruditione præstantes Viri sæpius conqueſti ſunt, ut non ſolum infinitos fere imperiti vel negligentes, nec ſatis ſeduli Librarii in deſcribendis iis errores commiſerint, ſed & a ſciolis & audacioribus Grammaticis plurima in iis, cum ipſi mederi imperite vellent, corrupta fuerint: rem omnino *περὶ ὧν* magnæque utilitatis facere exiſtimandi ſunt ii, qui ut Auctores antiqui Græci priſtinæ elegantix atque integritati, quantum quidem id fieri poteſt, reſtituantur, operam navant. Quandoquidem autem & ego ad hanc rem aliquid ſtudii adhibere non dubitavi, atque propterea non ſemel publice oſtendi, quomodo varia loca in Auctoribus aliquot Græcis cum corrupta emendari, tum integra, ab aliis vero pro corruptis habita, rite explicari debeant, hac Lectione conſtitui paucis exponere *ad quæ potiſſimum attendi debere mihi videatur, ut quis in antiquis Græcorum Scriptis non ſolum loca corrupta deprehendere, ſed & eadem, ſi ullo modo id fieri poſſit, emendare valeat*: quod dum breviter facio, vos Auditores omnium Ordinum Honoratiſſimi! ut benevole & patienter me audire velitis, vehementer rogo.

Quando exponere aggredior ea quæ neceſſario conſideranda videntur, ut quis cum loca corrupta in Scriptis Græcorum deprehendere, tum quoad ejus fieri poteſt, iis medelam adhibere rite valeat, primum ſine ulla dubitatione & palmarium eſt illud, ut quis operam det, quo univerſalem Græcæ Lingux habeat cognitionem: ſine hac profeſſo fruſtra omnis reliqua adhibetur conſideratio; quamvis

quamvis enim unum & alterum Auctorem intelligere quis valeat, ne Crisſo tamen aggredi ſuſtineat, caſſus & inanis omnis erit conatus. Illa vero cognitio unice perficitur frequenti & attenta lectione omnis generis Auctorum, non ſolum eorum qui proſa, ſed & qui ligata oratione ſcripſerunt. Et inter eos qui pedestri oratione utuntur, aliter loquuntur Philoſophi, aliter Hiſtorici, aliter Oratores: Et inter ipſos Poetas non mediocriſ reperitur diverſitas. Hinc etiam ſequitur ad noſtrum inſtitutum obtinendum requiri ut quis complectatur Græcorum Dialectos omnes; alius enim Attice erat locutus, alius Jonice: alius Doricam adhibuit Dialectum, alius Aeolicam: alii vero Dialectos varias miſcuerunt. Hoc modo inſigni Linguae Græcae cognitione inſtructus, probeque in variorum Auctorum lectione exercitatus, quamplurimos ſtatim, ſi qui adſint, detegere valet errores; quando enim ita ad ſenſum Auctoris, quem habere poſſit, diligenter attendamus, ſemperque meminerimus antecedentia & conſequentia, habita ratione circumſtantiarum omnium, temporis atque perſonarum, ſtatim, ſi error atque mendum aliquod adſuerit, nos aliquid offendet, ſique locum probe perpenderit, in quibus vocibus hæreat morbus deprehendemus. Verum fieri non poteſt, ut ſenſum & mentem Auctorum aſſequi valeamus, atque proin omne illud mancum eſt adhuc & imperfectum, niſi ſimul inſigni rerum multarum, Philoſophiæ inprimis, cognitione polleamus; hæc itaque pulcherrimarum rerum notitia accedat oportet, ſi ἀντίτοις χερσὶν opus illud aggredi, & temeritatem ſimul noſtram ac imperitiam prodere nolumus. Multa
A 2 exem.

exempla afferri possent eorum, qui loca Aucto-
rum varia, sana utique existentia, existimarunt vi-
tiata, solum quia rerum imperiti fuerunt, Græ-
cæ alias Linguæ peritissimi. Unum vel alterum
exemplum protulisse nobis sufficiet: Apud Dio-
genem Laërt. l. VIII. Vit. Pythagoræ Segm. 32.
Ed. Amst. p. 514. inter effata Pythagoræ ponitur:
Μηδὲ τὸν αὐτὸν ῥόον κρατεῖν, eandem fluxionem non
obtinere. Hic Kühnius pro ῥόον legere nos jubet
νόον. Utique si maiorem rerum Physicarum co-
gnitionem Kühnius iunxisset cum Linguæ Græcæ
peritia, de huius vocis mutatione non cogitasset.
Vera enim Physicæ scientia nos docet omnia ferri
& moveri more fluminis, ut sapienter Heraclitus
apud Laërt. l. IX. in ejus Vita S. 8. E. A. p. 552.
ῥεῖν τὰ ὅλα ποταμοῦ δίκην. & idem Heraclitus te-
ste Platone in Cratylo: λέγει που Ἡράκλειτος, ὅτι
πάντα χωρεῖ, καὶ οὐδὲν μένει· καὶ ποταμοῦ ῥῶ ἄπει-
κάζον τὰ ὄντα, λέγει ὡς δις εἰς τὸν αὐτὸν ποταμὸν οὐκ
ἂν ἐμβαίης. Dicit alicubi Heraclitus, quod omnia
fluant, nihilque quiescat: Et fluminis fluxioni compa-
rans res existentes, dicit, quod bis in eundem fluvium
non descenderis. Idem Laërtius de Stoicorum do-
ctrina circa Vacuum l. VII. Vit. Zenon. S. 140.
E. A. p. 453. sic scribit: Ἐξῶθεν δὲ αὐτοῦ (sc. κόσ-
μου) περιεχυμένον εἶναι τὸ κενὸν ἄπειρον· ὅπερ αἰσώ-
ματον εἶναι. αἰσώματον δὲ τὸ δῖόν τε κατέχεσθαι ὑπὸ
σωμάτων οὐ κατεχομένων. Hic quidem κατεχόμενον
legi in quibusdam Codicibus jam diu a nonnemi-
ne observatum est, & Menagius Codicem Regi-
um eodem modo legere testatur, & sic etiam le-
gendum esse recte putat. Kühnius tamen ad ista:
Descriptio τοῦ αἰσώματος manifeste mendosa est. Lego
ex conjectura: αἰσώματον δὲ τὸ δῖόν τε κατέχειν, ὑπὸ
σωμά-

σωμάτων οὐ κατεχόμενον, ex Suida, quod potest continere, ipsum vero à corporibus non continetur. Sed quid amplius in hoc Laërtii loco corrigendum restet, si *κατεχόμενον* scribatur, non video: & sensus verborum propositorum est iste: *Extra mundum autem circumfusum esse vacuum infinitum, quod incorporeum esse docent: incorporeum autem vel inane, quod occupari quidem a corporibus potest, non tamen occupatur, quo quid clarius fingi potest?*

His itaque, de quibus modo diximus, probe instructus quis, si offenderit aliquid in Auctore, quod ex sensu, quem locus certo postulat, corruptum esse conjiciatur, tum dispiciat quale remedium morbo deprehenso afferri possit. Et quemadmodum qui morbis humanorum corporum prudenter mederi cupiunt Medici, prius de remediis cogitare non solent, quam causas morborum deprehenderint: probe siquidem norunt, quod cognitio causæ morbi ultro medelam illius suggerat. Sic qui corruptiones in Scriptis Antiquorum deprehensas feliciter sanare desiderat, in causas illarum ut inquirat necesse est, his enim detectis Sanationes earum plerumque non solent amplius esse difficiles.

Inter causas vero corruptelarum, quæ in antiquis Græcorum libris deprehenduntur, recensemus primo priscum scribendi morem Græcorum. Antiquis vero temporibus Græci non eo scribendi modo usi fuerunt, qualis apud posteriores erat introductus, atque etiam a nobis adhibetur, ut nimirum singulæ voces separatim ab aliis relicto aliquali spacio notarentur, atque sententiæ distinctionibus

ctionibus interpungerentur ; sed uno & perpetuo ductu sine ulla distinctione & accentibus scribebant. Lectio vero hujusmodi Scripturæ sine dubio librariis multum negotii facefferat , & nisi quis fuerit doctissimus , & in notitia Linguæ Græcæ exercitatissimus , non poterat fieri , quin plurimi errores fuerint commissi in descriptione hujusmodi Codicum. Hæc autem prisca scribendi ratio apud Græcos sola in usu fuit usque ad tempora Aristophanis Byzantii , Grammatici Alexandrini , qui seculo ante Christum secundo , nempe Olympiade CXLV. sub Aegypti Rege Ptolemæo Epiphane potissimum claruit , & primus omnium accentus & distinguendi rationem excogitavit. Quamvis vero Græci ex eo tempore accentibus & interstitiis vocum atque sententiarum in scribendo uti cœperint , tantum tamen abest , ut pristinus ille scribendi modus statim omnino sit abrogatus , ut etiam integris aliquot post Christum seculis nonnulli libri ita scripti sint. Sic Lambecius Bibliothecæ Cæsareæ lib. II. c. VII. p. 519. testatur vetustissimum Codicem Dioscoridis cura & liberalitate Julianæ Aniciæ Imperatoris Flavii Anicii Olybrii Filiæ ante mille & ducentos annos exaratum in Augustissima Bibliotheca Cæsarea Vindobonensi asservari , in quo accentus omnino desint , & si qui in eo reperiantur , recentiori manu sint additi , vocesque sine ulla distinctione sibi invicem cohæreant. Ita & alia in aliis Bibliothecis hac ratione scripta reperiuntur Volumina. Idem in antiquis Inscriptionibus Græcis ut & Latinis factum observari passim solet. Hæc consideratio vero cum Linguæ Græcæ cognitione juncta quot mendis jam medelam attulerit dici vix potest : &
pro-

perfecto multa adhuc ex hujus causæ observatio-
ne sanabilia restant. Primo enim fieri non potuit
quin Librarii, quando hujusmodi Codices anti-
quo more exaratos describebant, quandoque aut
duas voces in unam junxerint, aut unam in duas
alias diffecuerint. Exemplo uno vel altero eorum,
quæ a me observata sunt, res ista fiet magis cla-
ra. Apud Euripidem in Tragœdia quæ inscribitur
Iphigenia in Aulide, v. 378. vulgo legitur:

Βούλομαι σ' ἐπειν κακῶς ἔν, βραχέα, μή λίσαν ἄν ὦ
Βλέφαρα πρὸς τάναιδές ἀγαγών.

Hoc ἄν ὦ duabus vocibus positum orationem
omnino fœdat, sensumque loci impedit: nec
vero aptum aliquem exin habueris: ut ex Inter-
prete apparet, cujus Latinam explicationem affer-
re piget: si vero illas duas voces conjunxeris in
unam ἄνω, quæ *sursum* significat, oratio Euripidis
erit elegans, & omnia planissima: Et sensus verbo-
rum productorum, quæ Agamemnon ad fratrem
Menelaum loquitur, erit iste: *Volo te increpare at-
que tibi maledicere, decenter & modice, non nimis
palpebras ad impudentiam attollens.* Impudentium
siquidem & arrogantium est supercilia & palpebras
tollere, qui proin etiam σοβαροβλέφαροι a Græcis
dicuntur. Apud eundem Euripidem Iphigenia in
Tauris v. 1429. hæc leguntur:

Λαβόντες αὐτοὺς, ἢ κατασύφλου πέτρας
ῥίψωμεν, ἢ σκόλοφι πῆξωμεν δέμας;

Error hic est in κατασύφλου, quod unica voce
scriptum locum istum inquinat: Si scripseris
duabus vocibus κατὰ σφλοῦ locus erit integer:
ejusque sensus: *Prebendentes eos an de prærupta &*

*aspera rupe præcipitemus, an corpus ipsorum figamus
palis? Alia adhuc ex eodem Euripide proferam:
Is in Hecuba v. 592.*

- - Οὐκ οὖν δεινόν, εἰ γῆ μὲν κακὴ,
Τυχούσα καιροῦ θεόθεν, ἔυσαχυν φέρει.

Hoc ἔυσαχυν ex duabus vocibus εὔ & σάχυν simi-
liter est corruptum, & separate eas scribere debe-
mus: & tum loci sensus est iste: *Nihil mirum est,
si terra mala nocta divinitus opportunam aëris temperi-
em, bene fructum ferat.* Apud Euripidem rursus
in Oreste v. 686. Menelaus dicit:

Τὸ δ' αὐτὸ δύνασθαι, πρὸς Θεῶν χεῖρ' ἔω τυχεῖν.

Pro hoc αὐτὸ Canterus in suis Notis ad Euripidem
αὐ legendum existimat: verum si dissolveris hoc
αὐτὸ in duas has voces αὐ & τὸ locus tum se rite
habuerit: & locus iste nec ab ipso Scholiaste rite
erat intellectus: is existimabat simpliciter hic Me-
nelaum dicere: *Volo ut a Diis saltem juvandi te pote-
statem obtineam.* Emphasin vero atque vim, quæ
hoc sermone exprimitur, neutiquam percepit
Scholiastes: & quidem illa consistit in repetitio-
ne hujus τὸ, & interjecta particula αὐ:

Τὸ δ' αὐ τὸ δύνασθαι - - -

Et insuper πρὸς Θεῶν neutiquam hic est a Diis,
ut falso existimat Scholiastes, sed per Deos, quæ
jurandi formula erat frequens apud Græcos; dice-
bat vero ista Menelaus magna cum animi commo-
tione, quæ Latinis vocibus exprimi neutiquam
potest: postquam enim in proxime præcedenti-
bus Menelaus ostendisset Oresti ipsius auxilium fla-
gitanti, se libentissimo animo illud ipsi præstare
paratum

paratum esse, addit magna cum vehementia: *Possē, posse inquam, per Deos ad scopum pervenire, ego vero tantum velim.* In Hippocratis libro περὶ τῶν ἐν κεφαλῇ τραυμάτων Seg. XVII. n. 2. hæc habentur: Ἐλκος ἐν τῇ κεφαλῇ οὐ χρὴ τέγγειν οὐδενί, οὐδὲ οἶνῳ, ἄλλως ἥκιστα. Verba sic posita hunc exprimunt sensum: *Vulnus in capite non oportet humectare ulla re, neque vino, aliter minime.* Sed omnino præter scopum Hippocratis, is enim eodem libro Segm. XX. versus finem, vulnus capitis oleo humectare concedit: τὸ τε ἔλκος ὑποτείνας ὀθόνιον ἐλαίῳ τέγγει. Illud itaque ἄλλως in duas voces est separandum, ut sit ἀλλ' ὡς ἥκιστα, & omnia recte se habebunt: dicitque Hippocrates, *quod vulnus capitis non oporteat humectare ulla re, nec vino, nisi quam minimum.* En vero etiam exemplum, ubi una vox in duas per errorem est divisa. Euripides in Oreste v. 1457.

Ἀμφὶ πορφυρέων πέπλων ὑπὸ σκότου
Ξίφη, σπάσαντες

Nisi ἀμφὶ πορφυρέων una voce conjungas oratio erit inepta: sic enim dicitur: σπάσαντες Ξίφη ὑπὸ σκότου Ἀμφιπορφυρέων πέπλων. *Strictos habentes gladios sub tenebris prætextarum seu purpurearum vestium.* En adhuc aliud, ubi una vox in duas est discerpta, apud eundem Euripidem in Oreste v. 202.

Τό, τ' ἐμὸν ὀχεταί
Βίου τὸ πλέον μέρος ἐν
Στουαχῆσί τε καὶ γούις,
Δάμρυσί τ' ἐννυχίοις, ἄγαμος,
Ἐπεὶ δ' ἄτεκνος, ἄτε βίοντον
Ἄ μέλεος εἰς τὸν αἰὲν ἔλκω χρόνον.

Hæc αἰ μέλεος, ego misera, a Scholiaste eodem modo

modo lecta, utique ex una voce sunt orta: legendumque est una voce Ἀμείλιος. Hoc vero ἀμείλιος est indotata, quæ nulla dote ad matrimonium contrahendum instructa est. Τὰ μείλια enim sunt proprie munera quibus aliquem nobis conciliamus: Hinc etiam dos & dona, quæ marito nova nupta affert, ita vocabantur. Hesychius sic explicat: μείλια, μειλίγματα, χαρίσματα, σπαλάγματα (pro quo ἀσπάσματα ponendum putat Grotius) δῶρα καὶ ἡ προίξ. Flebiliter itaque hic queritur Electra, quod plurima vitæ pars sibi in suspiriis & gemitibus, nocturnisque lachrymis abeat, quia innupta & tum etiam sine liberis esset, utpote quæ indotata vitam perpetuo trahere debeat. Illud ἐπεὶ vero non est ut putavit Scholiastes quoniam, quandoquidem: sed idem est hic quod εἶτα, postea, adhuc, præterea. Quam hujus ἐπεὶ significationem frustra in Lexicis quæsisseris; sæpius tamen ita usurpatum observavi. (a)

Obser-

(a) Labet aliquot hujus rei exempla, quæ Cl. Auctor noster in Observationibus suis MSt. in Euripidem ad hunc locum affert, heic apponere: hoc sensu hæc vox occurrat apud Euripidem ipsum Troad. v. 315.

Ἐπεὶ σὺ μάτερ, - - -

Item apud Sophoclem Oedipo Tyrann. p. 90. b. Edit. Francof. 4.

Χαλᾷ κρεμασὴν ἀρτάνην· ἐπεὶ δὲ γῆ
Ἐκεῖθ' ὁ τλήμων, δεινὰ δ' ἦν τάνθ' ἐν δ' ὄρᾳν.

Apud Callimachum hymno in Dianam v. 55.

Ἀι νύμφαι δ' ἔδδειςαν ὅπως ἴδον αἶνὰ πέλωρα,
- - - Καὶ ὅπποτε δοῦπον ἄκκσαν

Ἀκμονες

Observavi etiam quandoque duas voces in alias duas esse per errorem distributas. Ita apud Euripidem in Troad. v. 120. hæc leguntur:

Μοῦσα δὲ χ' αὐτῇ τοῖς δούλοις,
Ἄτας κελαδεῖν ἀχορεύτους.

Hic duæ voces δὲ nimirum & χ' quod tanquam per apostrophum ex καὶ esset ortum, ex duabus aliis vocibus per mendum sunt corruptæ. H. Stephanus quidem videns illud χ' cum apostropho non posse hic locum habere, sequente αὐτῇ, quod tenui spiritu est affectum, legere nos jubet in Notis suis in Euripidem p. 119. Μοῦσα δὲ κ' αὐτῇ. sine aspiratione, mutando illud χ in κ. Locum vero hac ratione nondum apte positum probe animadvertens Stephanus ex infinitivo κελαδεῖν ponendum putat imperativum κέλαδε. Nec fortasse incommode & indicandi modo κελαδεῖ legi posse existimat idem. Hac non obstante Stephani animadversione imperitus Editor Genevensis Editionis Euripidis in folio servato illo χ' sequens αὐτῇ aspi-

---

Ἄκμονος ἠχήσαντος, ἐπεὶ μέγα πολὺτ' ἤμακ
Φυσάων.

Ubi semper τὸ ἔδεισαν ἀπὸ κοινοῦ sobintelligendum, ut recte monet Callimachi Scholiastes item apud Arrianum l. 7. de Exped. Alex. M. Ἐπεὶ καὶ τοιόν δέ τινα λόγον Ἀριστόβουλος ἀναγράφειν. Herodian. l. 1. c. 12. p. m. 40. Ἐπεὶ δὲ οἱ ἐν τῇ πόλει μέιναντες, dein ii qui in urbe manserunt. 1. Corinth. 15: 29. Ἐπεὶ τί ποιήσασιν οἱ σαπτιζόμενοι. Hic H. Grotius notat ἐπεὶ h. l. præterea significare. Frustra itaque esset v. c. J. BARNESIUS, qui in loco isto Euripidis ἐπὶ reponit, dicitque ἐπὶ absolute poni, pro ἐπὶ τούτῳ insuper. J. W. H.

asperavit in αὐτή. Sed in textu Euripidis non opus est ulla mutatione, si illud δὲ χ' recte scribatur, servatis iisdem literis, totus locus erit sanus: Scribendum enim primo est δ' cum apostropho ex conjunctione δὲ factum, deinde ἐχ' itidem cum apostropho pro ἐχε, quod idem est ac παρέχε, *da, exhibe*. Alloquitur enim Chorus Troadum Musam, propositis verbis Latine conversis: *Ipsa vero tu Musa da nobis miseris deslere, vel, ut desleamus calamitates tristissimas.*

Cum vero & supra significatum sit, quod sero cum accentus libris fuerint apppositi, tum oratio distinctionibus intercisa, multi etiam errores & menda exinde sunt exorta: posteriores enim Grammatici προσωδίας illas & distinctiones rite non semper apposuerunt: aut etiam imperiti vel festinantes Librarii multa in his vel mutarunt, vel & omiserunt. Hinc quandoque ex Oratione, adhibita cogitatione ad eas, quibus male intercisa est, distinctiones, nullum convenientem sensum vel Oedipus expromere valeat: si vero illa aliter & rite interpungatur, omnia plana ac nitida videbuntur. Etiam προσωδία si male sint appositæ vocibus & orationi diversum plane, quam vero locus postulat, tribuunt sensum: Si illæ aliter & legitime notentur, nil difficultatis amplius adfuerit. Exemplis aliquot res ista fiet manifestior. Apud Diogenem Laërtium in Vita Diogenis Cynici Segm. 73. l. VI. E. A. p. 348. hæc exstant verba: Μὴδ' ἀνόσιον εἶναι τὸ καὶ τῶν ἀνθρωπείων κρείων ἀλᾶσθαι, ὡς δῆλον ἐκ τῶν ἀλλοτρίων ἐσθῶν. καὶ τῷδε ὀρθῶ λόγῳ πάντα ἐν πᾶσιν εἶναι, καὶ διὰ πάντων ἰέναι λεγῶν. καὶ γὰρ ἐν τῷ ἄρτῳ κρέας εἶναι, καὶ ἐν τῷ λα-
χάνῳ

χαῖνον ἄρτον. καὶ ἐπὶ τῶν σωματίων τῶν λοιπῶν, ἐν
 πᾶσι διὰ τινῶν ἀδῆλων πόρων ὄγκων ἐσκρινομένων καὶ
 συνατμιζομένων. Sensus loci hujus Interpretes
 neutiquam affecuti sunt : Sed mirum esse nullum
 debet : Primo enim verba rite sunt distinguenda,
 dein etiam, quæ corrupte scripta sunt, corrigenda.
 Virgula ergo est ponenda post σωματίων, post
 λιτῶν vero eadem est delenda, & λιτῶν est refe-
 rendum ad sequens ὄγκων : dein κρέως & ἄρτου in
 gignendi casu est ponendum pro κρέως & ἄρτον,
 atque loco λοιπῶν scribendum λιτῶν, ut optime
 quædam antiquæ Editiones habent. Sensusque
 demum loci verus est iste : Diogenes Cynicus do-
 cuit, non esse impium vesci humanis carnibus, ut ap-
 pareret ex ejus dissentaneis & remotis ab aliorum hominum
 consuetudine moribus, & ex recta ratione patere omnia
 in omnibus esse, & per omnia vadere, (id est, efflu-
 via ex quovis corpore in alia quævis abire, & in
 illa recipi) nam in pane de carne esse effluvia, &
 in olera de pane. Similiter rem se habere & in corpori-
 bus humanis, cum tenues & exiguæ molecule ab aliis
 corporibus ablatae in omnia corpora per quosdam insensi-
 biles meatus & poros se insinuent, & quasi per halitus
 in ea suscipiantur. Apud Euripidem in Tragedia
 in Oreste v. 727. Pylades dicit sequentia :

Θῶσπον ἢ μ' ἐχρῆν προβαίνων, ἐκόμεν πρὸ ἄσπερος,
 Σὺλλογον πόλεως ἀκούσας, τόνδ' ἰδὼν αὐτὸς σαφῶς
 Ἐπὶ σέ, σύγγονόν τε τὴν σὴν, ὥς κτενοῦντας αὐτίκα.
 Τί τὰδε, πῶς ἔχεις;

Hæc quia non rite erant interstincta sensum atque
 vim loci non poterant commode exhibere: quo
 accesserat aliud adhuc mendum, quod exortum
 est quia προσβαίνω non recte in voce ἢ est notata.
 Nam

Nam *Θᾶσσον ἢ μ' ἐχρῆν*, cum tenui nempe spiritu & accentu acuto, sensum exprimit hunc: *citius quam me oportebat*: diversum plane ab eo qui ei loco conveniat: aspero itaque spiritu est insigni-enda vox ἢ, atque accentu circumflexo & jota sub-scribendum, ut sit *Θᾶσσον ἢ μ' ἐχρῆν*: *Ocyus quem- admodum me oportebat*. Locus vero ita distinguen- dus: post *προβαίνων* virgula est tollenda, & post *ινόμην* ponenda: deinde post *ἄσσεος* virgula etiam est tollenda: porro post *ἀνούσας* est ὑποσημείον, & post *κτενοῦντας* virgula itidem ponenda: & sen- sus tum totius loci erit iste: *Ocyus ut me oportebat progressus veni, postquam audiui ante oppidum concionem populi futuram: atque adeo eam ipsam videns certo con- tra te atque sororem tuam esse collectam, tanquam qui vos capitis condemnaturi sint, statim; Quid ista? quo- modo habes?* Observandum vero post *αὐτίκα*, sta- tim, abrumpere Pyladen orationem suam propter animi perturbationem & anxietatem Orestis inter- ruptum: hinc abrupto prægressæ nec dum absolu- tæ orationis filo, interrogat Oresten: *Τί τὰδε; πῶς ἔχεις;* illud vero ἢ in ἦ esse mutandum ex Scholiaste Euripidis quoque divinare possumus: sic enim ille: *Θᾶσσον ἢ ὥς ἐχρῆν με παρεγενόμενον*: hoc enim ὥς ἐχρῆν με est idem quod ἢ μ' ἐχρῆν, illud- que ἢ apud Scholiasten quoque in ἦ est mutandum, aut dicendum aliquid in eo deficere, & scribi de- bere: *Θᾶσσον ἢ μ' ἐχρῆν, ἢ ὥς ἐχρῆν με*. In ea- dem Tragœdia Oreste v. 720. Orestes queritur:

Οἱμοὶ προδέδομαι, κούκέρ' εἰσὶν ἑλπίδες,
Ὅπῃ τραπόμενος, θάνατον Ἀργείων φύγω.

Hæc verba, prout distincta sunt, vim & vehe- mentiam affectus Orestis neutiquam exprimunt: punctum

punctum ergo post ἑλπίδες ponendum : Dein vox ὅπῃ in ὦ τῇ duabus vocibus est mutanda : Et magna cum vehementia lamentatur hic Orestes : *Hei mihi ! proditus sum, nec spes supersunt amplius. Ah ! quo me vertens mortem ab Argivis effugiam !*

Secundo loco inter causas corruptionum in Græcorum monumentis extantium merito numeramus Græcorum pronunciandi rationem : Notum est Græcos multa similiter pronunciaſſe, quæ tamen varie scribebantur, & propterea etiam diverſam poterant habere ſignificationem : Sic Diphthongi ει, οι, & Vocales η, ι & υ fere in ſono conveniebant, & ſonus Diphthongi αι non multum ab ε differebat. Ex hac proſecto pronunciationis Græcorum conſideratione multa in Auctoribus Græcis extantia menda detegi poſſunt. Exempla quædam de hac re in medium proferam : Apud Hippocratem in jam citato libro περὶ τῶν ἐν κεφαλῇ τραυμάτων. Segm. XIX. n. 3. legitur : Τάμνειν χρὴ τὸ μέγεθος τὴν ὠτειλὴν, ὅση ἂν δοκῇ ἄνω χρῆναι. hoc ὅση cum η ſcriptum ex duabus vocibus ὁ σοι corruptum eſſe, quia η pronunciabatur ut οι Diphthongus, non eſt dubitandum : & ὁ σοι eſt ſcribendum, referturque ὁ ad præcedens μέγεθος : jubetque hic Hippocrates, ſi quid in vulneribus capitis à Chirurgo ſecandum ſit, ut ſecetur vulnus tanta magnitudine, quanta videatur ſurſum requiri. Euripides ſæpius memoratus in Phœniſſis v. 182. ſic habet.

Ὡς ἀτρεμέα κέντρα
καὶ σώφρονα πύλοις
Μεταφύγων, ἰθύνει.

Hic in voce ἀτρεμέα ε eſt poſitum pro αι : ſcribendum

dum ergo est ἀτρεμαῖα, ab ἀτρεμαῖος, quod est *quietus, placidus*. Ipsum vero metrum hoc ᾠ pos-
tulat: versus enim, Ὡς ἀτρεμαῖα κέντρα, est
Choriambicus dimeter catalepticus, constans ex
Choriambo & Amphibrachi (b). Apud Euripi-
dem porro in Oreste v. 501.

- - Τὸ σῶφρόν τ' ἔλαβεν ἀντὶ τῆς συμφορᾶς.

Scholiastes varie hæc Tyndari verba torquet, ut
sensus aliquem eliciat: sed aptus non prius inde
habebitur, quam verba rite sint scripta: corru-
ptio hic latens orta est quia ἰ & ἦ in sono conve-
niebant: hinc duæ istæ voces ἀντὶ τῆς ex unica ἀν-
τὶ præpositione sunt corruptæ: τὸ σ̄ autem ac-
cesserat propter sequentem vocem συμφορᾶς. Scri-
bendum itaque:

- - Τὸ σῶφρόν τ' ἔλαβεν ἀντὶ συμφορᾶς.

Et dicit Tyndarus de Matricida Oreste, quod si
Matrem in jus vocasset, ipsamque e domo eiecisset,
*consecutus fuisset laudem pietatis & modestiæ vel
prudentiæ loco calamitatis, cum qua jam conflictare-
tur.*

Inter

(b) Exemplum etiam hujus τοῦ ε̄ in ᾠ mutationis ex-
stat apud eundem Euripidem Tragoedia Phœniss. v. 18.
ubi hæc habentur:

Μὴ σπεῖρε τέκνων ἄλoκα δαιμόνων εἰς.

Hic & sequentes versus citantur apud Origenem l. 2. con-
tra Celsum p. 73. Edit. Cantabrig. in Codice vero MSt.
Origenis Biblioth. Academ. Basil. satis antiquo, teste Clar.
nostro S. BATTIERIO in Var. Lection. quas ex hoc Co-
dice collegit, quasque etiam Rever. V. D. RUÆO com-
municavit, pro isto Euripidis σπεῖρε scriptum est σπεῖραι.
I. W. H.

Inter causas porro corruptionum in antiquis Græcorum scriptis, jure etiam ponitur, quod antiquitus illud jota, quod subscriptum jam vocatur, & punctulo sub litera notato exprimitur, fuerit literis ipsis adpositum, & figura ipsius jota literæ designatum: hinc indocti Librarii illud non intelligentes, pro alia litera vitiose positum hoc jota existimantes, ejus loco aliam, quæ convenire ipsis videbatur, literam quandoque posuerunt. Ex Diogene Laërtio tale exemplum jam ante aliquot annos produxi. En aliud ex Euripide in Oreste v. 1421. ubi sequentia leguntur:

Καὶ δὲ κει τοῖς μὲν, ὅς,
Τοῖς δ' ἀργυσάταν
Μηχανὰν ἐμπλέκειν
Παῖδα Τυνδαρίδ' ὀμητροφόντας δράκων.

Hoc ἀργυσάταν μηχανὰν ἐμπλέκειν παῖδα τυνδαρίδ' utique non potest probari: verbum enim ἐμπλέκειν cum duplici accusativo construere neutiquam potest: unum quidem postulat, alter vero dandi casus esse debet: sic dicimus ἐμπλέκειν τινὰ μηχανῶν ἢ vel δικτύοις, fraude vel retibus aliquem implicare. Ita in Epigrammatum lib. 11. Lucillius de Chæremone:

Εἰ μὴ ἀράχνη
Τοὺς πόδας ἐμπλεχθεὶς ὑπὸ πτεροῦ ἐπερμαίνω.

Quod cum ita tenuis fuerit à vento per aërem fuisset abductus, nisi in tela aranei pedibus implicitus, superius rependisset. Apud Euripidem itaque scribendum ἀργυσάτα μηχανᾶ ἐμπλέκειν παῖδα τυνδαρίδ'. mutando nimirum illud ὦ in jota subscriptum.

Imo vicissim quandoque alias literas falso habitas fuisse pro jota subscripto observavi: si inprimis illæ literæ paululum erant deletæ, ut cum jota majorem haberent convenientiam. Ita apud Laërt. l. VII. in Vita Zenon. Segm. 89. Ἐν αὐτῇ τε (subint. ἀρετῇ) εἶναι τὴν εὐδαιμονίαν, ἅτε οὕση ψυχῇ πεποιημένη πρὸς τὴν ὁμολογίαν παντός τοῦ εἵου. Interpretes ista sic vertunt: *Et in ipsa (sc. virtute) consistere beatam vitam: utpote quæ sit anima insita ad consensionem totius vitæ.* Referunt ergo sic illud οὕση ad præcedens ἀρετῇ, & ipsum οὕση positum accipiunt pro ἐνούση, ut possit existimari Dativum sequentis ψυχῇ ab eo regi. Sed inepte omnino. Non dubito quin scribendum sit: ἅτε οὕσης ψυχῆς πεποιημένης πρὸς τὴν ὁμολογίαν παντός τοῦ εἵου. Supplendo adhuc ad ὁμολογίαν τοῦ εἵου verba quæ requiruntur, τῇ φύσει: sensusque horum verborum est: *Utpote cum anima facta sit ad convenientiam totius vitæ cum natura.* Virtutem enim Stoici positam esse docebant in hoc, ut naturæ convenienter vivatur: istud autem fieri si rectam rationem ubique homo sequatur: Diogenes in Zenone Segm. 87. Πρῶτος ὁ Ζήνων -- τέλος εἶπε τὸ ὁμολογούμενως τῇ φύσει ζῆν. *Primus Zeno dixit finem, seu summum bonum hominis esse, convenienter naturæ vivere.*

Porro inter causas exortarum corruptionum in Græcorum antiquorum Scriptis etiam hoc ponimus, quod Docti Viri in Codicibus suis varia sæpe ad marginem posuerint & notarint, quæ vel textum Auctoris explicare & illustrare, vel vocem quandam peregrinam, aut exoletam, aut minus notam interpretari, vel aliud quodcunque eos admonere

monere possent. Post accedentes imperiti Librarii existimantes ad Textum Auctoris ea, quæ in margine erant notata, etiam pertinere, illa inseruerunt quandoque, ubicunque ea in proximo collocari apte posse ipsis visum fuit. Si quis jam Linguae probe sit peritus, simulque attentionem requisitam adhibeat, facile huiusmodi ὑποβολιμαία detegi, & à genuinis discerni possunt. Exempla quædam proponam: Diogenis Laërt. l. VII. Vit. Zenon. Segm. 31. leguntur hæc verba: "Ἐνιοι γὰρ καὶ τοῦτον τὸν τρόπον τελευτῆσαι φασὶν αὐτόν. Quin hæc verba ex margine in textum Laërtii venerint, non possit dubium esse ei qui attente Laërtii historiam de morte Zenonis legerit: cumque Laërtius in Epigrammate proxime ante illa verba memorata mentionem faciat, quod etiam fama sit, quod Zeno ex senectute non ultro accersita morte mortuus sit:

Τὸν Κετιᾶ Ζήνωνα θανεῖν λόγος, ὥς ὑπὸ γήρως
Πολλὰ καμῶν λύθη

Nec tamen in cætera historiæ serie mentio ulla fiat, quod & hac morte eum obiisse rumor fuerit: quidam eruditus ad marginem Codicis Laërtiani notavit ad illud Epigramma: "Ἐνιοι γὰρ καὶ τοῦτον τὸν τρόπον τελευτῆσαι φασὶν αὐτόν. Quidam enim dicunt eum & hoc modo mortuum esse. In Euripidis Heçuba v. 911. Chorus Troadum mulierum Urbem Trojam miserantes:

Κατὰ δ' αἰθέρα
Καπνοῦ κηλὶς διπροτάτα μέχρωσαι.

Hoc καπνοῦ utique è textu est eliminandum, & quidem Canterus jam optime observavit ex Scholiaste,

liaſte, quod illud ſit ejiciendum, & è gloſſis ir-
reperit. Cum tamen eo remoto locus nondum
ſit omnino ſanitati reſtitutus, eum referre hic non
dubitavi; jota itaque ſubſcriptum ſub οἰκτροτάτα
eſt removendum, ut ſit nominandi caſus, & ad
Trojam referatur: dein cum Scholiaſte omnino
etiam ſcribendum αἰθάλω. αἰθάλω κηλίδ' οἰκτροτά-
τα κέχρωσαι. Trojam itaque vocant illæ mulieres
miſerrimam, οἰκτροτάταν, de eaque queruntur,
quod fuliginofa macula ſit infecta: id eſt, igne con-
ſumpta. Et Scholiaſtes, de iſto αἰθάλου καπνοῦ
bene monet: Οὐ χρὴ γράφειν αἰθάλου καπνοῦ κη-
λίδι, ἀλλ' αἰθάλω κηλίδι, ἥτοι καυσιῇ κηλίδι,
ἥγουν πυρὶ, ἢ καπνῷ ἀπὸ μέρους. περισσὸν οὖν τὸ
καπνῷ, (ſcribe καπνοῦ) διὸ καὶ ἐξεβλήθη παρ' ἐμοῦ.
id eſt: non oportet ſcribere αἰθάλου καπνοῦ κηλίδι, ſed
αἰθάλω κηλίδι, id eſt *ardenti macula, vel igne, aut
fumo à parte. ſuperfluum ergo eſt καπνοῦ: itaque &
ejectum eſt à me.*

Multi vero etiam errores orti ſunt in Antiquo-
rum Scriptis quod imprudentes Librarii textum
non ſatis intelligentes, data opera quædam in
textu mutarint, exiſtimantes ea vitioſe ſcripta ef-
ſe, præcipue ſi præcedebant vel ſequebantur aliæ
voces, cum quibus ea conſentire debere puta-
bant: ut e. g. apud Hippocratem in παραγγελίαις
Seg. II. n. 27. hæc leguntur verba: Οὕτω γὰρ
δοτέω τὴν ξύμπτασαν τέχνην ἀναδειχθῆναι διὰ τὸ ἐξ
ἐκάſτου τοῦ τέλους τηρεῖσθαι, καὶ εἰς ταυτὰ ξυνυ-
λιεῖσθαι. Prudenti utique ſtatim apparebit τοῦ τέ-
λους hic non recte eſſe poſitum: & proſecto Li-
brarius erat ſeductus propter præcedens proximum
ἐξ ἐκάſτου, putans itaque ad id pertinere etiam ſe-
quenſ.

quens τὸ τέλος, (Hippocratem enim ita scripsisse mihi non est dubium,) illud mutavit in τοῦ τέλους. Reponendum itaque omnino est τὸ τέλος, & dicie Hippocrates: Sic enim existimo totam medendi artem ortam esse, quoniam ex unoquoque eventus observatus, & is ad similia collatus fuerat. Ubi & porro hic notandum, quod loco ξυναλισθῆναι scribi debeat ξυναλισθῆναι. Hic error erat ortus, quia Librarius ignorabat hanc vocem ξυναλισθῆναι, cognitam vero habebat ξυνυλισθῆναι, utpote magis tritam: hinc ὑψιλὸν ibi excidisse forte existimans, illud si infereret operæ pretium facere se putabat.

Sæpius etiam Librarii pro vocibus minus vulgaribus, alias sibi notas & sono vicinas reposuerunt: multis in locis hoc factum observavi. In Euripidis Oreste v. 1448. leguntur sequentia:

Ἐκλήϊσε δ' ἄλλον ἄλλοσε
Στέγης, τοὺς μὲν ἐν σαθμοῖσιν
Ἰππικοῖς, τοὺς δ' ἐν ἔδραισι,
Τοὺς δ' ἐκείσε κείθεν.

Hæc ἐν ἔδραισιν omnino in mendo hærent: & mendum optime manifestum possit tum esse, si versus, qui hic neutiquam recte sunt dispositi, rite ponantur: debent enim hic duo versus trochaici dimetri brachycatalectici, qui ἰδυφαλλικοὶ alias dicuntur se consequi, post quos trochaicus penthemimeres. Prior vero ex illis duobus Ithyphallicis, in quo ἐν ἔδραισιν est, non est hoc modo integer: existimo itaque pro ἔδραισι scribendum esse ἐξέδραισιν: hoc modo:

Τοὺς δ' ἐν ἐξέδραισι
Τοὺς δ' ἐκείσε κείθεν,
Ἄλλον ἄλλοσε.

Illud vero ἑδραῖσι, præterquam quod versus id respuat, etiam spurcius est, quam ut ab Euripide in theatrum fuisse productum videatur. Ἐν ἑδραῖσιν enim esset, ut id Scholiastes interpretatur, ἐν οἰκοῖς ἀποπάτου. Hoc autem cum Librario fuerit notius quam vero ἐξἑδραῖσι, accedente etiam fortasse, quod duabus vocibus ἐξ & ἑδραῖσι, illud legerit, putavit hoc ἐξ huc non pertinere, efficiendumque esse. Ἐξἑδρα vero est in ædificiis ædes addita porticibus, & Budæus notat, Exedras hodie dici posse loca quæ in peristyllis Sodalium Canonicorum aut monachorum vulgo capitula dicantur. Vitruvius Pollio Architecturæ lib. IV. cap. XI. dicit: *Constituuntur autem in tribus porticibus exedræ spaciosæ, habentes sedes, in quibus Philosophi, Rhetores, reliquique, qui studiis delectantur, sedentes disputare possint.* Apud Ciceronem libr. III. de Oratore videtur Exedram accipi pro cella studiis destinata, in qua grabbatulus ad meridandum accommodatus esse soleat. Pollux l. I. Onomast. c. IV. Exedram tradit esse sessionem ubi viri consideant: ἵνα συγκαθήμενται οἱ ἄνδρες. Euripidis Iphigenia in Tauris v. 328. Pastor ille de Oreste & Pylade dicit:

Ἄλ' ἦν ἄπιστον. μυρίων γὰρ ἐκ χειρῶν
Οὐδεὶς τὰ τῆς Θεοῦ θύματ' εὐτύχει λαβών.

Interpres: *Sed res erat incredibilis; Innumeris enim ex manibus nullus has Deæ victimas tuto capere poterat.* Absurda profecto oratio: inprimis si quis antecedentia & sequentia in Euripide etiam attenderit. Omnino itaque pro illo λαβών scribendum est vicinum ἐκλών. Narrabat siquidem Iphigeniæ pastor ille, quo modo innumeri alii pastores & rustici

fici faxis & lapidibus illos duos Oresten & Pyladen petiissent : rem vero miram fuisse , quod ex omnibus illis nemo fuerit ita felix , ut illas Dianæ vicimas , sic vocat Oresten & Pyladen Dianæ immolandos , potuisset tangere & ferire. (c)

Hoc λαῶν positum pro βαλὼν in Euripide , admonet me loci cujusdam in Evangelio Marci c. X.

B 4

v. 50.

(c) Scholiast. Hom. Il. δ. v. 105. Ἐρύλα.) ἐγίμου, ἐξέλαβε τῆς θήκης. pro hoc ἐξέλαβε. Edit. Cantabr. legendum cum Veteribus omnibus ἐξέβαλε putant, ut JOS. BARNES ad l. c. Hom. notat, quibus tamen recte adjicit: His tu ne fidem adhibeas; ne Veteribus omnibus, ubi erraverint. Hæ tamen voces haud raro invicem mutantur. Plotarch. π. τοῦ ἀκούειν Ed. Ald. p. 36. περιλαβέσθαι τὸ ἱμάτιον poni videtur pro περιβαλέσθαι. Dion. περὶ Ὀμήρου λόγ. Ὅποτε παρ' Ἰνδοῖς ἄδεσθαι φασι τὴν Ὀμήρου ποιήσιν, μεταλαβόντων αὐτὸν εἰς τὴν σφετέραν διάλεκτόν τε καὶ Φωνήν. in quo loco (teste Joh. Barnes. in Edit. Hom.) Morellus edidit μεταβαλόντων αὐτήν. Florentin. μεταλαβόντων αὐτῶν. Ipse J. Barnes legendum putat μεταβαλόντων αὐτῶν. Ita apud Hom. Il. κ. v. 328. vulgo scribitur: - - ἐν χειρὶ σκῆπτρον ἔαλε. - - pro quo Josuas Barnes in Edit. sua Cantabrig. 1711. posuit & emendavit: - - σκῆπτρον λάβε, - - & in Notis observat seqq. Principes enim juraturi Sceptrum in manus somserunt, non temere alii cuivis tradiderunt; præsertim è plebe. Hinc Il. ε. v. 234. Ναὶ μὰ τόδε σκῆπτρον. Ita Odyss. ε. v. 37. Πρᾶκο Πισenor Sceptrum Principi Telemacho tradit, tum verba facturo. Ita supra. v. 321. Σκῆπτρον ἀνάσχει. Quin MS. Collegii Corporis Christi Cantabrig. aperte legit, σκῆπτρον λάβε. Verum hæ voces & similes sæpe inter se immutari solent, ut. v. 133. Not. in Schol. Br. hætenus Jos. Barn. qui ad Sch. Br. Il. κ. v. 133. notat συνέλαβεν pro Αἰδι συνέβαλεν, ob illud Etymolog. v. Ἐμπερονήσασθαι. Περιγῶ, ἀντὶ τοῦ, πόρπη, ἐλόνη. συλλαβεῖν. Edit. Cantabrig. hoc viderunt. Hæc quoque JOS. BARNES.

v. 50. ubi de Bartimæo cæco illo dicitur , cum
 Salvator Jesus eum ad se vocasset ; Ο δὲ ἀποβα-
 λὼν τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ , ἀναστὰς ἦλθε πρὸς τὸν Ἰησοῦν.
Ile autem abjiciens vestimentum suum surgens venit ad
Jesus. Jam prudentibus considerandum propo-
 no , an non veri maxime sit simile , quod pro
 hoc ἀποβαλὼν sit scribendum ἀπολαβὼν , *cum rece-*
pisset. Cuivis enim notum est mendicos in com-
 pitis & viis sedentes ad stipem colligendam exte-
 riora sua vestimenta & tunicas deponere , aut etiam
 iis insidere. Itaque verisimile & Bartimæum idem
 fecisse : cumque Jesus ipsum vocasset , vestimen-
 to suo recepto , non vero abjecto , ad ipsum venisse.

Aliud his affine afferam ex Euripidis Iphigenia
 in Tauris v. 976. Ubi Orestes narrat :

Ἐντεῦθεν ἀνδρὴν τρίποδος ἐν χρυσοῦ λαβὼν ,
 Φοῖβος μὲν ἔπαυσε δεῦρο , διοπερὲς λαβεῖν
 Ἀγαλμῆ.

Interpres ita exponit : *Ibi ex aureo tripode vocem emit-*
tens Phœbus misit me huc , ut cælo delapsam auferreus
statuam. Λαβὼν itaque per emittens explicat. Can-
 terus in Notis suis monet pro eo λαβὼν legendum
 esse. Sed quis dubitet quin Euripides λαβεῖν scri-
 pserit , voce profecto Tragædis imprimis usitata ,
 ut & à Comædis fuerint eapropter irrisi , ut ex
 Aristophane patet. Et vox λαβεῖν de Oraculis &
 responsis Deorum præcipue erat à priscis adhibita.
 Aristoph. in Pluto act. I. sc. v. 39.

Τὲ δὴδ' ὁ Φοῖβος ἔλακεν ἐκ τῶν σεμμάτων ;

Et Hesych. ἐλακεν explicat per ἐφθέρξατο. (d)

(d) Huic Conjecturæ assentitor Vir summus Scaliger ,
 teste J. Barnesio ad h. l. Euripidis.

De
SOLIS DELIQUIO,

cum Christus de cruce penderet. (*)

Vidimus hodie noctem subito inductam cœlo ; Solis sidus , diei præfectum , cum vigilare debuisset , præter consuetudinem somno oppressum : novo hoc visu obstupescere omnes , terreri multi , nonnulli etiam , qui vani timoris causas ex re qualibet trahere consueverunt , insuavia & dura canere. Quum itaque de hac lucis subtractione omnis omnium sermo sit ; a temporis ratione non alienum fore duxi , si & ego , differendi vicibus ad me reuolutis , morientem hunc diem pertractanda ejusdem generis materia clausero.

Delegi autem illud potissimum deliquium , quod Sol passus fuit , cum Christus Sospitator noster de cruce pendulus , generis humani vice pœnas persolveret , & recuperandæ salutis fundamenta jaceret. Quod ostentum tres priores historiæ sacræ conditores , Matthæus , Marcus , & Lucas memoriæ prodiderunt , ut ne ulla apud nos de ejus veritate dubitatio relinqueretur , quoniam duorum ,

B 5

(*) Hanc Prælectionem ex oblata tum temporis occasione recitavit quondam ad d. III. Maji. An. MDCCXV. apud litteratam Amicorum concionem Vir nunc Ecclesiarum Turicensium Antistes summe Venerandus J. C. WIRZIUS.

rum , triumve bonorum testimonio fides haberi debet.

Sed ut ordine procedat oratio , disquiremus primum , quarum regionum cœlum illa tempestate obscuratum fuerit ; deinde , utrum secundum , an præter ordinem naturæ id factum ; tum , quid portenderit ; ac postremo , quid de aliis Solis defectionibus , qualis & hodierna fuit , sit existimandum ?

Pilatus , a concitata multitudo compulsus , Jesum duci jubet : fert ipse patibulum per urbem , aliis casum ejus lacrymantibus , aliis fructum oculis capientibus. Deducitur in collem haud procul urbe situm , tamquam publicum supplicii locum , (qualia Romæ erant Sestertium & Gemoniæ) Golgotha appellatum , sive a calvariis & ossibus hominum , qui ob scelera sua ibi morte multari , & humari consueverant ; sive potius a figura , quod vertex collis cranii formam habuit , attestantibus antiquitatum studiosis , & Libris Itinerariis. Cum illo ventum esset , milites cruciarium vestibus exutum , patibulo superimposuerunt , & brachiis expansis , ambas manus in ligno crucis transverso clavis adfixerunt ; pedes vero ligno cuidam ab hasta seu erecto tigno crucis justo loco prominenti , velut basi , insistentes , & juxta se positos , itidem clavis firmaverunt. Pendebat igitur inter duos latrones medius , qui sceleratissimos homines , & orci victimas , dum commissorum serio pœniteret , potestate dæmonis ereptos , & sibi adsertos cupiebat. Pendebat inter cœlum & terram , cœlum terræ , Deum mortu-

mortalibus reconciliaturus. Ludificabant eum maximi, medioximi, & imi. Ut vulgus præteritorum cito obliviscitur: sic diversa Jesu fortuna omnia ejus beneficia Hebræorum animis excussit. Ipsi principes, quorum erat compescere plebem, ne afflicti cruciatus convitiis augerent, insultare misero, præsentis rerum statu objecto, & in sinu gaudere cœperant, quod adeo contemptum, derisum, & punitum viderent eum, quem paullo ante cuncti suspexerant. Verum vix eriguntur furcæ, & probra evomuntur, quum tenebræ fiunt super universam terram; tenebræ, non quales oriri solent, cum nox appetit, aut interdiu cœlum atris nubibus obducitur; sed medio & sereno die infusa caligo, & lux soli adempta est. Tenebræ invaserunt, non ita densæ aut horribiles, ut illæ in Aegypto, sed quales nocte sideribus illustri; milites enim & se, & arundinem, & spongiam, & cetera vidisse legimus. Ridiculus sit, qui universum terrarum orbem, vel totum telluris globum obscura cœli umbra repente pressum existimet. Nam cum multis in partibus dies non erat, sed nox, non necesse fuit, ut illic fierent tenebræ. Quare illæ intelligendæ partes, quas tum dies occupabat, & sol fulgore suo collustrabat. Quæras autem, cum in Veteri & Novo Codice Sacro terra nunc Judæam, nunc universum illud mortalium domicilium significet, quomodo hoc loco sit accipiendum? Ego prodigium hoc non Judææ peculiare fuisse, sed latius se extendisse credo; nec quidquam causæ esse video, cur verbis Græcis tam angustum tribuamus sensum. Verum si ita esset, procul dubio hujus ostenti meminissent rerum gestarum scriptores. Immo

Immo meminerunt. Veteres namque, qui siderum motus, & temporum vices ostendebant, hanc caliginem adnotarunt, nullo addito loci nomine. Unde late eam patuisse datur intelligi, nec de sola Judæa accipi posse. Phlegon, Hadriani libertus, Olympiadum XIII. Anno quarto, inquit, Olympiadis CCII. (qui fuit annus octavus decimus regnantis Tiberii, & emortualis Christi) fuit Eclipsis Solis, omnium quæ ante innotuerunt maxima, & nox hora diei sexta facta est, ita ut stellæ in cælo apparerent: magnus item terræ motus in Bithynia factus, magnam partem Nicææ evertit. Terræ motus locum nominat, tenebrarum non nominat: & cum majores ante visis memorat, ita ut mero meridie velut nox esset, satis demonstrat non fuisse proprium Judææ hoc spectaculum. Eusebius Græcum alium citat, cujus nomen reticet, ita scribentem de hac ipsa re: Sol deliquium passus, Bithynia concussa, magna pars Nicææ everfa est. Quem Scriptorem Eusebio non nominatum Viri docti suspicantur Thallum fuisse, cujus mentionem facit Africanus. Tertullianus in Apologetico fidenter: Tamen suffixus, ait, multa mortis illius propria ostendit insignia. Nam spiritum cum verbo sponte dimisit, prævento carnificis officio. Eodem momento dies, medium orbem signante sole, subducta est. Deliquium utique putaverunt, qui id quoque super Christo prædicatum non scierunt. Et tamen eum mundi casum relatum in Archivis vestris habetis. Ubi non video, cur Archiva alia, quam Acta publica Romana accipiamus: ad quæ, ni fallor, & Lucianus martyr provocat apud Eusebium. Et cum mundi casum vocat, nonne satis cavet, ne
Judææ

Judææ peculiaris crederetur? Quare *πάσαν τὴν γῆν*, universam terram hic ita sumendam esse arbitror, ut apud Lucam 2: 1. *πάσαν τὴν οἰκουμένην*, de orbe Romano, aut certe de potissima ejus parte.

Obscuratio porro hæc Solis ordinem naturæ supergressa, & tota miraculosa fuit. Etenim docent nos, qui siderum motus investigant, & naturæ spectant origines, Lunam quandoque impedimento esse, quo minus Sol radios suos ad nos directe projiciat, quoties nempe opacum Lunæ corpus solem subit, hoc est, inter Solem & visum nostrum interponitur, ita ut Sol vel totus, vel ejus quædam pars, aliquamdiu non possit conspici. At defectio Solis, quæ tempore passionis Dominicæ accidit, eandem causam, similemque modum non habuit. Tum enim Judæi dies festos celebrabant, memoriæ exitus majorum ex Aegypto sacros. Celebrabant autem divinis legibus, quum orbem Lunæ sidus impleverat; quo tempore Sol Lunæ opponitur, non vero in eadem cœli regione ei conjungitur, ita ut inter Solem & Terram nihil sit medium, quod ejus nitorem interceptiat. Sed fortean ex maculis, ex crassioribus & tardioribus particulis, quæ in Sole sunt, in ejusque superficie cohærentes, aliquantisper ibi manent, hæc Eclipsis originem suam habere potuit? Sunt equidem, qui non in aliam causam, quam in maculas istud prodigium refundi posse, adserunt. Sed frustra: quippe maculæ, quas diximus, numquam totum Solis globum tegunt, nec proin omne nobis lumen eripiunt; id quod tamen, Christo animam agente, accidit.

Acce.

Accedit, quod Sol nitorem sideris sui condidit per tres horas continuas. Quis hoc vel de maculis cogitet, vel de Luna? Cum omne Solis deliquium moram respuat, & tantum duret, dum Luna Solem transeat; quod brevissimo tempore facit. Si porro hic nihil accidit, quod non a viris cœlestium peritis prævideri potuit, quid, quæso, attinebat, posteris isthæc relinqui tamquam rem inusitatam & prodigiosam? Quid ergo? Suspiciuntur alii, vel Lunam immotam constitisse sub sole, vel solito lentius progressam, vel illuminandi virtutem cohibitam, quemadmodum alias vis urendi cohibita fuit. Nos hic lubentes ignorantiam fatemur nostram. Naturæ Auctor, præter naturæ ordinem, Solem velo quodam textit; quodnam id fuerit velum, parum curiosi sumus. Vel clarius ut dicam, Sol vere luminis tum passus est deliquium, luxque illi debita, vere detracta fuit. Ipse solus vero qui fecit, modum facti novit. Nostrum non est, ἂ μὴ ἐωράκαμεν, ἐμβρα-
τεῖν, irrumpere in ea, quæ non vidimus, ne infinitam Numinis potentiam nostro pede metiri velle videamur.

Cum itaque naturæ leges summus illarum conditor hic valere noluit, nemini dubium esse potest, quin his tenebris magnum quid significatum voluerit. Ego omnino arbitror, non ad Judæos tantum pertinuisse hoc ostentum, quorum vates tristissima tempora Solis caligine depingunt, sed ad alias etiam gentes: nam hoc quoque inter ea fuit, quibus Centurio Romanus in stuporem datus est. Quare ea significatio jure quodam suo principem obtinet locum, quæ quam latissime potest

potest intelligi. Apud omnes autem populos receptum erat, ut crederent talibus ostentis scelus aliquod insigne patratum indicari. Nota est Cœna Thyesteæ, ubi Seneca: O nos dura sorte creatos! Seu perdidimus solem miseri, sive expulimus. Eodem pertinet illud Phœdræ: Tuque siderum caput, radiate Titan, tu nefas stirpis tuæ speculari? Lucem merge, & in tenebras fuge. Unde & nos de homine perditissimo dicere consuevimus, non dignum esse, quem Sol illuminet. Voluit itaque Deus hac ratione detestari immane Judæorum facinus, atroci supplicio adficientium innocentem, sanctum, justum, omnibus denique virtutibus ornatissimum, qui venerat miseros mortales æternis suppliciis liberaturus. In summo & Judæorum, & Romanorum scelere, recte summa caligo fuit. Oculum mundi, & principem rutilantium stellarum pudet flagitii; subducit lucem, ne flagitiosis lucis osoribus, qui tantum audebant facinus, lucere debeat. Si populus adspectans clamavit: Quid hoc sibi vult? Quid tandem de nobis fiet? Quid cœlum in tantum mœrorem conjicit? Qui fit, ut Sol medio die tam subito diem subtrahat? Continuo responsum fuit: O stolidam & perversam gentem! lugubrem vestem cœlum sumit, quia dominus cœli patitur: Condit lucem suam, ne videat emori auctorem lucis. Sola hæc verba: Deus mi, Deus mi, cur dereliquisti me? Sufficiebant micanti Soli contegendo, & totius universi compagi perturbandæ. Quia nulla in hominibus misericordia, cœlum velut in lacrymas effunditur, & inanimata lugent. Sol justitiæ occasui proximus erat: Sol conditus prior occidit. Filius Dei tormina persensit,

lenſit, quæcumque omnis vis turbaque orci, ef-
frenata jam & laxata catena, in eum accumulare
poterat, ut ſe vix ſuſtineret: Quare ſpiſſis Sol
mergitur tenebris, ut illuceſcat paullo poſt clari-
or. Ceterum Judæis peculiariter oſtentum hoc
portendebat interitum rei publicæ, abrogatio-
nem ſacrorum, mentis indurationem & excæca-
tionem. Olim Aegyptiis tenebræ erant, Iſraeli-
tis contra lux: Quo illis exitium, his libertas,
ſignificabatur. Nunc contra fit, Deo Judæis ſum-
mam cæcitatem, ceteris vero gentibus lucem
Evangelii exorituram, ſignificante. Proinde in
memoriam Judæis revocabantur verba Amoſi:
Per illud tempus Sol meridie occidet, & terra ſe-
reno die obſcurabitur. Feſtivos dies veſtros in
lugubres, & cantica veſtra in epicedia convertam.
Omnes lumbos ciliciis induam, & capita cuncto-
rum calva erunt. Tantum iis luctus & ſollicitu-
dinis adferam, quantum eſſe ſolet, cum filius
unigena plangitur: & exitus eorum diei funeſto
ſimilis erit.

Utrum vero defectiones Solis aliis quoque tem-
poribus, ſi non pares, at ſimiles, iræ divinæ
adverſus graviora peccata ſignificationes exſtiterint,
hodieque exſiſtant, non eadem omnium eſt ſen-
tentia. Veteribus Chriſtianis conſtanter id credi-
tum. Unum adferam teſtimonium Tertulliani ad
Scapulam: Omnia hæc ſigna ſunt imminentis iræ
Dei, quam necesse eſt quoquo modo poſſumus,
ut & annunciemus, & prædicemus, & deprece-
mur, interim localem eſſe. Universalem enim
& ſupremam ſuo tempore ſentient, qui exempla
ejus aliter interpretantur. Nam & Sol ille in con-
ventu

ventu Uticensi extincto pæne lumine adeo potentum fuit, ut non potuerit ex ordinario deliquio hoc pati, positus in suo hypsomate & domicilio. Habetis Astrologos. Sed liquet ex his verbis, veteres majores & minores Eclipses distinxisse, & illas dumtaxat, quæ aliquid ultra ordinarium deliquium habere videbantur, iræ divinæ nuntias existimasse. Id quod non prorsus rejiciendum arbitror. Fieri enim potest, ut Deus ei, quod secundum naturæ leges accidit, conjungat aliquid, quod leges naturæ superat, ad denunciandam ingratissimam mortalibus iram suam. Neque causa caret, quod Scriptores Sacri, quotiescumque funestissima & exulceratissima tempora intelligi volunt, Solis ac Lunæ obscurationem memorant. Ceterum uti non negaverim, subitanam in cælo commutationem non exiguam quoque in frugibus terræ; & animantibus cum ratione præditis, tum ea destitutis commutationem consequi posse: ita numquam mihi probantur, qui ex siderum defectione, secundum ordinem naturæ facta, & ab Astrologis prævisa, varios in orbe motus, mortes regum, exitalia bella, contagiosas lues, & quid non? futura prædicunt, qui istis in rebus gravissima pietatis momenta sita esse putant, qui superstitiosam plebem, quæ rerum novarum objectu facillime inclinatur, istiusmodi terriculamentis in officio continere adlaborant. Ipse Deus legibus suis cavit, ne hoc fieret, vetans ex cæli prodigiis inanem timorem concipi, & longe alia pietatis commendandæ ac inflammandæ adjumenta præscripsit. Si quis iræ divinæ vestigia quærat, non opus esse duco, ut ad incerta hæc indicia recurrat. Contempletur

potius crassissimas ignorantiae, superstitionis, ac pravae lubricitatis tenebras, quibus totus propemodum orbis, etiam Christianissimus, immersus est. Hoc est certissimum imminentis irae signum; quia Deus eo nos punit, quo delectamur. Et quotusquisque est, cujus mens non illicitis distrahatur cupiditatibus? Exorandus itaque Deus, ut has quasi nebulas abstergat, & primigeniam lucem reddat.

ELIÆ BERTRANDI

Eccles. Gallic. Bernensis Pastoris,

TENTAMEN PHILOSOPHICUM

De

CULTU DIVINO.

PARS I.

PLura de Deo colendo attente perlegi, pauca mihi satisfecerunt. Observationes meas qualescunque, ut potero, proponam. Nec tamen, ut Pythius Apollo, certa ut sint, & fixa, quæ dixero; sed probabilia conjectura sequens. Ad definitionem, principia, demonstrationes, & distributionem properans descendo.

§. I.

Mundus speculum est amplissimum, in quo summi Numinis perfectiones conspici queunt. *Quid esse potest tam apertum, tamque perspicuum, cum cælum suspeximus, cælestiaque contemplati sumus, quam esse aliquod Numen præstantissimæ mentis, quo hæc regantur.* Sic loquitur Lucilius apud Ciceronem de Natura Deorum, Lib. II. Cap. II. ab init. nec minus sapienter ipse Cicero Tuscul. disputation. Lib. I. Cap. XXVIII. & initio. Cap. XXIX.

Eo autem modo est constitutus homo rationalis, ut perfectiones illas optimi & maximi Creatoris

ris perspicere possit , modo ratione legitime uti velit.

§. II.

Jam vero ex contemplatione hujus Universi , consideratione adhibita , oriuntur in mente ideæ , notiones , species , seu præcipuorum Dei attributorum repræsentationes atque formæ. Verum tales esse decet illas notiones , ut includant quidquid Creatori summo competit ; scilicet ei tribuendo omnes , quæ in eo simul inesse possunt , perfectiones ; atque , removendo quicquid imperfectionem involvit , aut quæ minus inter se cohererent. Concipimus itaque Deum esse potentissimum , summe excelsum , omnipræsentem , immutabilem , æternum , benignissimum ; sapientissimum &c.

Hæ autem ideæ necessario , & ex ipsa hominis natura , excitant in animo motus , sensus , sive affectus , qui illis ipsis ideis respondent conveniuntque. Sed tales esse decet illos mentis affectus , ut præcise intellectus notionibus respondeant vel convenient. Notioni , exempli causa , Entis benignissimi convenit summus amor , & animus gratus ; Entis potentissimi ideam sequitur sensus timoris ; Entis sapientissimi speciem excipit fiducia , acquiescentiaque ; formæ Entis summe excelsi convenit reverentia , atque summa animi demissio ; insita in mente omnipræsentiae informatio perpetuam ubivis venerationem , nulli adstrictam loco ingenerat ; idea denique æternitatis & immutabilitatis omnes illos affectus conservat omni tempore , sustinet alitque.

Porro

Porro quemcunque actum mentis ideis & animi affectibus convenientem vocamus *Cultum*: Cultus idcirco actus erit quicunque externus, ex motivo idearum & affectuum de Deo conceptorum susceptus; & Deum *colere* dicemur, cum aliquid agemus, mediante corpore, ad exprimendas, declarandas, patefaciendasve animi notiones, & affectus, quos divinarum perfectionum cognitio in nobis excitavit. Verba; corporis gestus, & actiones sunt in universum testimonia, seu declarationes mentis conceptuum; Cultus vero est specialis declaratio nostrorum de Deo conceptuum. *Verbis* itaque, & *Sacris* absolvitur cultus: Verbis, nempe, precibus, laudibus, gratiarum actionibus, religionis confessione, jurejurando; Sacris, nimirum gestibus variis, ritibus sacris, nec non generalius, virtutum praxi, vitiorumque fuga, ex motivo divinarum perfectionum.

§. IV.

Hinc perspicuum est 1. Cultum divinum oriri, & nexu necessario connecti cum supremi Numinis cognitione; quod & ipse Lucilius, jam laudatus, agnovit, itaque, inquit ille, & in nostro populo, & in ceteris Deorum cultus religionumque sanctitates existunt in dies majores atque meliores apud Cicer. de Nat. Deor. Lib. II. Cap. II. Ipse Cicero majorum instituta tueri Sacris caeremoniisque retinendis sapientis est: & esse præstantem aliquam æternamque naturam, & eam suspiciendam admirandamque hominum generi, pulchritudo mundi, ordoque rerum cælestium cogit considerari. De divinat. Lib. II. Cap. LXXII.

2. Genuinus ergo verusque cultus est, quo Deum semper pura, integra, incorrupta & mente & voce veneramur. Id. ibid. Cap. XXVIII. Nullusque ei esse gratus potest nisi qui est sinceri cordis declaratio naturalis: In specie fictæ simulationis sicut reliquæ virtutes, ita pietas inesse non potest; cum qua simul & sanctitatem, & religionem tolli necesse est. Ibid. Lib. I. Cap. II.

3. Inde patet iterum distinctionem inter Cultum externum, & internum, apud omnes fere Philosophos obviam, parum esse accuratam; nisi per internum intelligantur intellectus notiones, animorumque affectus, ex quibus fluunt actus externi, quibus motus interni declarantur, constituuntque Cultum proprie sic dictum. Quicumque enim colit, agit; quod peragitur signis, verbis, gestibus, fit externe. Non tamen negaverim Cultum in patentem, & latentem, in privatum & publicum, respectu ad ceteros homines habito, dispesci posse. Sed cultus in se spectatus est semper externus, aut externe peragitur.

4. Ex dictis liquet, Dei cognitionem non esse Cultus divini partem, ut plurimi dixerunt; Cognitio quippe, & affectus inde promanantes, est requisitum principium seu propædeuticum ad Cultum. Neque minus ideo planum est, amorem, reverentiam, (internos nempe motus) fiduciam, & quæ hinc manat, acquiescentiam in Dei voluntate collocandam (si hac voce animi status designetur) hos, inquam, omnes mentis affectus internos, inter Cultus partes sive officia non esse,

esse adscribendos , ut nonnullis placet , quibus
astipulari non possumus.

§. V.

Quidquid sit , ut distinctius Cultus natura inno-
tescat , distribuere lubet in *verum* , *falsum* & *pra-
vum*. *Verus* ille est , qui apprime ideis & affectibus ,
quos de vero Deo habere debemus et possumus ,
respondet , & quo hæc simplicius & distinctius
declarantur. Vid. Cicer. de Nat. Deor. Libr. II.
Cap. XXVIII. integro.

Falsus est eorum cultus , qui non habent in men-
te ideas informatas , & in corde affectus insitos ,
quos actibus externis significare videntur. *Pravus*
tandem est cultus , qui tali modo peragitur , ut sup-
ponat in animis opiniones de Deo pravas & fal-
sas , erroresque turbulentos aut aniles , affectus-
que his ideis convenientes , sed divinis attributis pla-
ne indignos. Vere igitur Deum colit *religiosus* ; fal-
se *hypocrita* ; prave *superstitiosus*.

§. VI.

Nunc divini Cultus necessitas , ex lege naturali ,
demonstranda venit : Quod ut distinctius fiat se-
quentes positiones habeto.

I. *Lege naturali obligati sumus ad veram , certam-
que divini Numinis cognitionem acquirendum.*

Enimvero cum in hujus mundi creatione sua-
rum perfectionum , & præprimis suæ bonitatis
manifestationem , communicationemque , inten-
derit Deus ; hic vero finis rationales involvat crea-
turas ; sequitur manifesto creaturas , rationis par-
ticipes ,

ticipes, in quarum gratiam sese manifestare voluit, ut ab iis agnosceretur, ad illas perfectiones attendere debere, ut divini Numinis cognitionem adipiscantur.

Hæc autem cognitio vera esse debet; alias Deum pro tali Numine non haberent, quale revera & in se est. Certa esse debet, nam incerta, & cum metu errandi conjuncta, non esset Dei fini conveniens, minus nimirum apta ad perfectiones ejus distincte manifestandas.

2. *Eo est constitutus modo rationalis homo, ut distinctæ in animo formæ ingenerent affectus seu motus, cum illis insitis informationibus indivulso nexu conjunctos.*

Experientia quippe constat animæ affectus sequi intellectus judicium, nosque habere pro Ente quocunque sensus affectusve, quibus illud dignum judicamus; quemadmodum voluntas sequitur intellectus repræsentationes seu motiva, ita & notiones excipiunt affectus congruos.

Verum ut res distinctius pateat, analysim quorundam affectuum, qui ex cognitione perfectionum divinarum necessario fluunt, atque sunt Cultus divini principia, fundamentave, amoris nimirum, reverentiæ, fiduciæ, acquiescentiæ, & auxiliorum desiderii, tentare haud pigebit.

Indissolubili, necessarioque nexu copulatur *Amer* cum cognitione distincta characterum Entis summo amore digni: Atqui nobis repræsentat vera Dei in animis informatio ut perfectissimum, præsertim ut benignissimum, ad benefaciendum maxime pronum, promptumque, omnis boni fontem

fontem uberrimum : Igitur Dei cognitionem sequitur necessario amor.

Sollicite cavemus quæ displicent ei, quem diligimus : Sollicitudo hæc, qua cavemus ne quicquam quod Deo sanctissimo displicet perpetremus, aut quod placet omittamus, dicitur *Reverentia*, si-ve *Timor*, isque *filialis* : Itaque ex cognitione Dei sanctitatis, conjuncta cum ipsius amore, fluit reverentia.

Cum Deus humanis provideat rebus, omniumque creaturarum rationibus optime consultum velit, non potest ex hac cognitione non oriri *Spes*, eaque firma, Deum ita omnia administraturum, ut nihil quod ad veram felicitatem acquirendam pertinet, nobis deesse possit. Idcirco ex cognitione divinæ providentiæ, qua benignissime atque sapientissime sua potentia omnia conservat, regiturque *Fiducia* oritur in Deo ponenda.

Fiduciam hancce sequitur eadem ratione modoque in divina voluntate *Acquiescentia*; qua scilicet moderate & patienter quicquid nobis accidit ferre docemur, quæ fluit ex cognitione, nihil in hoc Universo evenire, quod non sit ab Ente optimo & sapientissimo prævisum, atque ordinatum.

Ex eadem iterum benignitatis, sapientiæ & potentiae divinæ certa cognitione, cum intimo vitæ necessitatum, inopiæ, & imbecillitatis nostræ sensu juncta oritur auxilii divini, ad omnia abunde sufficientis, *desiderium*; illudque eo intensius, quo magis ejus suppetiis vel subsidio indigemus.

Hi sunt varii affectus, qui, tanquam Cultus divini partes a scientiæ moralis Scriptoribus pro-

ponuntur ; cum autem ex vera Dei cognitione manent , & in cordis recessibus sedem habeant , ut requisita ad Cultum , seu motiva melius considerari debent , donec cultus actibus externe declarantur.

3. Haftenus de ideis & affectibus , ulterius nunc pergentes asserimus , *quemque lege naturali obligari ad Dei perfectiones ceteris manifestandum.*

Deus quippe hunc ideo mundum condidit ut perfectiones suæ manifestentur : Vult itaque ut perfectiones patefiant : Voluntas divina est ipsa naturæ lex suprema. Patefieri non possunt divinæ perfectiones nisi ab Ente rationali. Lex igitur naturæ exigit ut divinæ perfectiones ab Ente rationis particeps manifestentur , ut magis , magisque illustretur Dei gloria : Quod fit aut maiorem divinis perfectionibus cumulum adjiciendo , aut eas magis hominibus manifestando. Prius esse nequit , cum Numen supremum per se , & ab æterno , sit perfectissimum & immutabile : relinquitur ergo , ut illustratio Gloriæ Dei , manifestatione & celebratione illarum perfectionum ab Entibus rationalibus , sibi invicem facta , contineatur.

Ex his autem positionibus conficitur , *homines obligari naturali lege ad Deum colendum.*

Cum enim astringamur ad veram certamque divini Numinis cognitionem acquirendam (pos. I.) ; atque animi affectus semper intellectus iudicium sequantur (pos. II.) ; nec non obligemur ad Dei perfectiones nobis cognitæ aliis manifestandas (pos. III.) hinc manifesto fluit homines debere veras , quas de Deo vero notiones habeant , atque genuinos ,

nuinos , qui inde , profluunt affectus , in mente conceptos , aliis declarare : Verum illud est Deum colere : Cujusque igitur est hominis Deum colere , scilicet , per suas actiones , verba , gestus , declarare palam se , pro tali Numine , quale revera est , Deum habere , pro Ente benignissimo , sapientissimo , omniscio , potentissimo , immenso , multa uno verbo , perfectissimo.

Ne quid adhuc obscuritatis in hac de Cultus divini necessitate disputatione supersit , quædam subjungere lubet , ut vero Dei cultu ipsius gloriam illustrari manifestius fiat. Per totum hujus mundi contextum illustrari Dei Gloriam nemo inficias ibit , quoniam in eo tanquam in patentissimo theatro nobis divinæ bonitatis , potentiæ , sapientiæque magnitudo , & ubertas conspicua sistitur. Cum vero quis perjurium , verbi gratia , committit , eum Dei Gloriam obscurare dicimus , quia suo declarat actu , suisque verbis , aut eum non habere pro justissimo Numine & omniscio , aut parum eas perfectiones se curare. Qui contra preces ideo nuncupat Deo , quia eum & ob benignitatem inexhaustam velle , & ob potentiam illimitatam posse sibi auxilium præstare , persuasum habet , hic Dei perfectiones illustrare dicitur , vereque illustrat , & suarum idearum atque affectuum declaratione vere Deum colit.

§. VII.

Hæc de Cultus necessitate dicta sufficiant , nunc de ejus partibus aliquid superaddendum ; in his brevior ero , quæ quidem ex præstructis facili nexu connectuntur , hincque deduci possunt.

Præ-

Præcipuæ cultus divini partes sunt, *preces, laudes, gratiarum actiones, iusjurandum solemne, varii gestus animi demissionem testantes, ceremoniæ* significativæ vel præteritos vel futuros eventus representantes: Ad hæc autem omnia publice ritæque exhibenda, celebrandave *loca, tempora, & personæ* constituentur ex omnium consensu necesse est. Non de omnibus, sed tantum de nonnullis pauca disputabo.

I. Et primum de *Precibus*. Si ad Deum respiciamus, preces primo intuitu necessariæ non videntur, qui quippe cordis latebras scrutetur, & opem qua indigemus optime noscat; At si ad relationes, quas cum Creatore benefico, Dominoque supremo, & Conservatore perpetuo, habemus, attendere velimus, necessarias esse preces nemo sanus negabit: Sunt quippe *hominum homagium*, aut clientelæ professio ei debita: Sunt testimonia reverentiæ & declarationes dependentiæ, quæ a Creatura rationis particeps, loquendi & agendi capaci, reddi debent ei, qui eos tali constituit modo. Ob nexum præterea corporis & animi arctissimum auxilii divini desiderium verba committentur necesse est: Quod testatur ipsa experientia, naturaque hominis. Nam in eminenti periculo constituti, vel inviti, quanta maxima fieri potest vociferatione, divini auxilii desiderium manifestum reddimus. Verbis autem desiderium illud significantibus declaramus nos Deum habere pro Ente benefico, potenti, atque sapienti, quod possit, velitque nobis miseris, vel egentibus opitulari. His insuper verbis impeditur, quominus phantasia & sensus mentem nimium turbent, quod

quod plerumque evenit in mentis meditationibus. Dum verba nostra audimus, ad eaque attendimus, fit ut aliarum rerum sensibus obversantium minus nobis simus conscii. Precibus tandem, & gestibus demissis, ceteri impelluntur homines ad simile Deo homagium, similemque cultum exhibendum, nec non ad acquirendas de ejus perfectionibus ideas, quas iis ritibus nos habere significamus.

2. Cum ad cognoscendas, aliisque manifestandas Dei perfectiones teneamur, hinc inferre licet, nos etiam ad Deum laudandum obligatos esse; cum *laus* nil aliud sit quam divinarum virtutum congrua celebratio.

3. Beneficia a Deo in nos cumulate collata requirunt eorum contemplationem, vividum sensum, & in memoria sedulam conservationem: Cum autem ceteris divinas perfectiones patefacere astringamur, atque ex immensa Dei erga nos benignitate profluant beneficia illa, consequitur nos debere *gratum* erga benefactorem animum declarare, ut aliis ejus benignitas fiat magis nota.

4. *Jurejurando* in veri Dei nomine sancte suscepto declaramus quoque, nos Deum habere pro cordium scrutatore omniscio, perjurii vindice sanctissimo, potentissimoque. Per jusjurandum salforum Deorum cultores Entis, in cujus nomine jurabant, Deitatem agnovisse, abunde testantur varia Scriptorum testimonia. Videre in hanc rem licet Horat. Epist. Lib. II. Epist. I. v. 16. Lucan. Pharsal. Lib. VII. v. 458. & Stat. Theba. Lib. VII. v. 102. Actus autem quicumque, quo veras, quas

quas de Deo vero conceptas habemus ideas , affectusque declaramus , ad ejus Cultum est referendos ; manifestum ideo fit jusjurandum ad cultum pertinere , nosque per eum solum jurare debere.

Plura nunc possem commentari de *gestibus* , qui sunt vel *necessarii* , ex convenientia decentiaque naturali manantes , vel *arbitrarii* ex hominum moribus , arbitrioque pendent ; de variis *ceremoniarum* speciebus , & singularum necessitate ; de constitutione *locorum* , *temporum* , & *personarum* , ad cultum socialem pertinentium , necessaria. Sed mitto hæc , ut quæ ex ante edictis , & rei natura , sed præsertim ex ipsa Cultus definitione , rite concepta , haud difficili opera deduci queunt.

§. VIII.

Verbum addam de vitiis , quæ in Cultu adhibendo possunt admitti , quoniam eorum definitiones , quæ vulgo usurpantur , distinctæ propositæ mihi non visæ sunt. Præcipua sunt *Idololatria* & *superstitio*.

I. *Idololatria* , latius quam etymon indicat sumpta , eorum est crimen , qui fictitiis Entibus , vel creaturis existentibus , aut quæ extiterunt , summos exhibent honores , soli Deo reservandos , quasi illa Entia reapse perfectiones possiderent divinas , iisque deberentur affectus illi , qui Numini perfecto conveniunt.

Triplex igitur distingui potest idololatria. Vel verus Deus cum Entibus illis seu fictitiis , sive creatis una colitur ; cujus criminis Judæi sæpe argui potuerunt : Vel mediantibus illis vero Deo cultus refertur :

refertur : Vel tandem coluntur illa Entia unice, cultu veri Dei penitus omisso.

2. Contractæ nimis, aut confusæ mihi videntur *Superstitionis* definitiones traditæ. Priori vitio laborare mihi videtur quam tradit Theophrastus, eximius cæteroquin morum descriptor, Ἀμέλει ἡ Δεισιδαιμονία εἶναι δειλία πρὸς τὸ δαιμόνιον, *meticulosum*, definit, *erga Numen affectum*. Ethic. Charact. Cap. XVI. ab initio. Posterioris generis hæc J. Hoornbeckii, Theol. pract. T. II. p. 233, quam tamen Vir maxima laude dignus, J. G. Altmanus, in Academia Bernensi Professor celeberrimus, suo approbare calculo videtur, Position. Ethic. Particul. XV. p. 458; *Superstitiosus*, inquit ille, *cultum desert non Deo, vel Deo etiam alium, quam sibi deferri cupit*. Nec melius Buddeus, alii-que; pace tantorum virorum, alioqui longe supra me positorum, dicere liceat. De prima priscae superstitionis origine legi potest Cicero de Nat. Deorum Lib. II. Cap. XXVIII. sub fin.

Superstitio considerari potest vel respectu ad *Deum* habito, vel ad *creatas res*, & pro suo objecto diversimode definiri debet.

Cum ad *Numen* spectat, est actus quicumque, quo ideas affectusque de Deo nos habere declaramus ejus nomine indignos. Oritur ergo ex ignorantia vel errore circa perfectiones summi Numinis, & ex pravis inde manantibus affectibus. Itaque ille est supersticiosus, qui Deo humanas victimas offert, quasi eum esset cruentis illis horrendisque sacrificiis placaturus; nec non qui precationum formulas absque attentione recitat, quasi verbis Pſyttacorum more prolatis propitius reddi posset.

Cum

Cum ad res *creatas* spectat superstitio , iterum duplicis est generis.

Prioris generis actus est quicumque , quo illis aliquis exhibetur cultus , non summus quidem , sed talis , ut ipsis perfectiones aut realitates , quas Deus illis dedisse nullam credendi rationem habere possumus , tribuere videamur. Hujus exempla cuivis sunt obvia.

Posterioris generis superstitio continet actum quemcunque , quo , nullo licet cultu adhibito , attribuere videmur illis potentiam efficaciamve , qua non pollent : Ut qui talismatibus , quæ gestunt , vel annulis totis aureis , ferreis veluti stellis ferruminatis , quibus , sicut Trimalcio , de quo Petronius , utuntur , maximam tribuunt virtutem. Eorum omnium videri possunt exempla apud Theophrastum loco citato , & Ciceronem de Divinatione Lib. II. Cap. LXXII. *Quamobrem , concludit hicce Philosophus , ut religio propaganda etiam est , quæ est juncta cum cognitione naturæ , seu Numinis , sic superstitionis stirpes omnes elidendæ.*

Jam vero superstitio hæc est vel *crassa* vel *subtilis* ; crassa tum dici potest , cum rationes habemus sufficientes , creaturis qualitates illas denegandi ; subtilis , & ideo comunissima , inter ipsos , qui Philosophi haberi volunt , cum quidem nullas habemus rationes denegandi eas qualitates , sed nullas prorsus attribuendi. Eorum omnium , brevitati studentes , exempla , consulto omittimus.

PARS POSTERIOR.

Cum de Deo colendo commentabar, incidi in recens scriptum, Parisiis primo impressum, ter Lausannæ brevissimo tempore recusum, sub titulo LES MOEURS, in quo, Parte I. Cap. III. §. I. & II. hanc inveni materiam leviter pertractatam, variisque, ut quidem mihi visum est, erroribus commixtam, atque caligine offusam. Ut autem veritas novis argumentis suffulta maneat inconcussa, animum ad auctoris illius anonymi ratiocinia adverti, measque qualescunque animadversiones heic subungere non supervacaneum fore duxi, quamvis jam audiverim Virum in Academia Genevensi celeberrimum Professore Verne-
zum, ad hunc librum refutandum se accingere.

§. I.

Deducit auctor anonymus p. 52. & 53. divini Cultus necessitatem ex summo Numinis in creaturas dominio. Reverentiam in corde quantam maximam excitare debere hancce de Deo ideam fateor, at præter illam, alias in mente ideas, aliosque in corde affectus supponere cultum ei debitum supra demonstratum est. Non mirum itaque, si, missis veri cultus genuinis fundamentis, in falsas delapsus sit conclusiones. *Le Culte*, inquit, p. 54. *intérieur est d'obligation, l'extérieur est de bienséance. Celui là est invariable, celui-ci dépend de mœurs & des tems.* Duo heic observanda veniunt.

I. Sibi constare non videtur Anonymus cum pag. 60. §. I. cultus externi necessitatem probaturus,
Tom. IV. D

turus, ex utilitate, quam ex pietatis meae demonstratione alter percipere potest, deducit: sufficiens enim esset hæc ratio, seu idoneum fundamentum obligationis strictæ ad Deum externe colendum.

2. Non video præterea oppositionem quam percipere videtur inter *obligationem* & *decentiam*. Obligamur quippe ad id omne quod decet, vel quod est decorum. Nam illud nos obligat, quod nos impellit aliquo motivo ad actiones ad normam quamcunque componendas. Obligationem definit Celeberrimus Wolffius per *connexionem motivorum cum actionibus vel committendis, vel omittendis*. Atqui quod actio sit decora sufficiens motivum esse debet, ut Ens rationis compos eam semper præstet. In omnibus & semper *decorum esse servandum* recte docet Cicero. Cum autem quæ nos ad Deum externe colendum exstimulant motiva, sint & numero plura, & validissima, sequitur Dei colendi verbis & factis obligationem esse longe arctissimam.

§. II.

Si pedem longius proferimus auctorem iterum secum pugnantem tenebimus. Virtutem regnare inter homines utile esse, nec non pietatem erga Deum esse virtutem, cum bonis omnibus fatetur. *Haud scio, inquit in hanc rem Cicero, an pietate adversus Deos sublata, fides etiam, & societas humani generis, & una excellentissima virtus justitia tollatur.* De Legib. Lib. I. Cap. VII. Exemplo in aliorum mentibus excitari posse pietatem agnoscit quoque Anonymus; & hinc cultus necessitatem adstrui posse

posse contendit. Sed ulterius infert inutiles, superfluasque esse exercitationes, seu actus constitutos & periodicos, p. 61. Quid hoc sit nescio, nisi repugnantia loqui. Enimvero, posita cultus externi necessitate qualicunque, nonne ideo est necesse, ut quid de modo, tempore, loco, personis constitutum inter Cives sit. Alioquin quomodo testis esse potero assiduus actuum, quibus ceteri animum gratum vel demissum adversus benefactorem optimum, Dominumque summum declarabunt? An qui est Deum invocaturus, aut propter beneficia & majestatem laudaturus, me in museum admittere tenebitur, ut suæ pietatis testimonia percipere possim? Aut potius, an animi ejus motus internos cernere aut animadvertere potero, nisi eos externe, coram me, verbis & factis manifestet.

§. III.

Quod sermone tecto & circuitione animis instillare aggressus erat paulo apertius detegit, nec dissimulanter innuens, Deum susque deque habere qualicunque modo colatur, pag. 61. Et hic denuo secum pugnat cum, pag. 62. dicit: *Si il est un choi à faire, c'est de préférer entre les signes arbitraires les plus clairs & les plus intelligibles.* In cultu quocunque esse signa quædam arbitraria non negaverim: Sed quæ essentiam illius constituent signa necessaria esse contendo: Illa mutationes subire possunt: hæc ubivis, semper, & ab omnibus ut immutabilia sunt usurpanda.

Ut facilius hujus propositionis veritas pateat, videamus quid per *signum arbitrium*, & quid per *signum necessarium* intelligendum sit.

Signum id est, cujus idea alterius ideam excitare valet: Id autem cujus idea excitatur *signatum* nuncupatur. Signum vero est *necessarium*, inter quod & rem significatam, seu signatum, nexus interest necessarius. Signum est *arbitrarium*, quod cum re significata non necessario nexu cohæret, sed ex hominum arbitrio dependet.

In cultu Signa dici possunt *demonstrativa* quæ significant ideas rerum præsentium, *memorativa* quæ præteritarum. Illius generis sunt omnes actus, quibus amorem reverentiamque nostram testamur, ut preces & perfectionum divinarum laudationes; hujus generis actus, quibus gratum animum declaramus, ut Festa & Ceremoniæ eucharisticæ.

Signa igitur necessaria, & demonstrativa & memorativa, *fixa* sunt, atque *determinata*, quibus invariata respondet notio; ita & preces & laudes sunt signa necessaria, quibus ideas, affectusque in mente informatos initosque habemus de Bonitate, Sapientia atque Potentia Dei, nostramque dependentiam demonstramus: Temporis & loci cujuscunque determinatio inter cultus necessarias circumstantias est reponenda; sed talis aut talis potius loci vel temporis constitutio est arbitraria; modo tamen locus sit conveniens, tempusque constitutum omnibus notum. Signa vero arbitraria, tum demonstrativa cum memorativa, *vaga* sunt, & *indeterminata*, quibus non constans notio invariata respondet; ita genuflexio, capitis denudatio vel oblectio, manuum elevatio vel junctio, corporis prostratio, gestusque quicunque, nec non ipsa, qua utimur lingua, mo-
do

do adstantibus sit nota. Sicut autem in Stilo Philosophico voces indeterminatæ sunt vitandæ, ita Philosophum sancte religiosum decet non adhibere absque necessitate in cultu divino signa indeterminata: & inter ipsa eligenda esse quæ magis clare mentis ideas cordisque affectus exprimunt; circa quæ Deum esse indifferentem, nisi aliquod adsit mandatum positivum, lubenter concedimus. Ita & ipse Moses de circumstantiis Cultus arbitrariis ratiocinabatur. *Ne facitote, inquit, quemadmodum nos hic hodie facimus, quod cuique libet: Etenim nondum pervenistis in requiem, atque hæreditatem, quam vobis Deus vester Jova daturus est. Quum autem trajecto Jordane confederitis in terra, cujus in hæreditatem Jova Deus vester vos immittet, ejusque beneficio ab omnibus vestris finitimis hostibus quieti in tuto agetis, quem locum contigerit a Jova Deo vestro electum esse, ut ibi suum nomen consituat, eo fertote omnia quæ vobis præcipio, videlicet vestras hostias, sacrificia, decumas, quæ donaria se creveritis, & votorum vestrorum lecta omnia, quæ Jovæ voveritis.* Deut. XII. 8-11. & 4-7. Cum autem signa necessaria ex ipsius rei natura pendeant delectus indifferens esse nequit, aut potius nullus est amplius delectus.

Verus idcirco Cultus a moribus atque temporibus nullo modo pendet: Cultus equidem a Deo Judæis præscriptus, ad eorum mores, indolemque erat accommodatus, ex temporibus quodammodo pendens, & propterea mutabilis: Sed Cultus naturalis, vel lege naturæ præscriptus, ex ipsius hominis constitutione dependens, nec non ex ipsis quas cum Creatore perfectissimo habet relationes, imutabilis est, atque necessarius: Ita
D 3 ut

ut quod de motibus internis dicit Anonymus de vero Cultu affirmari liceat, *il est unique, il fut d'obligation dans tous les tems, il l'est dans tous les lieux, & par une conséquence necessaire il est connu de tous les hommes*; pag. 62. nisi ab omnibus cognitus, ab omnibus saltem cognosci potest.

§. IV.

Hisce principiis & distinctionibus quæstio dirimitur ab auctore p. 61. sub fin. proposita, *parmi ses signes destinés a repandre l'esprit de pieté dans les cœurs en est il quelquesuns que Dieu affectionne singulièrement?* Sunt equidem, quæ Deo sunt magis grata, quibus tangitur & movetur, tum in statu naturæ, cum in statu religionis; æquivoca quippe est quæstio. In religionis statu ea quæ Deus constituit iustique sola amplectitur, & gratiose excipit. *Quicquid ego vobis præcipio curatote, ut id faciatis, neque quicquam huic vel addatis, vel detrahatis* Deut. XII. 32. Verum in naturæ statu actus solum Deo grati esse possunt, qui ideis affectibusque, quos de perfectissimo Numine habere debemus, respondent conveniuntque; & actus qui melius simplicius & distinctius ideas affectusque congruos patefaciunt quin gratiosius accipiat haud dubitamus.

§. V.

Unicam adhuc Anonymi propositionem ad examen revocabo, quæ pag. 65. media legitur. *Un homme qui vivroit seul sur la terre seroit dispensé du culte extérieur*: Hujus assertionis rationem subjungit; *Ce n'est point par rapport a Dieu qu'il a été institué, il la été pour unir les membres de la société par la profession ouverte*

ouverte d'une seule & même Religion. Plura hic animadvertenda esse censemus.

1. Aequivocationem in verbis latere, qui velit attendere, facile percipiet, quam ut tollamus, Cultum in *privatum* & *socialem* distinguere necesse ducimus: Quem unusquisque pro se suscipere tenetur, *privatum* dicimus; *socialem* vero, qui, conjunctis pluribus, ad communem felicitatem promovendam, ex pacto instituitur. Si de Cultu privato loqui velit Auctor, hominem in terra solitarie viventem a Dei colendi lege propterea esse solum indubitanter nego: Si de Cultu sociali, hominem solitarium a colendo Deo in societate esse exemptum lubenter concedo: Priori igitur sensu falsa erit propositio, posteriori identica.

2. Omissis præterea ceteris rationibus necessariæ Cultus Divini institutionis unicam admittit; sunt tamen quæ Deum, quæ nosmet ipsos, quæ alios homines respiciunt, æque non sejungendæ, sed simul considerandæ.

3. Quæ proximum spectant variæ sunt. Pietatis nostræ consideratione excitatur proximus ad imitationem: Cujusque autem est officii ceterorum utilitatem sedulo perquirere. Nec minus obligamur ad societatis statum perfectiorem reddendum. Quo plus in ea viget pietas fervetque, quo plures sunt qui Numen sanctius colunt, perfectior profecto evadit: Atqui nemo est qui suo exemplo ad id conducere non possit; debet igitur. Hæc eleganter suffragio suo comprobatur Cicero, de Legibus Lib. II. Cap. VII. ab initio. Quo plus pietas adversus Deum sincera, & virtutes quæ cum

ea necessario connectuntur inter homines in societate civili viventes sunt communes, eo cujuscunque membri status est tutior atque beator. Maximi igitur omnium individuorum interest eas fovere virtutes, & suo exemplo in aliorum mentibus excitare.

4. Sunt etiam rationes, & quidem validæ, quæ nos ipsos spectant, Cultus necessitatem adstruentes, ita ut si solus in terris essem, Deum nihilominus a me colendum esse crederem. Enimvero actus illi externi subsidia sunt & adjumenta, quibus mentis meæ motus conservarentur, excitarentur & alerentur; testante experientia de hoc dubitari nequit. Talis quippe est inter animam & corpus connexio, ut unius commotio in alterum transeat, mutua quasi sympathia, & præordinatione. Si pietatis motiones in animis accenduntur, mentis affectus corporis motus sequuntur necessario, nobisque vel invitis, & vice versa corpus in motu convenienti exstimulat animæ affectus; ita ut actus determinati sensus in mente analogos & correspondentes excitent.

5. Respectu tandem ad Deum unice habito ejus Cultus necessitas demonstrari potest. Cum animam atque corpus creaverit, sequitur hominem, quamvis solus in terris esset, hominii sive clientelæ professionem, animum gratum propter beneficia animæ & corpori communia, preces propter utriusque indigentiam, tum animo cum corpore Creatori optimo maximo debere. His etiam ductus rationibus Psalter dicebat. *Agite veneremur supplices flexis ante Jovam Creatorem nostrum genibus.*

genibus. Ps. XCV. v. 6. & Apostolus Paulus Corinthios his verbis adhortabatur ad Deum colendum, *honorate Deum vestris corporibus & animis quæ Dei sunt*, I. ad Corinth. Cap. VI. v. 20. nec non Romanos, *quare cohortor vos Fratres, per Dei misericordiam ut præstetis corpora vestra hostiam viventem, sanctam, acceptam Deo, qui vester sit Cultus RATIO-*
NALIS, ad Rom. XII. v. 1. Hæc agnovit Epictetus, ut patet ex *Arriani commentariis*, Lib. I. Cap. VI. Si sani essemus, quid aliud nobis agendum esset & publice & privatim, quam Numen laudandum, & celebrandum, & grates persolvendæ? Nonne & inter fodiendum & arandum & edendum hymnus hic cantandus esset Deo? Magnus est Deus, qui nobis hæc instrumenta præbuit, quibus terram colamus; Magnus est Deus, qui manus dederit, qui deglutiendi vim, qui ventrem, qui effecerit ut sensim crescamus, ut dormientes respiremus; hæc singulis diebus cantanda essent & hymnus maximus, & diviniissimus resonandus, quoad facultatem dederit harum rerum intelligentem, & utendi ratione instructam. Quid ergo, cum vulgo excacati sitis, nonne oportebat esse aliquem, qui hoc munere fungeretur, & loco omnium hymnum Deo publicaret. Nec multo post, ad illud officium speciatim esse formatos constitutosque homines expresse docet. Si Lusciniæ essem, Lusciniæ officio fungerer, si olor oloris. Nunc cum rationis sum particeps, Deus mihi celebrandus venit. Hoc meum est munus, hoc exequor, neque hanc stationem deferam, quoad licuerit, & vos ad eandem hanc cantilenam exhortor.

DISSERTATIO EPISTOLICA
De
PRETIO ARTIS RHETORICÆ
ad Virum amicissimum
L. CANDIDUM.

Meministi, Optime *Candide*, in nupero Amicorum congressu, post varios, ut fieri solet, mutuo habitos sermones, incidisse nos in materiam de *Eloquentia*, ejus genuinis fontibus, viribusque, quas habet in animos hominum. De laude Ipsius nullum erat, ut nosti, inter amicos sententiarum divortium; de viribus & potestate levis erat dissensus; de fontibus vero, unde hæc *Eloquentia* haurienda sit, ut est cum ingeniis humanis comparatum, diversa erant judicia. Plerique multa differebant de præstantia & mira utilitate *Artis Rhetoricæ*, deque ejus singulari ad flectendos hominum animos potestate: Hanc effecisse, ut inter antiquos Græcos & Romanos tot excellentes floruerint Oratores, quos admirentur hodiernum Viri doctissimi. Ego vero, audita licet ceterorum sententia, alii me sententiæ addictum esse haud obscure significavi, atque contendi, *Artem Rhetoricam*, prouti tanquam singularis scientia vulgo in *Gymnasiis* docetur; ad obtinendam veri nominis *Eloquentiam* vel parum vel nihil conferre. Cum vero non solum tibi, sed & aliis, paradoxa videretur hæc

hæc sententia , discedendi vero tempus instaret ,
petiistis a me , ut uberius paulo mentem meam
de hoc argumento aperirem , & pœnæ loco , quæ
domi meditatus essem , in chartas conjicerem , ea
tamen me spe demulcentes , fore , ut æquissimo
examine hanc meam sententiam sitis subjecturi , &
si probabilitate quadam sese commendatura esset
oratio mea , debitis laudibus me non defraudatu-
ros. Licet vero hæc mea sententia quibusdam
paradoxa videri possit , nemini tamen nocebit.
Non enim hic agitur de articulis Religionis , in
quo argumento , si quis a trita ceteris via rece-
dit , & novam calcat , suspectus est Hæreseos ,
id est defensoris gravissimi erroris. Hoc solum
quæritur , utrum Ars Rhetorica qualis vulgo in
Scholis traditur , aliquid conferat ad veri nominis
Eloquentiam obtinendam , nec ne. Neque ego
is sum , qui hanc artem ex Academiis & Gymna-
siis eliminandam putem. Unde non est cur mihi
irascantur hujus artis Professores ; per me enim
impune hanc artem docebunt , & suis fruuntur
stipendiis. Quod si amicis displiceat mea senten-
tia , ansam tamen iis dabit , hoc argumentum
paulo accuratius excutiendi. De te vero , mi
Candide , multa mihi in hoc argumento promitto ;
nota enim mihi est acerrima tua ingenii vis , & in
dijudicandis aliorum opinionibus æquitas. Sed
his missis rem ipsam aggredior. Statim vero ab
initio sententiam meam expositurus & probaturus ,
non Rhetoris , sed Philosophi Syllogismis uten-
tis more argumentabor. Ita igitur ratiocinor :
Si absque ulla cognitione Artis Rhetoricæ , omnia
tamen illa obtineri possunt , quæ ad masculam &
genuinam Eloquentiam consequendam requirun-
tur ;

tur ; sequitur Artem Rhetoricam disciplinam esse,
qua facile carere possimus ; Atqui verum prius.
Eo (a). Cum negaturus non sis Consequentiam
majo-

(a) Antequam proelo tradere mea de hoc argumento cogi-
tata in animum induxissem , communicavi , more inter
amicos recepto , cum L. Candido hanc epistolam , eo fi-
ne , ut non solum sententiam meam pulchre cognosceret ,
sed & ut eam examini subjiceret , & quæ ab eo notanda
essent , cordate significaret : Ita enim futurum existimavi ,
ut major huic argumento adferatur lux. Transmisit igi-
tur mihi quasdam stricturas , quas , ne series Orationis
in hac epistola observata nimis turbetur , textui subjeci ,
una cum responso meo. Primo igitur loco , huic Syllo-
gismo meo opponit alterum , demonstraturus , eum , si
aliquid valeret , simul probaturum , Oratorem etiam artis
logicæ cognitione carere posse. Verba sic sonant: *Si
absque ulla cognitione logicæ artis , omnia tamen illa ob-
tineri possunt , quæ ad veri falsique cognitionem requi-
runtur , sequitur artem logicam disciplinam esse , qua fa-
cile carere possimus. Atqui verum prius. Eo :*

Ego vero concedo (ut Ciceronis pro Archia paululum
mutatis verbis utar) multos homines excellenti ingenio
atque virtute fuisse , naturæ habitu prope divino per se
ipsos disertos fuisse & illud adjungo sæpius ad laudem
eloquentiæ naturam sine peritia artis logicæ multum con-
sulisse ; Simul vero contendo , quum ad naturam eximi-
am atque illustrem accefferit artis logicæ peritia , tunc
illud nescio quid præclarum ac singulare existere. Agno-
vit hoc alibi Cicero nimirum in Bruto , ubi dixit , Juris
Civilis usum apud multos fuisse , artem in uno Servio
Sulpicio : quod nunquam , (inquit) effecisset solius juris
scientia , nisi eam præterea didicisset artem , quæ doce-
ret rem universam distribuere in partes ; latentem ex-
plicare definiendo , obscuram explanare interpretando ;
ambigua primum videre , deinde distinguere , postremo
habere regulam , qua vera & falsa judicarentur , & quæ
quibus positis essent , quæque non essent consequentia.

2.) Cum

ris propositionis legitimam esse, in minore propositione adstruenda omnis meus consistet labor. Videndum ergo quid ad eam rite probandam possuletur. Is vero omnium sapientium Judicio laudem veræ Eloquentiæ obtinebit, qui sermone perspicuo, claro atque puro, argumentum, quod tractandum sibi sumsit, concinna & naturæ argumenti conveniente methodo explicat, probat, commendat, vel improbat & refellit, atque ad id præstandum utitur argumentis efficacissimis, ex ipsius materiæ, ut ita dicam, sinu depromtis. Aut vehementer fallor, aut hoc unum requiritur ad finem veræ Eloquentiæ obtinendum. (b) Videamus

---

2.) Cum verò hic quærat, quid præstandum sit omnibus, qui Eloquentiam veram sibi comparare volunt, nullo habito respectu eorum qui naturali quadam ingenii bonitate & excellenti judicio præditi sunt absque disciplinarum variarum cultura (quorum tamen numerus albis corvis rarior est), fateor me videre non posse, qua ratione quis genuini Oratoris laudem consequi, & de rebus maximi momenti rite differere possit sine accuratiore cognitione artis cogitandi. Dico genuini, nam non ignoro multos eam laudem apud plebem & rerum peritos sine hac arte obtinuisse, de quo tamen hic non disceptator.

3.) Ad cognitionem veri vel falsi ante omnia requiritur ipsius argumenti, quod tractandum est accurata cognitio, quæ non ex logica, sed ex disciplinis, unde argumentum petitur est, haurienda. Logica tantum expendit utrum res in medium proposita ad veras ratiocinationis leges exacta sit nec ne; obtineri igitur potest multarum rerum cognitio sine Logica, sed utrum res prolata dignæ sint, quibus adsensum præbeamus, docet artis cogitandi peritia.

(b) *Discrimen inter Schema Philosophicum & Oratorium, quod tamen essentiale est, hic non observatur;*
prius

deamus jam quibus hic opus sit præfidiis, & comparebit, quam parum huc conferat decantata illa
 Artis

primus enim hoc unum intendit, ut intellectus purus convincatur; posterius vero totum sibi hominem vindicare adnuitur.

Resp. Discrimen illud essenziale inter Orationem Philosophice vel Oratorum more tractandam non video. Quicquid enim Oratori præstandum est, ubi de argumento agitur quod aliis vel explicandum vel suadendum est, idem etiam faciendum esse puto ei, qui Philosophi partes tueri vult: non hic quæstio est de Metaphysicis vel Mathematicis, sed de veritatibus Theologicis, moralibus, aut Historicis, quæ capacitatem Lectorum vel Auditorum non superant. Pone v. gr. agi de commendanda aliqua virtute. Hic vero Philosophus & Orator idem præstare debent: nimirum tenentur accuratam illius virtutis exhibere ideam, characteres veros perspicue proponere, illius effectus, præstantiam, dignitatem & utilitatem commendare atque ita eam animis Auditorum insinuare. Utrumque igitur præstandum est Oratori, nimirum non solum debet more Philosophis recepto genuinam rei commendandæ indolem repræsentare, sed & gravissimis argumentis ad eam amplectendam inducere. Hoc vero præstari non posse crediderim, nisi notiones ex ipsius rei propositæ indole, natura & dignitate repetantur. Argumenta ab honesto, utili & jucundo petita nonnisi ex visceribus ut ita dicam rei satis cognitæ & probatæ eruenda.

Hic quæritur tantum, an non Rhetorica regulis suis Oratoris cognitionem circa rem, de qua dicendum est, juvare ac dirigere possit?

Resp. Ego vero Regulas Rhetoricas cognitionem rei, de qua rite differendum est nil juvare posse puto. Cognitio rei, ex disciplinis, unde petitum est argumentum, haurienda: Ars Logica juxta accuratas methodi leges jubet argumentum disponere, stylus denique debet esse purus, perspicue elegans, & argumenti naturæ & dignitati attemperatus. Hæc si adsunt, omnia præsto esse puto, quæ ad argumentum rite tractandum postulantur.

Artis Rhetoricæ peritia. Tria duntaxat sunt mea opinione, quæ ad hoc obtinendum requiruntur. *Primum* est: Ut Orator, naturam & veram indolem argumenti, de quo differendum est, sive illud explicandum, probandum, & commendandum, sive repudiandum & dissuadendum sit; sive illud theologicum, vel philosophicum sit argumentum; sive ad Jus civile, naturale, vel ad historiam etiam pertineat, rite & accurate intelligat, omnia, quibus argumentum nritur fundamenta, totumque ejus complexum perspecta habeat; ut denique quibus materia sit obnoxia difficultatibus, & quantum ad eas dissipandas & tollendas adferri possit adjumenti pulchre sciat. Hoc primum & præcipuum est, quod ab erudito Oratore mea opinione postulatur, ita quidem ut hoc uno deficiente, cetera omnia, quæ accedere debent vana sint & parum profutura. Ex quo simul patet, eos, qui de rebus quibusvis garrere volunt, nunquam laudem veræ Eloquentiæ consecuturos. Quantum enim requiratur ad solidam & accuratam vel unius scientiæ cognitionem obtinendam, norunt omnes, qui quid scire sit, cognitum perspectumque habent. *Secundum* est: Ut puro, perspicuo & materiæ tractandæ apto, & accommodato stylo, rem ipsam proponat, itaque loquatur ut secundum monitum *Quintiliani*, Auditores, si modo rei intelligendæ capaces sint, non possint non eum intelligere. Quamvis enim stylo ipsi, quatenus complexu verborum & phrasium absolvitur, proprie loquendo nulla insit efficacia, ad argumentum vel probandum vel rejiciendum; haud parum tamen confert, ad Oratori conciliandam gratiam; imo ipsa argumenta majore

jore voluptate audiuntur, & admittuntur ab iis, qui idiomatis, quo utitur Orator, elegantiam callent. (c) Quicquid vero de eo sit, nihil magis promiscuæ turbæ, imo si verum fateri volumus, omnibus, quam oratio perspicuo sermone exposita, convenit. *Tertium* denique ad veris nominis Eloquentiam consequendam, & officio docti Oratoris defungendum hoc est; ut quis non solum perspicuo sermone & argumentis ponderosissimis id, quod tractandum est, exponat, & probet; sed & ut concinno ordine, juxta legitimas artis cogitandi regulas, quæ prolaturus est, disponat, & quid primo, quid secundo, & ita deinceps loco, ponendum sit sciat, argumentorum allatorum pondus per partes ostendat, abjectis omnibus, quæ ad rem probandam nihil faciunt; servatis vero iis omnibus, quæ tractationis argumentum in clara possunt collocare luce. Ad hæc tria capita mea opinione referri debent omnia, quæ ad officium genuini Oratoris requiruntur. Unde igitur vera præsidia desumenda sint, quæ ad officium Oratoris explendum sufficiant,

---

(c) *Σαφής* oratoris præcipua dos est; sed non unica: & majorem oratio admittit perfectionem salva perspicuitate.

Resp. Sola sermonis perspicuitate non absolvi Oratorem facile concefferim: potest enim quis eleganter & perspicue loqui & tamen præposterus esse Orator: ubi enim deest legitima thematis tractatio, frustra in perspicuitate sermonis præsidium quaeritur: majorem vero perfectionem accipit Oratio per accuratam tractationem argumenti, per legitimam argumentorum dispositionem, denique per styli non solum perspicuitatem, sed & puritatem, elegantiam, & themati convenientem usum.

ciant, nemini potest esse obscurum. *Primum* ni-
 mirum positum est in accuratiore *Idiomatis*, quo
 utendum est, cognitione, ad quam obtinendam,
 ubi de linguis, quæ hodie in usu non sunt, ser-
 mo est, plura requiruntur, quam vulgo putatur.
Secundum ab hujus vel illius disciplinæ accuratio-
 re dependet notitia. *Tertium* præsidium ex ipsa
 cogitandi arte, regulisque, quas præscribit, de-
 sumendum est. Ex quo facile eruditus Lector col-
 liget, paucos dari numero veri nominis Orato-
 res; vel enim plerique Thema, quod tractandum
 sibi sumunt, non exacte intelligunt; vel stylo
 utuntur tam perplexo & obscuro, ut licet illud,
 quod probandum fuerat, satis luculentis argu-
 mentis instruxerint; ipsa tamen Orationis barba-
 rie & obscuritate Auditorum animos turbent
 & confundant: vel denique Artis ratiocinandi
 sunt imperiti, ordinem plane in ratiocinando
 negligunt, & præpostere aciem argumentor-
 um instruunt. Ut jam non repetam, quod su-
 pra monui, nimirum ex dictis manifestum esse,
 eos, qui de quibuscunque rebus, sæpe toto cælo
 a se invicem diversis, garrere tamen volunt, nun-
 quam posse a Viris doctis, & rerum peritis lau-
 dem hominum masculæ & genuinæ Eloquentiæ
 prædicatorum deportare. Paucis igitur duntaxat
 disciplinis cognoscendis inhærendum est, earumque
 præceptiones accuratissime sunt cognoscendæ.
 Unde etiam Cicero ipse mihi peccasse videtur, qui
 in scriptis suis de hoc argumento, ab Oratore
 plura postulavit, quam quæ in hominem cadere
 possunt, nimirum tantam rerum diversissimarum
 peritiam, quæ capacitatem ingenii humani meri-
 to superare videtur. Secum ergo quisque habita-

re debet, & quam præ ceteris excoluit disciplinam ad eam exornandam omnes ingenii nervos intendere. Ex dictis insuper patet, Artem Rhetoricam his præsentibus præsidiis, aut nihil plane, aut parum conferre ad veræ Eloquentiæ indolem cognoscendam. Quid enim mihi rite de materia aliqua verba facturo tandem profunt loca Inventionis a Rhetoribus suppeditata, & figuræ variæ Orationis, uti appellantur, *μετὰ πολλῆς φαντασίας* commendatæ? Sed de his commodior infra dicendi locus erit. Solent vero illi, qui Arti Rhetoricæ multum tribuunt, provocare ad mirabilem ejus vim; quam habeat non solum in animos hominum, & in phantasiam, sed & in ipsum corpus humanum.

Nosti in congressu nostro multa ad hoc probandum, ex veteri & recentiore historia allata esse exempla, & ad quotidianam provocatum fuisse experientiam. Ego vero hæc non inficior, sed lubens confiteor; at nego, hanc vim & efficaciam ad persuadendum oriri ex scientia Artis Rhetoricæ, sed potius ex triplici fonte indicato, nimirum propositi argumenti indole & natura; styli elegantia & proportionata materiæ dicendi ratione; ex dispositione denique & ordine argumentorum omnia esse repetenda. Ut autem hoc melius constet, attendendum *primo* est, ad argumentum ipsum, quod Orator tractandum sibi sumit: 2.) ad naturam & diversitatem persuasivonis (3.) ad animorum indolem, diversosque hominum status. Quod ad argumentum ipsum spectat, cujuscunque tandem illud naturæ sit, illud vel probandum & insinuandum, vel improbandum

dum & dissuadendum est. Jam vero nonnisi argumentis Orator id præstare potest, & debet; & sine his concipi non potest, qua ratione veri nominis persuasio in animis hominum nasci possit. Hoc verum est, non solum ubi de veritate commendanda, vel errore refellendo agitur, sed etiam ubi affectus excitari debent vel comprimi. Argumenta vero, aut talia sunt, quæ sua luce radiant, ita ut omnes, qui materiæ sunt periti, non possint non illis adsensum præbere: aut sunt talia, quæ diversis, pro natura nimirum rerum, probabilitatis gradibus sunt instructa; aut denique necesse est Orationem falsis, aut nihil probantibus suffultam esse argumentis. Si Oratio tam clavis atque solidis est instructa rationibus, ut Lectores vel Auditores rerum propositarum gnari, ad argumenta duntaxat, reique propositæ naturam attendant, non potest non assensus in animis oriri. Quod si his accedant styli puritas & pulchritudo, apta item argumentorum dispositio, animi magis redduntur attentis, ad argumenta placide audienda, & rite trutinanda. (d) Sed veram
E 2 persua-

(d) Si vel hoc unum præstet Ars Oratoria, ut ostendat rationem, qua Orator attentionem sibi conciliare possit, sine qua assensus seu persuasio nulla datur, certe disciplina erit nullo modo contemnenda. At hoc ipsum præstat Rhetorica, quæ docet quomodo coerceri possint omnia quæ attentioni ad argumenta philosophica officiant:

Resp. Attentionem promovet rerum ipsarum, si modo aliqua ex parte de ea persuasus est Auditor; gravitas, iusto argumentorum pondere subnixa: simplex & secundum
regulas

persuasionem sola possunt efficere argumenta. Ita licet Mathematicus, propositionem aliquam geometricam demonstraturus, uteretur stylo barbaro, convinceret tamen hominem artis gnarum, quia ea est hujus disciplinæ natura, ut non possit non intelligenti extorquere adfensum. Veram etiam persuasionem parit Oratio pluribus aut minoribus probabilitatis gradibus instructa: quando enim argumentum ipsum ita est comparatum, ut ad evidentiam geometricam evehi non possit, v. g. in enarratione historica, adquiescendum est in ratio-

---

regulas Logicæ institutos rerum dicendarum ordo: stylus denique purus, perspicuus & rei dignitati conveniens. Si hæc non excitant attentionem in Auditorum animis, frustra ad vulgarem Rhetoricam, ad tropos varios & figuras confugas. Hæ enim ad obtinendum attentionem id est sedulam rerum prolatarum collationem nihil faciunt, imò ut plurimum attentioni officiant. Plebecula quidem & qui huic similes sunt, in oratione variis figuris & tropis vestita stupet, per tempus percellitur, eoque nomine Oratorem in cælos tollit laudibus, at talem attentionem, quæ ad veri investigationem viam sternat, in animis excitare non valet. Sapientes vero ab Oratore postulant solida argumenta, ponderosa incitamenta, ordinem, & stylum naturæ thematicis convenientem. Nosti ipsemet quod frigus nos occupet ubi audimus Oratorem his præfidiis destitutum. Sine ope igitur vulgaris Rhetoricæ Auditorum attentionem sibi conciliat Orator, si in dicendo valet; si rerum proponendarum probe est gnarus; si Auditorum capacitatem ingenti perspectam habet; si in philosophia morali, quæ originem, & naturam affectuum, eosque moderandi artem docet, est versatus; si præstantissimorum Auditorum libros evolvit, & familiariter viris utitur sapientibus. Quod si his accedant, vox amœna, corporis & faciei decor, gestuum concinnitas, eruditionis apparatus &c. attentio augetur. Sed solida persuasio semper argumentorum & incitamentorum pondere est innixa.

rationibus probabilibus ; quo plures sunt numero , vel pauciores , eo major vel minor erit adensus , atque adeo etiam persuasio vel fortior vel debilior. Sed ponimus semper Auditorem vel Lectorem ad argumenta attendere , tantumque habere capacitatis , ut vim argumentorum magis vel minus probabilium sentire & dijudicare possit. Vel denique oratio ita est comparata , ut nullis , vel ineptis saltem rationibus sit superstructa , meroque verborum strepitu & sesquipedalibus verbis constet , tum fieri non posse assero , ut in animis legentium vel audientium exoriatur *veri nominis* persuasio. Objicies ; experientia omnium seculorum tamen constare , Orationem solidis argumentis , iisque evidentissimis , aut maxime probabilibus instructam , nullam tamen sæpe vel exiguam in animos vim habere ; contra vero histrionem & thrasonem , nonnisi ampullis verborum utentem , hominibus sæpe adsensum extorquere. Antequam vero directe ad hæc respondeam , causasque hujus vitii humani detegam , *secundo loco* ad distinctionem veræ & legitimæ persuasionis est attendendum. *Legitima* est , quæ oritur ex attendita idearum collatione nexusque , qui inter propositiones intercedit ; ita ut Lector , vel Auditor , si modo linguæ , qua utitur Orator , peritus sit , licet ipsa oratio puritate & elegantia destituatur , sensum tamen rerum propositarum non solum intelligat , sed & verbis exponere possit. Ita quando quis intelligit , quid sit virtus & officium , facile videbit , inter obligationem ad virtutem exercendam naturalem esse connexionem , atque ita etiam persuasio erit *legitima*. *Falsi vero nominis persuasio* est , quando homines argumentum ipsum

non intelligunt , aut valde imperfecte ; si in vocibus stupent ; si vires animi ad res rite intelligendas non intendunt ; si artis ratiocinandi sunt imperiti , & tamen in rebus vel ignotis plane , aut parum perspectis , merisque verborum sonis adquiescunt , seque credere existimant, quod tamen exponere verbis interrogati non possunt , cum res expendere vel non valuerint vel noluerint. Atque hæc mala gignit falsi nominis Eloquentia. Dudum hoc notavit doctissimus Parrhasianorum *Auctor*. pag. 87. ita inter alia loquitur : *Le premier défaut c'est que ceux qui se laissent toucher , par la multitude des paroles , par de mauvaises raisons ou par des pensées , qui ne font rien au sujet , sont bien étourdis par le bruit des paroles & par le grand nombre des pensées : mais ils n'entendent rien dans la matière. Encore qu'ils s'imaginent avoir beaucoup profité dans les discours de cette nature , qu'ils ont ouïs ou qu'ils ont lûs : ils ne sauroient dire ce qu'ils renferment ni le reduire a certains chefs clairs & suivis. Tout est confus , tout est renversé dans leur esprit ; & comme la liaison & l'ordre servent infiniment à la mémoire qui se trouble & s'efface sans leurs secours , ces gens - là ont bientôt oublié ce qu'ils avoient lu ou ce qu'ils avoient qui dire.* Perpenso hoc , inter legitimam & falsam persuasionem discrimine , facile erit , ad objectionem tuam respondere. Verum est , multos rationibus evidentissimis & certis non persuaderi , at non quæritur quid argumenta optima etiam , in horum vel illorum hominum animos valeant , vel non valeant , sed quid natura sua valere deberent. (e) Certe si a rationibus & argumentis

---

(e) Omnino vero attendendum est ais non quid demonstratio philosophica sua natura valere debeat ; sed quid valeat

mentis discedas, nihil est, quod veram persuasione in animis excitare possit. Facile autem huius rei satis perspicuæ possunt reddi rationes. Nimirum multi homines argumentis solidissimis non
E. 4 mo.

valeat apud maiorem hominum partem. Plurimum enim interest, ut non tantum pauci quidam philosophi, sed ut maxima hominum pars de his vel illis veritatibus sit persuasa: si persuasio hæc ob plerorumque imbecillitatem & incapacitatem per demonstrationis evidentiam non possit obtineri; quaritur an non alia detur ratio persuadendi, qua possit obtineri, quod per demonstrationem nullo modo potest?

Resp. (I.) Cum grano salis sumenda esse puto verba tua, quando contendis attendendum esse non quid philosophica demonstratio sua natura valeat, sed quid valeat apud maiorem hominum partem: hoc enim si in universum verum esset, præstantissima pars artis dicendi, quæ argumentorum & incitamentorum gravitate & pondere absolvitur, periret. Quis enim nescit maiorem hominum partem in verbis stupere, semifanaticum hominem pro insigni Oratore habere, levissimis rationculis & similitudinibus ampullatisque verbis commoveri, res ipsas aut plane non aut obscure intelligere, ad argumentorum vim non attendere, aut denique affectuum æstu præpediri quominus res ab Oratore prolatas ad animos velint revocare. Ad horum, repeto, gustum si attemperanda sit Oratio æctum mihi esse videtur cum Rhetorica etiam a Viro præstantissimo scripta.

II.) Quando agitur de demonstratione philosophica nobis non est sermo de demonstratione vel methaphysica vel mathematica, quæ plerorumque Auditorum vel Lectorum capacitatem superat, sed de demonstratione morali, ad quam intelligendam tenentur omnes, quotquot vel religionis vel communium omnibus hominibus officiorum cognoscendorum capaces sunt: Hæcque demonstratio nititur vel evidentibus vel probabilibus rationibus, quas ita com-
paratas

ventur, aut quia naturam argumenti intelligere non possunt, aut quia nolunt. Multos ingenii imbecillitas præpedit, quo minus gravissimæ rationes vim aliquam in eorum animis exerant: multi artis ratiocinandi & meditandi sunt imperiti: alii in verborum variarumque figurarum conglomeratione stupent. Quid mirum assensum hujus generis hominibus non extorquere vel solidissima etiam argumenta. Alii vero nolunt argumentis cedere, quia ob ingenii volubilitatem res expendere non solent, rapiditate quadam ab uno objecto ad aliud contemplandum tracti. Aliis obstant pravi affectus. Centies argumentare adversus avaritiam, lasciviam &c. ne tantillum quidem movebis hominem his vitiis deditum. Ab altera parte possunt homines ad aliquam persuasionem, sed putatitiam & vanam, adduci, variis rationibus. Sæpe in vultu, gestuque Oratoris aliquid reperiunt, quod verbis pondus addere videtur. Hinc & muti & mimi ad adfensionem homines invitant; alium ubi deficiunt argumenta, affectus rapiunt.

Multos

---

paratas esse putamus, ut ab omnibus attentis nec plane stupidis possint intelligi.

(III.) Persuasionem, quæ ex morali demonstratione oriri debet, obtinere potest Orator, si materiam disserendi sumat omnium ingeniis attemperatam; si utatur argumentis perspicuis & capto facilibus; si in stylo omnem obscuritatem, æquivocationes, lusus verborum & affectatam sublimitatem evitare omni cura studet. Et profecto omnes, qui ad dicendum vel de religionis vel communium officiorum negotiis sese accingunt, necessario ante omnia credere & sibi persuadere debent, homines ad argumenta & incitamenta probe attententes vim veritatis prolatæ percipere posse. Hoc enim nisi ponas, frustraneæ erunt omnes Orationes.

Multos fama Eruditionis vel pietatis, quæ Oratori inesse dicitur, ad adsensum impellit, qui vero interrogati de rationibus ex ipsius materiæ indole desumptis pisce magis muti essent futuri. Quidam ad superstitionem inclinant, aliis, quicquid dicitur argumenti loco est. Plebs, & qui ei similes sunt, Orationem nullis solidis argumentis instructam, nulla sermonis elegantia vestitam, nullo denique ordine & artificio munitam, mirantur tamen, & laudant: imo sæpe, quo minus argumentum intelligunt, eo magis laudant.

Atque hoc ipsum nos ad *tertium*, quod hoc in argumento observandum esse diximus, ducit, nimirum ad diversitatem ingeniorum humanorum, diversosque status, in quibus positi sunt. Solis proprie loquendo rationibus Vir sapiens ad aliquid vel probandum vel rejiciendum adduci debet. At multum in animos hominum valent, variæ opinioniones, consuetudo, præjudicia, temperamenta, affectus, v. gr. ira, metus, amor, mœstitia; circumstantiæ morales, necessitas, paupertas, servitus; imo corpus ipsum, vox & gestus loquentium, pulchritudo faciei, vel ejus sceditas, Oratio lachrymis mista, certa phantasïæ mixtura, corporis *ναρξία* vel *ευσξία* & alia plura, ad ita vel aliter sentiendum vel agendum impellunt. Hæc vero omnia veri nominis persuasione efficere non possunt, nisi forte dicas, fabulas & historiolas, quas ad balbutientes pupulos habere solent loquaces mulierculæ & anus quibus frangendus misere gingiva panis inermi, continere solida argumenta, quibus non possint non infantes ad assensum commoveri & ita demul-

ceri. (f) Hoc posito dicendum, quemlibet etiam ineptissimum sermonem persuasionem tamen solidam generare posse; quo ipso non solum detraheretur nobilissimis disciplinis & rationibus gravissimis sua vis & efficacia; sed & veræ Eloquentiæ studium vanum plane esset & inutile. Utrum Orationes, quæ apud *Livium*, *Curtium*, *Sallustium* aliosque extant, quæque a Ducibus bellorum habitæ dicuntur, genuinæ sint, nec ne, non disquiram. Ponam ita esse: Num vero putas, milites ad fortiter pugnandum argumentis solis a Ducibus habitis inductos; eaque argumenta tam solida fuisse

---

(f) *Ars Oratoria hominem & convincentibus & persuadentibus argumentis conjunctim aggreditur, ejusque obstinatum etiam animum plerumque expugnat: non ergo hæc invicem in hac disputatione videntur esse opponenda.*

Resp. Non nego convincentia argumenta persuadentibus esse adjicienda: Sed hoc intendo in convincentibus præcipuam esse ponendam vim ad hominem sanæ mentis convincendum. Præter enim argumenta nihil reliquum est, quod veri nominis persuasionem gignat. Ipsa argumenta persuadentia, vi nominis, rationibus debent esse innixa, ex ipsius argumenti natura petitis: aut enim dicendum homines persuaderi & vere quidem solo verborum tinnitu & strepitu; aut argumentis per verba representatis; prius cum falsum sit, necesse est, ut non solum argumentum ipsum, quod proponendum & commendandum sibi sumit Orator, Auditori rite sit perspectum, sed & ut animus ad veritatem vel virtutem amplectendam valde commoveatur: Hoc autem fieri non potest nisi argumentis & incitamentis aliquod insit pondus; unde manifestum mihi esse videtur, siue ea voces argumenta convincentia vel persuadentia, ad majorem vel minorem vim, quæ argumentis inesse debet, omnia redire.

se, ut iis serio expensis demum, ad prælium animose ineundum fuerint commoti? non putarim. (g) Alius propter metum pænæ, alius ob ferociam

---

(g) Orationes illæ moratæ Ducum & Imperatorum apud Historicos Veteres, quin aptæ fuerint ad animum militum acuendum & confirmandum, dubium mihi nullum est: ipsa enim argumenta, quæ hic recensentur, arte quadam ita vivide ac evidenter oculis subjiciebant, ut non potuerint non vim illorum persuadendi sentire. v. gr. cum singulare aliquod cæli tempestatisque phænomenon tanquam certum victoriæ prodigium, omenque callide interpretantur.

Resp. Exemplum, quod adducitur ad demonstrandum, quantum hæ Orationes Ducum Belli valeant in animos hominum satis mihi significare videtur, quid de pretio earum sit judicandum. Nimirum tota illa persequutionis vis in eo est posita, quod ineptis & falsissimis, quibus vulgus imbutum est, opinionibus utantur, ad finem quem intendunt, qualitercunque obtinendum. At num hic genuini Oratoris, qui vir bonus esse debet, character est? Itane licet, quibuslibet ratiunculis in quocunque casu uti ad alios lucrandos? Quis non stante hac opinione Rhetoricam artem tanquam deceptricem averfaretur? Hoc si semel conceditur, cuilibet permissum est, ridiculas & ineptas rationes adducere, ut in suam alios pertrahat sententiam. Profecto homines callidi, licet nullam unquam per vitam didicerint artem rhetoricam pulchre hanc artem exercere norunt. Ita licitum erit Monacho, futillissimis & ementitis legendis & fabulis uti ad Auditores suos persuadendos. Vulgus enim omnia credit, licet nulla adsit legitima persuasionis ratio. Interim sapientiores has fabulas multis verborum strophis exornatas albis ridet dentibus. Secundum allatum exemplum licebit Oratori sacro ad terrendos rusticorum, qui limites agrorum mutare aggrediuntur, animos, hoc argumento uti, tales nimirum, qui sese tam gravi crimine obstricturi essent, post

ferociam & iram, alius ob egestatem, alius ob necessitatem circumstantiarum pugnare debet, fuga lubens, si posset, suæ salutis consulturus, alius opimam sibi promittit prædam &c. Et quomodo tandem fieri posset, ut hæ Ducum orationes, veram solidamque in animis militum excitare possent persuasionem, cum manifestum sit, eas falsis & fictis ut plurimum esse superstructas argumentis. Ea enim potissimum afferunt, quæ metum licet sine causa, ex animis excutere possunt, cætera omnia vero alto premunt silentio. Dum hoc notarunt Viri doctissimi & in hoc argumento versatissimi. *Eruditissimus Clericus Artis Criticæ part. II. Sect. I. cap. XVI. pag. m. 319.* sequentem in modum de hac re pronuntiat: *Si quaeramus rationem (inquit) ob quam figuris ita adficimur, comperiemus, eam ejusmodi esse, ut obscuritatem necessario*

---

post mortem in ignes lambentes, vel uti appellantur, capras saltantes mutatum iri, & per omne ævum agris inerraturus esse. Ponamus vero Livium & plures Ei similes, qui portentis illis exiguum statuebant pretium, ut ex historia ipsius patet, quique a *Δεισιδαιμονία* alienus plane erat, prouti, pessimo licet sine, id ostendit Tolandus, ponamus inquam plures in Exercitu fuisse Livio similes, num credibile est, Eos ob rationem adductam se passuros fuisse induci ad strenue pugnandum? pugnandum equidem erat sive volentibus sive nolentibus, cum propter alias rationes, tum ne viderentur in patriam peccare religionem. Sed non opus est ut pluribus de hisce agamus, quandoquidem leges circa Orationes Ducum pro circumstantiarum diversarum ratione mirum in modum variant. Neque si falsis aliquando argumentis Imperatores usi sunt, mirum est. Veteres enim Oratores veri in dicendo & persuadendo exiguam habuerunt rationem. Ipse dicendi Magister Quintilianus passim hoc ipsum fatetur. Vide Lib. IV. Institut. cap. V. Lib. V. cap. 14.

sario pariat. Figuræ tantam vim argumento, quod iis exornatur, addunt, quia audienti, aut legenti eam tantum ejus partem ostendunt, quæ est omnium aptissima ad eum commovendum; amoris iis omnibus, aut potius tectis, quæ commotionem illam sistere possent. Si miles sit ad pugnam cohortandus, alto silentio premuntur horror mortis, qui natura omnibus inest, summa cautio, quæ debet adhiberi, ubi de effundendo sanguine humano agitur, aliaque, quæ Viro sapienti tunc serio pensitanda essent: Ab infaustis ejusmodi vocibus abstinetur. Gloria militi proponitur e victoria colligenda, divitiæ e spoliis colligendæ, præmia, honores, &c. quibus fit, ut a prioribus illis animum avertat, & in hæc intentus, alacris, rem per se omnium fœdissimam, deterrimi carnificis munus obire in Innocentes aggrediatur. Exemplo esse potest Oratio Cæcinæ apud Tacitum Ann. Lib. I. Cap. 64. ubi territis militibus, difficultate itinerum, adverso prælio, jactura impedimentorum, metu imminentis hostis, ostendit, unam esse in armis salutem, manendum intra vallum, dein erumpendum, illa eruptione ad Rhenum perveniri: quod si fugerent, plures silvas, profundas magis paludes, sævitiam hostium superesse? At victoribus decus, gloriam, quæ domi cara, quæ in castris honesta. Subdit Tacitus eum retinuisse de adversis, aut præsentibus, aut futuris; ne nempe terror auferetur imagine præteritæ Cladis, similisque in futurum timeretur. Ita Cl. Clericus. Sed inquis, fortiter tamen ut plurimum, auditis his Orationibus pugnarunt. Ita est: At quot prælia olim gesta sunt, & hodie fiunt, ad quæ ineunda, nullis Ducum orationibus sunt commoti & incitati? & tamen iidem milites animose pugnarunt, vel potius nolentes volentes hostibus resistere, debuerunt, vitamque, quantum potuerunt, tuiti sunt.

Sæpe

Sæpe & Duces belli & milites, antequam in aciem prodeunt, sciunt & quidem probe, bellum, quod gerunt injustum esse; Sed quia ut plurimum justum & injustum perinde habent, quia ob metum & necessitatem fugere non possunt, quia hac, non alia via, commode sibi victum & amictum parare se posse sibi persuadent, vel prædæ opimæ inhiant &c. Signo ad pugnam semel dato, ad prælium ineundum animosè concurrunt. Num autem putas milites propterea existimare, legitimas plane ob causas, tam acriter fuisse dimicandum? num persuasio in ejusdem hominis animo potest simul esse solida & inepta simul, nullis quippe rationibus superstructa? Quod si quis propterea, quod homines ineptis rationibus, & inani verborum strepitu, sæpe commoveantur, colligere vellet, omnibus rationibus, sive solidis, sive infirmis, parem inesse efficaciam, is merito ab omnibus sani cerebri hominibus derideretur. Unde patet, distinctionem merito faciendam esse, inter veri nominis persuasionem & inter putatitiam. Meminisse etiam debes optime *Candide*, genuinam Eloquentiam veræ Eruditionis duntaxat fructum esse, sola vero Eruditio, & accurata thematis alicujus cognitio, suppeditant argumenta, quæ ex naturæ materiæ pertractandæ necessario fluunt. Inde tandem nascitur vera illa persuasio, lux illa splendida in animis hominum. Cætera parum ponderis habent ad assensum Viro perspicaci extorquendum. Quod ad affectus attinet, non nego iis admodum homines ad ita vel aliter agendum commoveri: propterea etiam Oratoris officium est, discere, qua ratione eos concitare & compescere possit; Sed id demum tum faciendum est, postquam argumen-

gumentum ipsum rite est explicatum, & solidis rationibus probatum; Ita enim spem potest habere, Orator, incitamenta, in mentes, luce veritatis collustratas vim suam exercituras. *At hoc* (utor verbis *Celeberrimi Werenfelsii*, qui quid Oratori præstandum sit, pulchre calluit, & exemplo suo demonstravit) *affectus concitandi compescendique artificium non is optime callet, qui in Rhetoricæ præceptis addiscendis consenuit, sed qui se ipsum primo, deinde alios homines cum perspicaci attentione, tum diuturna experientia, quam fieri potest penitissime cognoscere didicit.* (h) Verissimum est illud Solonis vetus dictum *τον λογον ειδωλον ειναι των εργων*, sermonem imaginem esse factorum. Et illud Platonis: *Ὅμοιός ἐστι λόγος, τοιούτος δὲ τροπος*. Qualis Oratio, talis vita. Eum in finem, qui cum laude Oratoris munere defungi,

---

(h) *Hoc ipsum genuinum artis rhetoricæ Systema explicare debet, atque quibus rationibus affectus hi vel illi commoveri, quibus compesci possint.* Vulgares Rhetoricæ hoc non docent, & si quid tale tradunt aliunde petita sunt. Ad hoc obtinendum mores hominum probe sunt cognoscendi; affectuum origo & indoles ex latifundiis Philosophiæ sunt haurienda; versandum cum Viris sapientibus & in dicendo plurimum valentibus; evolvendi præstantissimorum Virorum libri, qui exemplis & oratione facunda usi, res maximi momenti non sine uso tractarunt. Parum vero valent hominum in umbra natorum steriles artis rhetoricæ præceptiunculae. Hæc vero, quæ hætenus in medium attuli, quo loco sint habenda Tibi mi Candide & litteratæ Amicorum turbæ dijudicanda lubens permitto. Cæterum ego non nego licitum aliquando esse vel uni vel pluribus ubi necessitas postulat ficta Oratione uti. De quo pluribus agunt Joris Naturæ Interpretes, ubi officia sermocinantium explicant, At ars rhetorica de his nullas tradit regulas.

desungi, & aliorum hominum animos Oratione flectere vult, in se ante omnia descendere debet, animum suum, & temperamentum cognoscere, quibusve rationibus & incitamentis, affectus sui excitentur, vel compescantur dispicere debet; tum vero hæc transferre debet ad alios homines. Quidam affectus omnibus hominibus sunt communes, alii quibusdam privi conf. Excell. *Pope Tentaminis de homine Epistol. II.* Ex hætenus dictis simul manifestum est, ad veram illam Eloquentiam obtinendam nihil aut parum conferre, ita dictam artem rhetoricam. Quid enim ad rite disserendum de argumento gravi me adjuvant loci illi topici de *notatione, causa efficiente, forma, materia & fine*? An non cognitio idiomatis, & accurata thematis pertractandi notitia, sufficit? quid illa anxia præcepta de inventione thematum? de figuris dictionis ac sententiarum? Ipse affectus perorantem docebit, quibus potissimum verbis sensa animi exprimere debeat. Figuræ istæ, instar terminorum technicorum sunt, qui addisci possunt sine arte rhetorica. Inter recentissimos artis rhetoricæ Doctores referendus est Cl. G. C. Myllerus. Hic vero ita loquitur de figuris rhetoricis in der Weisheit des Redners systematisch entworfen pag. 101. Vielleicht, sagt er, dürften diejenigen von uns eine besondere Abhandlung von den Figuren fordern, die sich ihrer alten Rethorischen Schul Erkenntnuß erinnern. Doch wir sprechen uns von einer solchen Pflicht los, die in Erzählung vieler Nahmen besteht, und dennoch die Absicht, anderen die figurliche Sprache beizubringen, nicht erreichen hilft, vorzüglich sind die Figuren die Sprache des Affects. Dieses wird einen jeden die eigene

eigene Natur besser als die Kunst lehren. Wann
ja die Benennungen der Figuren noch einigen Nu-
zen haben: so äussert sich dieser in der Beurtheilung
der Sprache einer Leidenschaft, daß man solche
sich namentlich bezeichnen kan. Imo frequens usus
harum figurarum argumentorum vim intercipit,
efficitque, ut in verbis, eorumque varia combi-
natione homines stupeant. Figuratae illae oratio-
nes effectus sunt imaginationis. Hæc autem facil-
lime Oratorem a genuinæ Eloquentiæ regulis ab-
ducit, nec cujusvis est eam coërcere limitibus.
Eleganter hoc expressit Celeb. *Barbeyracius* in præ-
fatione tomo *Sermonum Illustr. Tullotsonii* præ-
missa: Pour peu (inquit) qu'on lâche la bride à
l'imagination, elle ne manque d'égalér le Juge-
ment. C'est un Cheval fougueux, mais ombrageux
ou aveugle: Si l'on n'a la main bien ferme
& perpetuellement attachée à régler ses pas, il ne
peut que nous mener à travers champs, & nous
faire broncher lourdement ou nous jeter dans
le précipice. Les Erreurs les plus grossières, les
pensées les plus absurdes, les raisonnements le plus
frivoles, se glissent aisément à la faveur d'une fi-
gure hardie, d'une description pompeuse, d'un
assemblage d'expressions metaphoriques & de tours
ingenieux, d'une periode bien cadencée. Au lieu
que, si les choses paroissent dans leur état natu-
rel & depouillées des ornemens étrangers, tout
ce faux éclat s'évanouissant leur difformité ne pour-
roit être cachée. Le caractère de la verité c'est
une aimable simplicité: comme elle n'a besoin
que d'elle-même pour s'insinuer dans les Esprits,
elle ne demande que les ornemens naturels, qui
lui conviennent, & qui la laissent voir clairement

telle qu'elle est. Ce qu'elle a de plus noble & de plus grand , est toujours fort éloigné de l'Enflure. Quæ hucusque de veræ Eloquentiæ indole & artis rhetoricæ exiguo usu dixi , confirmabo testimonio viri qui accuratissime leges & ratiocinandi & loquendi perspectas habuit. Is est Ill. Lokius qui de *Intellectu humano* Lib. III. Cap. X. pag. 641. & seq. Edit. Basil. ita differt : Comme ce , qu'on appelle esprit & imagination est mieux reçu dans le monde , que la connoissance réelle , & la verité toute sèche , on aura de la peine a regarder les termes figurés & les allusions comme une imperfection & un veritable abus du Langage. J'avouë , que dans des discours , ou nous cherchons plutôt a plaire , & a divertir , qu'a instruire & perfectionner le jugement , on ne peut guere passer pour fautes ces sortes d'ornemens , qu'on emprunte des figures. Mais si nous voulons représenter les choses comme elles sont , il faut reconnoître , qu'excepté l'ordre & la netteté , tout l'art de la Rhetorique , toutes ces applications artificielles & figures , qu'on fait des mots , suivant les regles que l'Eloquence a inventées , ne servent a autre chose , qu'a insinuer de fausses idées dans l'Esprit , qu'a émouvoir les passions & à séduire par là le Jugement , de sorte , que ce sont en effet de parfaites supercheries. Et par conséquent l'art l'Oratoire a beau faire recevoir ou même admirer tout ces differents traits , il est hors de doute , qu'il faut les éviter absolument dans tous les discours , qui sont destinés a l'instruction , & l'on ne peut les regarder , que comme des grands defauts ou dans le Langage , ou dans la personne qui s'en sert par tout , ou la verité est interessée. Il seroit inutile de dire ici quels sont ces tours d'éloquence & de combien des especes différentes il y en a : Les livres de Rhetorique dont le Monde est abondamment pourvu en forme.

formeront ceux , qui l'ignorent. Une seule chose que je ne puis m'empêcher de remarquer , c'est combien les hommes prennent peu de soin & d'intérêt a la conservation & a l'avancement de la verité , puisque c'est a ces Arts fallacieux qu'on donne le premier rang & les récompenses. Il est dis je , bien visible , que les hommes aiment beaucoup a tromper & a être trompés , puisque la Rhetorique , ce puissant instrument des erreurs & de fourberie a ses Professeurs gagés , qu'elle est enseignée publiquement , & qu'elle a toujours été en grande reputation dans le Monde. Cela est si vrai , que je ne doute pas que ce que je viens de dire ne soit regardé comme l'effet d'une extrême audace , pour ne pas dire d'une brutalité sans Exemple. Car l'Eloquence , semblable au beaux Sexe , a des charmes trop puissans pour qu'on puisse être admis a parler contre elle : & c'est en vain qu'on decouvriroit les défauts de certains arts decévans par lesquels les hommes prennent plaisir a être tromper. Ita celebris ille Philosophus. Hinc videmus etiam , Adolescentes , licet totam artem rhetoricam sæpe memoriæ mandarint , ubi de argumento aliquo rite differere deberent , hærere , & frustra auxilium a Rhetorica petere. Ratio est in promptu ; aut enim capaces non sunt styli , seu artis pure , nitide , & perspicue loquendi ; aut superficiariam habent argumenti , quod tractandum esset , cognitionem ; vel denique artem cogitandi & justas methodi leges ignorant. Hinc ejusmodi Orationes plerumque vel ab ipsis artis rhetoricæ Professoribus , aut ab amicis , componuntur. Vel si ipsi Adolescentes animos ad scribendum appellunt , omnia offendes tam obscura , tam male cohærentia , & tam parum valentibus argumentis instructa , ut frustra sese torfisse bonos homines facile advertas. Supra
F 2 dixi ,

dixi, Eloquentiam veræ duntaxat Eruditionis fructum esse. Hinc mea opinione sequitur, demum adultiore ætate Adolescentes ad habendas Orationes induci debere; certe eo demum tempore, quo artem illos logicam probe didicisse, & argumentum, de quo dicendum est rite intelligere non sine ratione persuasi esse possumus: Quod postremum ex privatis colloquiis facile Professori constare potest. Patet etiam exinde, ridicule agere quosdam artis rhetoricæ Magistros, qui discipulis talia præscribunt themata stylo prosequenda, quæ plane illis ignota aut parum cognita sunt. Ita memini, olim Studioso quindecenni impostam fuisse necessitatem Orationem habendi de *Essæis*, quorum ne quidem nomen audiverat Adolescens, nedum ut de eorum origine, dogmatibus & ritibus rite verba facere posset. Manifestum insuper ex iis, quæ dixi est, rarissimos esse veri nominis Oratores. Non is ego sum, qui celeberrimis Græciæ & Latii, ut de multis Recentioribus nil dicam, hærentem capiti multa cum laude coronam detrahare vel velim vel possim: at, ubi cogito, quam exiguam curam Veteres artis cogitandi habuerint, quam vero toti fuerint in Dialectica excolenda occupati, existimare incipio, illorum Eloquentiam supra modum laudibus fuisse evectam. Notum enim est, illorum Dialecticam in eo constitisse, ut nimirum de quovis argumento, nulla habita veritatis ratione, utramque in partem disfererent. Imo quidam, eo usque sunt progressi, ut aperte falsis argumentis uti Rhetori concessum esse dicerent. Docebant, ut Titius Castratinus teste Gellio Lib. I. Cap. IV. Rhetori concessum esse, sententiis uti falsis, subdolis, captiosis; Si modo verisimiles sint.

sint, & possint ad movendos hominum animos qualicunque astu irrepere. Propterea turpe esse dicebat, si quid in mala causa destitutum, atque impugnatum relinquat. Vide pluribus de hoc argumento agentem Cl. Clericum *Artis Criticæ* cap. XVII. part. II. Sect. I. cui adde *Ingeniosissimi Luciani* libellum de *præceptis Rhetorum*. Hæc mea est L. *Candide* de usu artis Rhetoricæ sententia. Si errasse me putas, hoc unum restat ut me meliora edoceas. Antequam finem impono huic epistolæ, duo Veterum Græcorum, (quoniam te lectione eorum capi scio) loca, de hoc argumento adscribam. Prius est *Mysonis* apud D. *Laërtium*. Hic pag. m. 96. ita loquitur. Δει μὴ ἐν τῶν λόγων τὰ πραγμάτα, ἀλλ' ἐν τῶν πραγμάτων τὰς λόγους ζητεῖν; ὃ γὰρ ἐνεκα τῶν λόγων τὰ πραγμάτα συνέλεχται, ἀλλ' ἐνεκα τῶν πραγμάτων ὁ λόγος. Posterius e fragmento incerti Poetæ, quod *Illustris & Magnus Grotius* in excerptis e *Poetis Tragicis & Comicis* pag. 461. adduxit petiitum. Verba ita sonant: Ω παῖ γενοῖν' ἂν καὶ λεγόμενοι ἐν λόγοις ψευδεῖς. ἔπων δὲ καλλέσιν νικῶμεν ἂν τ' ἀληθεῖς. ἀλλ' ὃ τέλο τ' ἀκριβεστάτον ἀλλ' ἢ φύσις. καὶ τ' ἐρθὼν ὅς δ' ἐὺ γλωσσίαν ἀσκεῖ σοφὸς μὲν: ἀλλ' ἐγὼ τὰ πραγμάτα κρείττω νομίζω τῶν λόγων ἀεὶ πότε. i. e. O Nante sæpe polita Oratio est falsa. Blandis interim verum dolis exsuperat: at non ideo res hæc optima est, sed indoles virtusque. Qui lingua valet doctum fatebor: sed tamen verbis ego res antehabendas & putavi & nunc puto. Ita Vale mi *Candide*, & porro mihi fave.

HUGONIS BLOTHI [*]
O R A T I O

in

Hutterianos Homicidas.

1582.

HAud equidem dubito vos, Iudices, mirari, quid sit, quod cum in hoc iudicio de gemina cæde, qua nuper Hutteriani *Laurentium Eislerum* & HADRIANUM FRISLUM sustulerunt, instituto, ipsi occisorum parentes, fratres, alique consanguinei adsint, adsint etiam non pauci disertissimi causarum Patroni, ego potissimum ad accusandum cædis auctores profiliam, is qui neque cognatione occisorum, neque rerum forensium usu, neque linguæ germanicæ peritiâ, sim cum iis qui adsunt, comparandus. Hi nempe, quos memoravi, parentes & propinqui tantam cala-

[*] Hugo Blotius Delphis oriundus, Jura Argentorati docuit, postea Maximiliani & Rodolphi II. Imp. Rom. auspiciis Bibliothecæ Viennensi præfuit, primusque titulo Bibliothecarii S. Cæs. Majest. insignitus, obiit anno 1608.

In Lexico Eruditorum p. m. 450. præfens hæc Oratio jam typis edita memoratur, quæ quum albis corvis rarior sit, operæ pretium nos facturos duximos, si illam non tantum ob argumenti gravitatem, stylique elegantiam, sed imprimis ut publice etiamnum casum eruditi Civis nostri HADRIANI FRISII lacrymemus, e msc. quodam iterum prælo subjiciendam curaremus.

calamitatem tantamque injuriam sibi illatam putant oportere accusari; accusare ipsi propter doloris magnitudinem non possunt. Ita fit, ut adsint propterea, quod crudelissimos homicidas a vobis, Judices, puniri postulant; accusatione vero legitima supersedeant idcirco, quia alii eorum diuturna actione, ac frequenti in judicium itione, & odiosissimo eorum, a quibus sui indigne necati sunt, vultus conspectu acerbissimum doloris sui vulnus refricari nolunt: alii vero ætatis defectu aliisque incommodis impediuntur: illi vero, quos dixi, patroni disertis ob cognationem, eodem dolore, partim causæ quæ hoc judicium conflavit, ignorance, ab incusatione abstinere. Quid ergo? Egone propterea ex omnibus maxime ad accusandum idoneus? minime. At meane quam parentum postulatio ad exercenda severa judicia plus habebit momenti? Impudens sim & arrogans, si hoc mihi persuadeam. Quæ me igitur res præter cæteros commovit, ut me ad accusandum cædis auctores converterem?

Dicam, Judices, brevibus, efficiamque, ut cognita consilii mei causa ac ratione, una & id quod facio probetis, & in hac causâ profecto neminem esse mihi proponendum auctorem putetis.

Infelicium qui occubuerunt Juvenum alter, auditor & discipulus meus, alter vero Minister, & in curanda ornandaque Augusta Cæsaris Clementissimi Domini nostri Bibliotheca amanuensis fuit. Vidi alterius parentes luctu & squallore perditos circumspicere, ecquis illorum misertus, id quod ipsi propter doloris vehementiam & nimiam ani-

mi perturbationem facere non possent, susciperet, & perditissimos sicarios indignissimæ cædis reos ageret. Alterius vero fratrem germanum *Samuelem FRISIUM* [*] adolescentem in hac urbe peregrinum, fratris sui mortui desiderio tabescentem, optare quidem aliquem causæ suæ cognitorem actoremque, qui tantum facinus vindicaret, sed suæ se peregrinitatis & solitudinis conscium animum [nisi ego ipsi adessem adjutor & patronus] despondere. Præterea reliquos fratres, viros profecto eruditissimos, cum annosa sua atque ærumnosa matre itidem hoc casu afflictos & consternatos, per litteras meam hanc eandem opem implorare. Ad hæc, Academiam Tigurinam universam epistola a D. Lavatero, ejusdem Scholarcha, Viro Clarissimo & integerrimo ad me scripta, hanc causam mihi commendare. Tum de eadem, ipsam Civitatem Tigurinam literas ad Sac. Cæs. Majest. gravissime scriptas dedisse. Consideravi, utrumque juvenem interemptum hujus nostræ Viennensis Academiæ, in qua ego & ex qua vivo, alumnum fuisse, in magna summæ eruditionis expectatione. Dolui, amanuensis mei morte ipsam Bibliothecam Imperatoriam, cui sum præfectus, maximum detrimentum accepisse, moleste tuli, me ipsum optimum atque fidelissimum rerum mearum Curatorem amisisse. Cum itaque tot & tales

---

[*] Fuit hic Samuel pictor & lithotomus artificiosissimus, qui, postquam aliquandiu operam suam Comiti Solmensi navasset, in Moravia d. 22. Junii 1796. diem suum obiit supremum ætatis suæ 34.

tales homines cernerem, a me, ut hanc causam susceperem, contendere, qui apud me & amicitia, & dignitate, & studiorum conjunctione plurimum possunt; certe eorum neque necessitudinem violare, neque auctoritatem aspernari, neque petitionem rejicere volui: nec cum artem oratoriam in ea schola profitear, de qua miseri illi adolescentes discipuli mei sunt sublatis, quid ars ipsa possit, non ostendere; atque una actione causam meam, causam fratrum ac parentum occisorum, Civitatis Tigurinæ, duarum Academia- rum Reipub. literariæ, denique causam Augustæ Bibliothecæ, atque adeo ipsius Sac. Cæs. Majestatis agere. His enim omnibus gemina hac cæde injuria non minima est facta. Hæ sunt causæ, cur ego me huic causæ Patronum constitui passus sim; non quidem electum ex omnibus, qui maximo ingenio, Germanice, ex usu Viennensium forensi, sed fato quodam attractum, qui optimo jure, Latine, ex veteri Romanorum consuetudine [quoad quidem ingenium ferat] possem dicere; neque uti satis firmo actoris præsidio niterentur injuria affecti, verum uti ne omnino eorum causa deserta jaceret: *Frisiorum* præsertim, quorum absentiam & solitudinem quanto superbius adversarii contemnunt, tanto acrius eam mihi defendendam esse video. Quod si feliciter, uti spero, persece- ro, eadem opera, eademque actione *Eislerorum* quoque causa, quæ cum hac conjuncta est, ut- cunque defensa esse censebitur. Hoc autem in negotio, illa me res Judices consolatur, quod hæc quæ videtur esse accusatio mea, non potius accusatio, quam defensio est existimanda. Dum enim tantæ immanium hominum audaciæ ob-

viam eo, dum flagitiosos & omnia legum repa-
gula perfringentes ad supplicium & meritas pœ-
nas voco, non tantum Eislerum & ejus liberos ad-
huc spirantes, non tantum *Samuelem Frisium*, Ha-
driani occisi fratrem, in hac urbe non tuto versan-
tem, non tantum me ipsum crudeles triumphan-
tum adhuc in victoria homicidarum iras timentem,
defendo, non tantum injuriam Academiae nostræ
& Tigurinæ, Musis & literis, atque huic Cæsa-
reæ Majestatis Bibliothecæ illatam vindico: verum
etiam multos mortales & cives Viennenses crudeli-
bus exemplis libero. Quod si hanc causam, tam
idoneam, tam illustrem, tam gravem non habe-
rem; si aut hoc a me Academia Tigurina & Ha-
driani fratres non petiissent, si nulla mea aut Cæ-
saris res ageretur, & hoc quod facio, Republicæ
tantum causa me facere profiterer, ut & homines
singulari & inaudito scelere præditi, quorum fla-
gitia passim jam sunt nota, me agente, in judi-
cium vocarentur, quis tandem esset, qui meum
factum aut consilium posset reprehendere? Si enim
tam tetra tamque atrocia facinora impunita transie-
rint, tandem non modo in vicis & campis paten-
tibus, sed etiam Viennæ in foro, in privatorum
domibus, imo vero ante vestra, Judices, subsel-
lia, & ante divorum immortalium aras, homi-
nes teterrimi impunitatis exemplo adducentur,
ut cædes & latrocinia committant. Proinde quan-
quam causam actionis iustissimam habeo, dum ta-
men eos, cum quibus mihi in hoc judicio pugnan-
dum est, considero, non parum, Judices, com-
moveor, tres enim in iis res esse video, quæ
in civitate plurimum posse solent, quæque con-
tra nos in hoc tempore faciunt, summam grati-
am;

am ; opes ; & ingenium. Horum duo priora in *Hutteris* sunt & in Tertio ipsorum affine , tertium cum etiam in Tertio sit , tum maxime in *Mothsin-gratio* , causæ adversariæ patrono , enitet : Hujus enim viri magna ingenii vis & astutia cum eloquentia conjuncta , ne vestros , Judices , animos calide circumveniat , vehementer metuo. Illorum vero gratia & divitiæ , præsertim Tertii , ne nostræ causæ noceant non mediocriter pertimesco. Quæ cum in illis summa sint , non magnopere tamen laborarem , si in nobis essent saltem mediocria. Verum ita se res habet , ut ego qui , non quidem ætate , sed usu hujus civitatis forensi & exercitatione litigandi pene tyro sum , & ingenii sagacitate parum possum , cum Patrono acutissimo & in illis omnibus versatissimo committar. *Frisii* vero partim absentes , partim in hac urbe peregrini , nullis facultatibus , nullis amicorum copiis muniti cum adversariis gratiosissimis & omnibus rebus florentissimis contendant. *Hutteri* certe & sororis horum maritus , *Tertius* in apparandis conviviis nemini secundus , sed primus omnino , hi , inquam , omni copia affluentes , mensæ suæ illecebris similibusque opum fructibus incautos multorum animos sibi adjungunt , nobisque detrahunt. Nos vero contra , neque ad ferculorum lautitiam , neque ad pecuniæ spem , ququam invitamus , quod partim opibus destituti nequimus , partim rectiore disciplina imbuti nolumus. Quare tanta est apud nos fautorum , amicorum , adjutorumque paucitas , quanta apud illos eorundem multitudo , & dispar profecto certaminis genus : Cujus non ignari adversarii nostri pecunia freti , & reges imitati opulentos & cautos ,
qui

qui hostes viribus imbecilliores cunctando ac bellum trahendo frangere solent, nos ab hisce rebus male instructos fatigare, & ab incepto persequendo detertere nituntur. Tum præter hæc illud etiam auxilii sibi adjungent Hutteriani, quod ipsorum feroces mores & militares spiritus nobis formidini fore sperant. Videre profecto erat tum, cum primum hac de causa in judicium veniretur, quemadmodum quidam istorum asseclæ truculentos suos & minaces oculos in me & in eos, qui justitiæ munus urgebant, torserint: Indigne scil. ferentes, inueniri quenquam, qui in hac causa contra ipsorum potentiam, gratiam & audaciam hiscere audeat. Mihi profecto in mentem venit cogitare, Judices, hac lege Hutterianos nobiscum agere velle videri, ut dicant: Occidimus petulanter & crudeliter innocentes, vos qui superestis eorum propinqui, Magistri, aut Heri cavete ne nos cædis reos agatis, nisi ipsi quoque nostris telis occumbere velitis. Deinde tantam esse illorum amentiam, ut quod nefarie admiserunt scelus, id per vestras quoque sententias, judicia & jusjurandum, quo vos Deo & Cæsari obstrinxistis, approbari postulent. Quid enim aliud hoc judicio ab istis tentatur, dum mutuae perpeffionis pœnam, quam vulgo Talionem vocant, nobis intentant, & ut ipsi crimine per vos absoluti impune victores abire queant, contendunt. Quæ lex si valebit, ut valere debet, Judices, ipsi diu hanc lucem non aspicient, mortem enim quam intulerunt innocentibus, ipsi nocentes oppetent. Attamen homines confidentissimi opibus & artibus suis freti, non modo hanc legem pro maleficio commisso non metuere, verum etiam scelere suo

suo exultare, & *Eisleris* atque *Frisiis* insultare, ac illudere videntur: tum etiam, vos Iudices tales tantosque viros idoneos putare, quorum & integritatem pecunia corrumpere, & fortitudinem animi minis terrere, & severitatem blanditiis vincere possint.

His de rebus tantis, tamque indignis, neque satis me commode dicere, neque satis graviter conqueri, neque satis libere vociferari posse intelligo. Nam commoditati ingenium, gravitati humilis conditio mea, libertati tempora sunt impedimento. Quapropter tot tantisque difficultatibus circumventi & afflicti in vestram Iudices fidem, æquitatem & justitiam *Frisi* & *Eisleri* confugiunt, & cum adhuc iis propter opes & artes adversariorum, & propter temporum iniquitatem, non jus par, non agendi potestas æqua facta sit, cum iis summam per injuriam omnia adversa & infesta sint, te Prætor *Huttendorfer* magnopere orant, atque obsecrant, ut qualem te Romanorum Imperator, & Excelli Regiminis Senatus, a quibus tibi justitia omnibus ex æquo administranda commissa est, fore judicarent, talem te & nobis & Reipublicæ impertias. Tum vos etiam qui Prætori in consilio adestis, Iudices, qui ex civitate in hunc Senatum electi estis propter dignitatem & severitatem, rogant & obtestantur, ut acria & severa judicia exercentes, multis jam injuriis jactatam atque agitatam æquitatem, in hoc tandem loco apud vos consistere, & confirmari patiamini. Id quo facilius facere possitis, dabo operam, si me ut hætenus benigne audiveritis, ut a principio res, quemadmodum gesta sit, cognoscatis.

(a) HADRIANUS FRISIUS, [*] Tigurinus, adolescens fidus, diligens, modestus & in litteris non vulgariter versatus, sed ita ut excelleret, cum primum ingenii gravioribus disciplinis excolendi causa huc appulsus esset, mihi famulatus est. Deinde cum ipsum literis deditissimum viderem, ejus virtutes mereri judicavi, ut plusculum otii, & vitæ genus studiosis hominibus accommodatius consequeretur. Effeci igitur, ut JOANNIS EISLERI filios in suam disciplinam susciperet, atque hos docendo ipse nihilominus disceret. In eo suo munere ita vixit, ut non tantum liberorum *Eisleri* pædagogus doctus & prudens, verum etiam totius familiæ Oeconomus utilissimus esset, atque eam ob rem *Eislæro* unice carus, tum etiam omnibus municipibus *Wolcherstorffianis* acceptissimus, & quod credi vix possit, ipsorum etiam *Hutterianorum*, qui ob veteres similitudines *Eislerum* pessime oderant, judicio probatus. Cum etiam natura pacis esset studiosissimus, in hoc semper incubuit, ut *Hutteriani* & *Eislerus* consopitis inimiciis gratiam inter se mutuam conciliarent; sed *Hutterianorum* pervicacia nullam pacis conciliationem admisit. Triennio itaque post ad me in Augustam Bibliothecæ.

(a) Narratio.

---

[*] Patrem habuit magnum illum Joannem Frisium, Ludi Magistrum & Canonicum Tigurinum celeberrimum. Natus die 15. Februarii 1555. in stipendium Ecclesiæ Tiguriæ receptus die 7. Maji 1571. extinctus 1581. ætatis suæ 26. Nullos ingenii sui præcox hic eruditus, quod scio, fœtus reliquit. Servat tamen Archivum Ecclesiæ nostræ, historiam de electione Ministrorum Augustanæ Confessionis ex Urbe Vienna 1578. manu Hadriani nostri, ex ipso originali descriptam.

bliothecam HADRIANUS revertit, non quidem jam ut Minister vulgaris, sed ut in rebus ad Bibliothecam Imperatoriam tantam pertinentibus, non tam mihi, quam ipsi Sac. Cæsar. Majestati operam navaret. In quo officii genere paucis mensibus ita se gessit, ut ad laborem, fidem, diligentiam & industriam sibi nihil reliquum faceret. Et cum non sit unius hominis tantam rem curare, plus mihi hic unus opis attulit, quam si tres alios coadjutores assumissem. Interea tamen *Laurentius Eislerus*, Joannis filius, fratrum suorum natu maximus in Gallias est profectus, atque aliquot post annis lingua Gallica & bonis disciplinis præclare instructus, inde *Walcherstorfium* cum magna parentum expectatione, sed malo profecto fato tribus ante mortem suam dierum hebdomadibus lætabundus in suorum conspectum rediit; omnibus quidem notus erat adventu suo & quotidiana consuetudine summam voluptatem adferens, parentibus imprimis, quod in hoc filio docto & mansueto multisque virtutibus ornato, spem suam summam reposuerant. Decimo autem septimo Kal. Septembris *Hadrianus Frisius* a veteri suo hero *Eislero* ad celebrandos dies Templi *Walcherstorfiani* dedicationi festos invitatus, eo libentius excurrit, quod *Laurentii*, discipuli olim sui, jam eruditione simul & corpore adulti, consuetudine magnopere delectabatur: Sed ignara futuri hominum pectora! sub ipsam omnium lætitiâ fortuna mobilis se commutavit. Exeunt in ulteriorem municipii partem invisendi cujusdam amici causa præceptor & discipulus. Subsequitur pater *Eislerus* cum aliis suis liberis parvis, & quibusdam ex familia, nullis munitus armis, quia iis opus fore

fore non putavit , exiit , inquam , ut quia postridie dies Dedicationis anniversarius simul & mercatus esset futurus , vigilibus constitutis , provideret , ne in magno diversorum hominum concursu & intempestivis computationibus aliquid dissensionis , tumultus aut incommodi oriretur ; convenerant etiam id temporis Wolcherstorffium *Joannis Jacobi Hutteri* (is enim uxorem nobilem , ex Principis Anhaltinæ Gynæceo duxisse dicitur) Conjugis fratres , *Francones* , homines militares , & superbi. *Eisleri* dominatum , quod sororis suæ maritus illam ditionem non obtineret , moleste æque atque ipsi *Hutteri* , & eorum mater , ferentes. Cum hi sub serum vespere egregie poti hora a meridie nona per fenestras domus *Hutterianæ* , quæ libera esse dicitur , nec *Eislerianæ* ditioni obnoxia , *Eislerum* cum suis domum revertentem conspicerent , fannis , mysticis , & sædis oris ructibus ipsi & ejus comitatus petulantissime illudebant. Quod indigne ferens *Laurentius Eislerus* , quorsum illæ subsannationes pertinerent , rogavit , tum illi stomacho æstuantes , ad convitia aperta & intollerandas verborum contumelias prorumpentes , & Patrem & liberos , reliquosque qui aderant laceßere sunt aggressi , *Eislerum* nebulonem , ejus liberos spurios vocitantes , crescentibus inde utrinque verbis , conviciis & minis , tandem provocatione utrinque facta , arma corripiunt *Hutteri* fratres , eorumque affines *Francones* , tormenta etiam glandibus plumbeis , & pulvere nitrato onustaprehendunt. Dum hæc fiunt , *Eislerus* a quibusdam suorum persuasus , ut adversariorum furori cederet , ad arcem suam se convertit. Interim mulier quædam (hanc non-

nonnulli filiam Hutterianorum fuisse contendunt) heus ; inquit ; vos revertimini ; nebulones namque isti fugæ jam se dederunt , vestrum vultum ferre nequeunt. Hac voce audita Eislerus , rei indignitate commotus , vigiles suos revocat , & adeste , inquit , nobis , vos qui fidem mihi vestram jurejurando obstrinxistis , ut dum illos rogo , cur me nebulonem fugitivum vocent , & causam tantæ contumeliæ inquiri , si vim attulerint , me a petulante istorum injuria defendatis. Consistit igitur *Eislerus* cum suis , & de tanta contumelia & improbitate cum ipsis expostulare incipit. Illi nihil morati agmine tumultuose facto in *Eislerianos* prorumpere , cædere , fundere , jaculari , glandes emittere , & tormentorum tonitribus agrestium hominum vigilas terrere contendunt. Pavidum itaque rusticum certatim diffugiunt , pugnam simul & Dominum deserunt , soli *Laurentius Eislerus* pie pro patre , & *Hadrianus Frisus* fide & fortiter , hoc est , Helvetico more , pro Domino suo veteri , & tertius quidam , qui *Frisio* in pædagogiam *Eislerianam* successerat , satis etiam strenue , pro communi causâ depugnantes aliquandiu impetum numerosæ turbæ sustinent , donec scelestissimus quidam latro *Laurentium* cominus ense cum alio dimicantem , nec quicquam tale opinantem , funesta glânde eminus medium trajicit. Lethali vulnere saucius infelix adolescens , ad patrem se recipit , & fuge , inquit , o pater , ac te præsentis periculo eripe ! Vita enim mea hodie no die finem invenit. Interim pædagogus *Eislerus* novitius casum *Laurentii* miseratus , simul de heri sui salute sollicitus , pugnæ se quoque subduxit. *Hadrianus* cum multis etiam tum manus conferens

sed mox miser ense fracto destitutus, & multorum ictibus fatigatus pedem dum referre & periculum evadere studet, in trunco arboris ibi forte projecto offendens, ita lapsus est, ut genibus nitens neque jacere, neque stare dici posset. Hic Ursi fœdi, (nam Leonum nomen generosius est, quam ut talibus tamque turpibus hominum monstribus attribui debeat;) inermem & labentem, sudibus, contis, gladiisque ad terram plane abjiciunt. Dum hæc geruntur, *Joannes Ludovicus Hutterus Eislerum* furiose insequens (nam hujus vitam maxime petebat) a tergo adoritur, & machæra lata, ponderosa atque incurva supra caput fugientis elata, ictum quo ipsi cerebrum dispergeret, intentavit, quem excipiens Pædagogus novitius, vitam hero servavit; rumor plerorumque sermone sparsus affirmat, hunc *Joannem Ludovicum*, cum elapso ex manibus *Eislero*, se spe sua sanguinaria frustratum videret, furore percitum, *Hadriano* jam humi jacenti armisque exuto illa eadem sua machæra, qua *Eisleri* sanguinem fundere tentaverat, immani vulnere a fronte usque ad verticem caput fidiſſe. Hoc peracto ab Hutterianis nefandissimo facinore, *Laurentius Eislerus* vix in conspectum arcis fugiens viribus defectus in lignis quibusdā, prope arcem, tamdiu subsedit, donec a suis in lectum deferretur. *Hadrianus* interim ob cerebri læsionem & doloris vehementiam mente minus constans, & jam ab omnibus desertus atque destitutus (nam in tam furioso tumultu, quique sibi timens, in fuga, & occlusis januis spem salutis ponebat) solus diu oberrabat, vigilibus & municipibus fœdam suam perfidiam, & domini sui desertionem identidem vociferando exprobrabat,

brabat, simul doloris sui magnitudinem clamore indicabat, tandem humi prolapsus, modo nitebatur, modo rursus concidebat, denique neque motum, neque quietem pati poterat, donec tandem a suis inventus in arcem & in lectulum deduceretur. *Laurentius* quinque tantummodo post pugnam horas, *Hadrianus* usque ad sequentis diei vesperam vixit, uterque pie, alter pro Patre, alter pro Domino vitam fundens, animam Deo reddidit. *Hutteriani* interim nihilominus cum suis tanquam re bene gesta & victoria ovantes potare, & indulgere genio perrexerunt. Postridie nuncius de hac re tristissima ad me & ad *Samuelem Frisium*, *Hadriani* fratrem, *Viennam* adfertur. Illico equos conscendimus, propere ad lamentabile spectaculum advolamus; ambos infelices Juvenes uno in lectulo jacentes invenimus, alterum capite horrendum in modum hiantem, alterum trajecto pectore & cruore per vulnus stillante tabidum, totoque corpore tumidum, lividum & decoloratum, certissima venenatae glandis indicia, invenimus. Juxta funera & lectum filii sanguine madentem, moestissimam offendimus *Laurentii* matrem, planctu & luctu pene insanam, sæpeque dolore victam animi deliquium patientem: Offendimus patrem filii desiderium æque impotenti animo ferentem, tum etiam fratres & sorores ejulatu & lachrymis omnia complentes. Quid dicam, Judices, adeo miserabile, adeo luctuosum fuit hoc spectaculum, ut eo vel ipsa saxa commoveri posse viderentur. Meus certe animus mollior fuit, quam ut rem tam atrocem conspiciere diutius possem. (b) Et quid mirum, cum etiam

G 2

equi

(b) *Miraculum.*

equi mei, bruta animantia (quod profecto miraculi instar videri potest) funestam illam domum Hutterianam, cum Viennam reverterer præterire adeo recusarunt, ut nullis pene verberibus, nullis plagis, ut pergerent compelli possent. Hoc tantum mihi & Samueli lætandum fuit, nos post cædes potius, quam ante cædes *Wolcherstorfiun* venisse. Cum enim uterque nostrum æque atque *Hadrianus*, ab *Eislero* invitati essemus, bono quodam fato factum est, ut per occupationes nobis excurrere non licuerit. Quod si factum fuisset, crudelibus Hutterianorum telis itidem fortassis ambo occubuissemus. Sed Deus Opt. Max. propterea nos conservasse videtur, ut superessent, qui tam fœdum facinus vindicare laborarent. Audivistis rem omnem Judices nude & simpliciter, atque adeo vere expositam, percepistis, quam deplorando casu duo innocentissimi juvenes, a barbarissima audacissimorum hominum cohorte sint necati. Quapropter vos oro atque obsecro Judices, ut attente bonaque cum venia ea quæ deinceps, dum ad causam propero, dicturus sum, audiatis.

(c) Ex qua domo cædes ista gemina atque miseranda profecta sit, constat Judices, mihiq; cum adversariis de eo convenit. Sed cum homines versipelles eos jure cæfos esse, verborum involucris magis, quam re ipsa persuadere credulいたantur, & ita res suas tegant, ut adhuc de veris auctoribus nominatim exhibendis dubitari apud nonnullos videam, in tribus omnino rebus tota mea versabitur oratio. Primum enim ostendam,
indi-

(c) *Propositio.*

indignissime & summa cum injuria (quicumque tandem auctores fuerint) mortem insontibus esse oblatam. Deinde veros auctores ita detegam, ut dubitationem omnem animis vestris adimam. Tum denique de pœna tantæ immanitatis homicidis digna julte irroganda disseram.

(d) Provocatos se esse ad pugnam ab Eislerianis contendunt Hutteriani, atque propterea se justam defensionem suscepisse, julteque & ipsum *Laurentium*, atque ipsius adjutorem *Hadrianum* cecidisse. Quo quæso vestra vos audacia rapit homines impudentissimi? Adeone simul pudorem cum mente amisistis, ut hujus vos vanitatis non pudeat?

Provocatos vos esse dicitis? a quibus? a Sene *Eislero*? At ne aciculam quidem hic qua se defenderet, secum habebat. A *Laurentio* Senis filio? Quis credet adolescentulum fere adhuc puerum, imberbem, imbecillem, & corpusculo imbecillo vix ossibus hærentem, otio literario addictissimum, atque in omni mansuetudine ita innocenter educatum, ut æqualibus suis pulcherrimum modestiæ atque omnis virtutis exemplum statueretur, provocare istos pugiles & gladiatores fuisse ausum? quid igitur? Ab *Adriano* hanc injuriam accepistis? Hoc si dicitis, ajo vos omnium hominum impudentium qui vivunt esse impudentissimos, nec minus esse vanos, quam si nivem æstivis solis radiis in glaciem fuisse concretam effutiretis. Quis enim hoc homine unquam quidquam

G 3

vel

(d) *Argumentatio. Prima pars propositionis, non jure sed injuria casos esse.*

vel continentius , vel moderatius , vel moribus
 sedatioribus præditum vidit ? Ego mitissimum hu-
 jus ingenium non ex aliorum relatu , sed ex do-
 mestica quotidianaque consuetudine multos annos
 cognitum exploratumque habeo. Is quoties do-
 mi meæ , ut sit , inter ministros meos aliquid dis-
 sensionis oriretur , non conquievit , antequam
 omni offensione composita tranquillitas familiæ
 restituta esset , me si familiam objurgarem apud
 eam excusabat , & familiam apud me ; me cle-
 mentia , illis non audientibus , admonebat , ut-
 que in meos lenior essem rogabat : & contra si
 quid familia peccaret , vel juventutis errore , vel
 per imprudentiam deliquisse affirmabat , non in-
 terim desinebat officii illos sui , clam me , admo-
 nere , & ad fidem & diligentiam adhortari. Eas-
 dem artes in familia *Eisleriana* , easdem inter vi-
 rum & uxorem ubicunque habitabat , easdem quo-
 que inter vos matremque vestram & *Eislerum* exer-
 cebat. Ad cujus recte monita , nisi vos vestras
 aures obdurassetis , & viverent illi , quos crude-
 lissime hac luce privastis , & vos nullum supplici-
 um , quod jam meriti estis , maneret. Memoria
 enim haud dubie adhuc tenetis , quam crudelia
 vestra & superba responsa mitigare , atque longe
 leviora semper , quam vos dixeratis , simultatis
 devitandæ causâ , ad *Eislerum* referre solitus fuerit.
 Vos autem arrogantia & crudelitate præcipientes ,
 hominem studiosissimum & tranquillitatis vestræ
 auctorem , (nam absque illo forte , jam pridem
 in hæc incommoda incidissetis) indignissime in-
 teremistis. Cum itaque neque *Eislerus* pater , ne-
 que filius *Laurentius* , neque *Hadrianus Frisius* ,
 multo minus reliqui ejus filii , plane pueri , vos
 provo-

provocarint, quod eos vel non potuisse, vel noluisse, vel causam non habuisse constat, Vos, vos, inquam, totius funestæ tragœdiæ architectos & principes esse fateri debetis. At vero ut demus *Laurentium*, (nam eum cum se mortuus defendere nequeat, provocationis auctorem esse affirmatis) sua & patris sui contumelia commotum, aliquem vestrum solum cum solo conficturum, ad pugnam invitasse; licuit ne idcirco vobis, numero tam multis, tot armis, tot telis, tot tormentis, instructis, tam barbarico tumultu in paucos partim senes inermes, partim Juvenes pessime armatos impetum facere, nec æquo conflictu cum adversariis congregi? Sed hastas ensibus, sclopetis gladiis opponere? Glandes inunctione inficere? Denique adversarios inermes & jacentes (quod vobis non minus facile, quam turpe fuit) superatos interficere, vosque humano sanguine contra humanas & divinas leges imbuere? Et adhuc disputatis, jure ne an injuria miseros istos esse occisos statuere debeamus? Ecquod jus vobis concedit euntem via publica, ditionis in qua vivitis dominum, autoritate Imperatoria constitutum, ludibriis laceffere, & intolerandis verborum contumeliis onerare? Ecquod jus concedit imbecillos juvenes nullis talibus tormentis instructos, sclopetis & glandibus infestis atque venenatis trahere? Ecquod jus permittit exarmatis & humi jacentibus, jamque multitudine vestra victis & superatis ausu sceleratissimo atque inaudito & lethali vulnere caput secare? O rem nefandam & atrocem. Judices, atque omnibus suppliciis vindicandam! Hutteriani priores irident, priores conviciis & omni contumeliæ genere homines pacificos do-

mum euntes laceſſunt , provocant ; & quia illo-
 rum insolentiam mirati , ecquid cauſſæ ſit tantæ
 insolentiæ rogant , hos auctores mali , hos pro-
 vocatores ad pugnam pronuntiant , multitudine
 eos opprimunt , inæqualibus & venenatis armis
 conficiunt , inermes armati lacerant , & tamen
 jure cæſos clamitant. Utrum autem credibilis
 eſt , eos eſſe hujus mali auctores , quos natura pa-
 cificos & literarum ſtudioſos , manſuetos , & quie-
 tis appetentes creavit , quibus ſummum benefi-
 cium habitum eſt in ditione a Cæſare conceſſa inter
 homines ſibi ſubditos poſſe pacate vivere ? An
 vero eos , quorum vita inde uſque ab ineunte ado-
 leſcentia in litibus , pugnis , et digladiationibus
 verſata eſt ; quorum parentes avari , crudeles , ſu-
 perbi , præclaras iſtas ſuas artes liberis ſuis tanquam
 hæreditatem per manus tradiderunt ? Te imprimis
Joannes Ludovice compello , tamenſi abſentem ,
 fugit enim conſcientia ſcelerum tuorum hos juſto-
 rum incorruptorumque Judicum vultus ; attamen
 te tanquam præſentem compello , Juvenem gla-
 diatorium corporis habitu , et elato contentioſo-
 que ſpiritu præditum , teque rogo , ecquis inju-
 riæ tum cauſſam dederit , cum tu Laurentii fra-
 trem , qui nondum ex ephebis exceſſit , patris
 ſui mandata innocenter exequentem in publica li-
 beraque platea adortus pugnis et calcibus pene uſ-
 que ad necem concidiſti ? Quem conſeciſſes , niſi
 miſer cum ad pedes tuos ſuperbos abjectus et ſup-
 plex jaceret , multis lachrymis et obteſtationibus
 mortem eſſet deprecatus ? Ecquis item origo ma-
 li fuit , cum toties tamque insolenter Eiſlerianos
 miniſtros , præter fas et jus , nihil tale meritos
 male multaſtis ? Vide quo te tua demerſerit inſa-
 nia ?

nia ? Eo nimirum , unde , si hi qui hic sedent , viri sunt , emerges nunquam. Tua te ante acta vita prodit , tua te præterita scelera detegunt , atque clamitant , te utriusque hujus cædis scaturiginem et fontem fuisse. Et quisnam dubitabit adhuc utri provocatores fuerint , utri alteris bellum indixerint , infidias struxerint , mortem machinati sint ? Certe video ego me , et *Samuelem Frisium* singulari Dei beneficio illo die anniversario fuisse servatos , quod domi mansimus , quod invitati profecti non fuimus. Quanquam enim et ego ex professo pacis semper fui studiosissimus , et *Samuel* adolescens adhuc imberbis , armis tractandis minime est idoneus ; quis tamen istorum crudelitati , si adfuissimus , nos subtraxisset , cum ne illis quidem pepercerint , qui non tantum nullum provocationis signum ostenderunt , verum etiam *Eislero* , ut illorum furori cederet , autores fuerunt ? Sed obvium quemque glandibus plumbeis , telis et ensibus petiverunt. Ergo nos quoque , si illorum telis innocentes occubuissemus , jure cæsos esse dicerent ; quod nempe via publica ante ipsorum domum ambulassimus , quod ludibriis habiti , causam ludibrii rogassimus , quod nobis ipsorum insolentiam , et convicia displicere ostendissemus. Quare utrique nostrum Deo æterno summas agendas esse gratias intelligo , quod illa nobis injecerit impedimenta , quæ domi nos continerent , nec ad illam lanienam proficisci permetterent.

(e) Proinde cum jam innocentissimos adolescentes a crudelissimis latronibus non modo nullo
G 5 jure ,

(e) Altera Propositionis pars de Auctoribus cædis.

jure, verum etiam summam per injuriam necatos esse docuerim; Reliquum esse videtur, ut ex tribus, quæ mihi demonstranda proposueram, alterum persequar, et ad quos cædis suspicio pertineat ostendam. Quod quanquam ex iis, quæ supra memoravi, non obscure conjici potest, tamen paulo propius ad rem accedens, ut omnia magis clara, magisque in aperto sint, Judices, ea proferam, quæ cum Wolcherstorfii postridie ejus diei, quo infelices illi Juvenes occubuissent, essem, ex quorundam municipum sermonibus didici. Aiebant, Hutteros fratres, postquam *Johannes Jacobus* uxorem duxisset, spe affinium suorum, hoc est, atrocissimorum Franconum adventum Eisleris esse minatos, Leviros propediem accessuros, tum Eislerum mercatorem piperarium ab hisce doctum iri, quibus se adversarium exhibuisset. Illi autem tandem adfuerunt, armis, telis, sclopetis, onusti; potationibus, bacchationibus, et intempestivis conviviis, non dies tantum, verum etiam noctes sunt transactæ. Notum est illud hominum genus Franconicum. Nunquam equidem tam imprudens fui, ut propter paucos integras nationes contemnerem, nec tam imperitus rerum, ut non intelligerem, omnem terram probos simul atque improbos gignere: unumquemque igitur non ex natione, sed ex virtute sua et vita esse æstimandum. Attamen nescio quomodo fiat, ut quædam vitia quibusdam in regionibus crebriora, quam in cæteris deprehendantur. Germani itaque ebrietatis, Itali libidinis, Hispani furti, et alii populi aliorum peculiarium vitiorum nomine male audire solent, non quidem quod Germania non quosdam sobrios et temperantes,

rantes, Italia castos, Hispania justos producat; sed quod in hisce gentibus ea quæ memoravi vitia, frequentiora deprehendantur. Jam vero omnium opinione, ne dicam experientia, constat, in Norico, ut item in Brunsvicensi et Lunenburgensi agro pauper quoddam nobilium genus, iners quidem, sed tamen crudele, superbum et rapax grassari, vias obsidere, viatores spoliare, et præda innocentibus extorta paupertatem, in quam facultatibus per ingluviem dilapidatis inciderunt, compensare. Ex hoc genere an hi sint *Joannis Jacobi* Leviri nondum compertum habeo, sed profecto suspicari mihi in mentem venit, ab illorum consuetudine istorum mores propterea non procul abesse, quod in pugna illa Wolcherstorfiana, non verorum militum & nobilium, sed latronum & grassatorum more pugnam sunt aggressi. Quid enim sibi volebant tot tormenta bellica, quæ ad manum pendentia ad necandos homines parata, & in promptu habebant, ut simul atque occasio invadendi Eislerianos sese offerret, tempus ad illa instruenda nullum perderent? Quis rem hanc recta reputans ratione, tam cæca mente est præditus, ut non intelligat, consilio inito & deliberatione in hoc crudelitatis diversorio diligenter habita, de communi omnium sententia statutum atque decretum esse, Eislerum & quicumque ipsi auxilio essent, de medio esse tollendos. Hanc igitur occasionem licet nondum satis opportunam, eam tamen tum, cum vesperi Eislerus illorum domum [ex qua tanquam ex specula ejus exitus & reditus, atque actiones ejus omnes observabant] cum suis præteriret, nimia cupiditate id patrandi, quod jam dudum delibera-

rant,

rant, inflammati arripuerunt, nec longius tempus & opportunitatem majorem sibi exspectandam putarunt: sed ut latrocinia sua specie tantummodo aliqua honestioris decertationis velarent, primum ludibriis & mox conviciis Eislerum cum suis ad pugnam attrahere aggressi sunt. Id cum non succederet, aperto Marte, quid dudum moliti essent, declarant. Laudabilis in Germania mos maxime inter nobiles observatur, jacentem aut inermem virum ab honesto nemine lædi, tum punctim petere aliquem, aut inæqualibus armis, cum quoque congredi infame facinus ac detestabile haberi. Videamus autem quam hic laudem meriti sint præclari isti nobiles Francones & Hutteri. Robustissimi grassatores, infirmos adolescentes scholasticos, & Senem inermem, & quidem multi paucos adoriuntur, sclopetorum multitudine freti, cum Eisleriani nullum haberent; ut de victoria & salutis suæ certitudine nulla ipsis dubitatio relinqueretur; Unum supererat, quod illis perficiendi facultatem dubiam facere posse videbatur, satellitium Eislerianum armis agrestibus utcunque instructum. Sed norant isti rusticos ignavissimum hominum genus ad primum sclopeti sonitum omnes in fugam versum iri. Ad hæc non ignorabant, ita natura esse comparatum, ut plerique eos oderint, quibus parere cogantur, & ut uxores virorum mortuorum mores novorum maritorum moribus anteferre solent; ita etiam eos, qui alicujus ditioni subiecti sunt, veteres Dominos, novis præferre consuevisse. Hæc ipsa res fecit, ut Eislerus turpiter a suis desertus, proditusque fuerit: nec perjurii contaminatione, nec ignavæ timiditatis dedecore homines agrestes deterrentur. Sed hoc
mirari

mirari satis nequeo , cum hisce de caussis Hutteri fratres , & Francones de victoria tum essent certi , & vincere se posse sine sanguine , aut saltem sine cujusdam morte certo scirent , cum sclopetis usi sint , cur glandes veneno infecerint ? Annon hoc haud nobilium bene natorum , sed plane latronum & carnificum in desertis Noricorum & Luneburgensium locis oberrantium esse , vobis Judices videtur ? Vincere potuistis sine sanguine , cur occidistis ? Occidere voluistis , sanguinem innocentium sitivistis , cur veneno tela vestra imbuistis , cur jacentem & inermem oppressistis ? Negatis Venenum in hac cæde esse versatum ? Negare non potestis , Laurentii corpus mortuum multi mecum viderunt ; aperta veneni signa deprehendimus , decoloratum nempe erat , & totum maculis lividis suffusum , qualia aliorum corpora veneno extictorum me in Italia olim videre memini . Sed quis est hujus tam barbarici facinoris auctor , quis latro iste tam immanis , ut non tantum vincere , & occidere , verum etiam gemina interimendi arte adolescentulum imberbem & cum altero certantem & impeditum , nihilque tam atrox cogitantem oppresserit ? Quis autem ? Nisi ex Franconibus Joannis Jacobi Hutteri affinis unus ? Hi enim ex ea sunt natione , in qua plurimi in sanguine & ex sanguine viventes , omnia nocendi genera , quantumvis reliquis in rebus liberalibus stupidi , in artibus tamen maleficis & ad perniciem mortalium pertinentibus acutissimi , invenire & exercere norunt . Franco itaque (nisi omnia fallunt) glandem plumbeam veneno tinxit . Franco incautum *Laurentium* trajecit . Franco tragicum hoc facinus patravit . Quis vero omnium *Hadriano* jacenti & in-

erant.

ermi caput fiderit, incertum videri posset, nisi omnia signa te *Joannes Ludovice Huttere* proderent. Vulnus fuit ingens & horrendum a bregmate usque ad occiput hians, & plane ejusmodi, ut quot quot illud conspexerunt medici, chirurgi, aut alii, aliquo vel tenui judicio præditi homines, non pugione, non ense Hispanico, aut communi aliquo gladio, sed vel securi vel acinace Turio, vel simili aliqua lata, crassa & ponderosa machæra infectum esse judicarent. Tali autem machæra te, & neminem præterea, in pugnam ruisse & in laniena versatum esse, nemo eorum qui adfuerant, ignorat.

Annon jam mentis oculis cernitis Judices, aliquem horum Franconum, horum tam præclarorum nobilium; Horum, inquam, grassatorum Noricorum aliquem, tormento suo infesto *Laurentio Eislero* vitam eripuisse. *Joannem aut Ludovicum Hutterum*, *Hadriano Frisio* caput fidiſſe? Hoc nempe illud erat quod minabamini, Hutteri crudelissimi, Eisleris, per affinium vestrorum adventum.

Videor vobis ob oculos posuisse Judices, utriusque cædis auctores, verissimis, ut ego arbitror, conjecturis convictos. Huc accedit mater illa crudelissima, adumbrata illa, inquam, mater, quæ iniquior quam ulla noverca, sua amentia, suæque ad crudelissima facinora instigatione, se & liberos suos, si justitia valebit, perdidit. Hæc enim, quasi liberi sui & affines, sua sponte, non satis feroces essent, eos ad carnificinam & lanienam animavit. Cædite, inquit, ferite, contundite, stercite, fundite nebulones. Hæc veluti buccina, cæteri tanquam signo dato prouunt
man-

mandataque crudelissimæ Medæ strenue peragunt. Quis igitur non videt, hanc quoque harum cædi-um æque atque liberos suos esse participem? Nec aliena a facinore est soror, quæ in causâ fuit, ut Eislerus pugnam detrectans & domum suam versus se recipiens, indignissima hujus fœminæ voce [nebulonem enim ipsum fugitivum vocabat] commotus, subsisteret & impetum barbarissimorum homicidarum, quem alioqui cum suis evitasset, exspectaret. Multa prætereo brevitatis studio, Judices. Attamen unum esse reliquum videtur, quod prætermitti non debet, quanquam nempe eo rem adduxisse videor, ut principem quidem necis *Hadriani* auctorem Joannem Ludovicum; *Laurentii* ex Franconibus unum; adiutorem, Joannem Jacobum; Inflammatrices, matrem & filiam fuisse docuerim, omnesque hos (quod etiam si non ipsi manus violentas attulerint, omnes tamen vel adiutores improbitatis, vel socii facinoris, vel conscii flagitiorum fuerint) omnium pene gentium consuetudine & legibus, ob causas quas supra diximus, cædis reos, etiam si præterea nihil documenti accesserit, statuere queamus: rationem tamen excogitasse videor expeditam, qua unum quodque adversariorum nostrorum dictum & factum etiam minutissimum, quodque (si quid eorum, quod hæcenus a me illis objectum fuit, negare voluerint) certis aliquot hominum testimoniis confirmari, planissimeque probari potuerit. Cum quis de maleficio quæstionem instituit, multum referre video, qua ratione quave methodo rem aggrediatur; Non usque quaque uni esse alligati agendi formulæ debemus. Cum res postulat multa extra ordinem sunt instituenda, itaque multa
olima

olim apud Romanos judicia extraordinaria variis de rebus instituta legimus, sæpiſſime item extra ordinem in malefici generis homines fuiſſe quæſitum, optimeque ad criminis indagationem fuiſſe perventum, a multis memoriæ proditum eſt; Quid ſi Daniel puer ille divinus non extra ordinem in Senes Suſannæ calumniatores inquiſiviſſet, an pudiciſſimam fœminam ſceleſtiſſimorum accuſatorum fraudes, & crudeliſſimum adulterii ſuppliçium evaſuram fuiſſe putatis? An Solomonem Regem illum ſapientiſſimum exiſtimatis veram infantis ex duobus ſuperſtitibus (nam alter extinctus inveniebatur) matrem cognitam exploratamque habere potuiſſe, niſi ratione judicii extraordinariæ prudenter uſus eſſet? Hæc atque ejusmodi exempla me commovent Judices, ut in hac quoque cauſa Hutteriana, per ſe quidem ſplendida ſatis, & clara, ſed adverſariorum artibus & potentia obſcurata, inquiſitionem extra ordinem inſtitui poſtulem, atque a vobis petam, ut me (ſi quidem perſonam meam ad eam rem ſatis idoneam judicaveritis) auctoritate publica munitum Wolcherſtorſium mittatis: ſed ut omnibus calumniis & hominum ſuſpicionibus anſa amputetur, duos præterea de veſtro conſilio viros graves & integros mihi adjungi mandetis, qui ſimul & actionis meæ teſtes, & inquiſitionis præſides adſint, et qui ſingula, quæ ex teſtibus quæram capita, et quæ pro teſtimonio reſpondebuntur, tabulis excipiant, ad vosque referant. Quod ſi a vobis impetravero Judices, efficiam proſecto, ut non conjecturis, ſignis et argumentis (quæ certe in cauſis atrociſſimis, cum aliis auxiliis deſtituti ſumus, plurimum ſemper momenti habere ſolent) ſed veris homi-

num

num probatissimorum testimoniis convicti auctores cædium nominatim exhibeantur. Non enim vulgata illa inquirendi via procedam, neque ex paucis, neque arbitris præsentibus quæram, sed quotquot vel in Hutteriana, vel in Eisleriana familia, vel denique in universo municipio homines ad dicendum testimonium idoneos cognovero, ex horum singulis jurisjurandi religione adactis quæram, hac comminatione adhibita, ut quis falsum testimonium dixisse aliorum deinde testimoniis convictus fuerit, huic debitam perjurii poenam sustinenti, digiti, quos virentes erexerit, amputentur, ipse autem quoad vixerit (quod cum in re seria Deum testimonii sui testem invocaverit, & tamen divinam ejus Majestatem peierans ludibrio habuerit) infamis detestabilisque habeatur. Optandum quidem foret, Judices, iis nos moribus vivere, ut securi in tenebris, quod dicitur, cum quovis micare possemus, hominibusque vel injuratis fidem adhibere: Sed mutata, versa & corrupta sunt omnia, cum & nonnullis vel juratis vix jam credi possit. Sed hic duo me consolantur, quod vel in multitudine saltem paucos pios inventum iri sperem, qui nec spe, nec metu corrumpi potuerint, ut falsum jurent, & quod comminatio illa de digitis præcidendis etiam improbos quosdam in recti officio sit retentura. Hæc, inquam, si mihi concesseritis, dicam rem duram, gravem, mihiq; ipsi periculosam, Judices, attamen Justitiæ stabiliendæ studio dicam confidenter; me nisi veros utriusque cædis auctores nominatim vobis pertulero, me inquam ipsum vobis tanquam ejusdem criminis reum poenas daturum. Quid vultis amplius, Judices, aut quæ res vos a vindicta

dicta de tanto, tamque immani, tamque inaudito facinore sumendo diutius remoratur? Proinde vobis ob oculos ponam dispares utriusque partis conditiones: illinc omnia videbitis indigna, omnia impunita; hinc omnia misera, omnia calamitosa & deploranda: illinc crimina & flagitia exultantia; hinc innocentiam humi pressam, lugentem, neglectam, desertam: illinc matrem audacissimam & filiam procacissimam clamore & adhortatione natos & fratres in insontium sanguinem animantes; hinc cadentes & in sanguine suo provolutos insontes: Illinc post cædes patratas a matre Medæa liberis & affinibus, ovationem & veluti triumphum institui; hinc contra a matre scæmina lectissima & innocentissima, cum Sene marito & liberis, filii sui natu maximi mortem assiduus lachrymis lugere. Hic rogo vos, Iudices, animum paternum induite, vobisque esse talem natum filium persuadete, qualem Eislerus amisit, aut talem fratrem, qualem Samuel Frisius, eorumque truncos corporum ita saucios, ita scædotos ante oculos jacere: quis quæso vobis animus esset futurus, si hæc in vestris filiis videretis? Quod supplicium, quam crucem tantæ calamitatis auctoribus satis esse putaretis? Quo confugeretis? Quo? nisi ad Magistratum, cui Deus justitiæ gladium in manus tradidit, ne tantum scelus impunitum maneret. At in manibus, dum voletis, auctores habebitis, matrem & liberos infaustæ domus Hutterianæ omnes hujus cædis geminæ participes. Quid refert nominatim habere singulos, cum constet, omnes generatim esse maleficii reos? Etenim omnes vel incitatione, vel verberatione quantum in ipsis fuit cædem commiserunt.

runt. Joannes Jacobus in vinculis aliquandiu detentus, quid dixi in vinculis, in molli lecto, in mensa lautissima, inter mimos gesticulosos & scurras facetos, inter ferculorum lautitiam, & generosissimorum vinorum fragrantiam hilare & libenter tractatus est. Cur autem dimissus sit, miror, tametsi in causam non magnopere inquirō. Hoc tamen scio; ex hoc solo ad exactissimam totius causæ cognitionem perveniri, ac ipsos veros cædium auctores nominatim exprimi potuisse. Qui enim illos ignorare possit is, qui non modo cædi interfuit, verum etiam cum fratre præfuit. Quæ autem natio tam barbara, aut tam absurdis legibus instructa inveniri queat, ut ex hoc tali homine veros autores non exsculperet, vel ipsum pro homicida puniret? At jure, inquit, non teneor socios & veros autores prodere. Ubinam quæso scripta est ista tam præclara lex? Ego quidem tuam istam legem nunquam vidi, non puto esse in rerum natura, sed contra hanc unam tuam legem omnium pene nationum, omnium civitatum bene constitutarum leges & consuetudines præfero; participem cædis vel exhibere autorem, vel ipsummet autorem se profiteri debere. Hoc amplius tibi dico, Joannes Jacobe, si hoc vestrum facinus vel Venetiis, vel in Hispaniis, vel in aliis quibusdam Europæ locis, ubi justitia viget, commisissetis, jam profecto, neque tu, neque mater tua viveretis: & tuus ille truculentus frater, & ad quodvis audendum projectus, bonis omnibus publicatis, proscriptus spiritum nusquam gentium liberum duceret. Sed quid ego Judices, quidve hisce diutius immoror? Quasi non Viennæ etiam homines inveniantur justitiæ
H 2 amantes,

amantes, aut quasi hæc ipsa subsellia non eos sustineant viros integros & incorruptos, qui se a justitiæ gubernaculis nec precibus, nec pretio, nec minis, nec gratia, nec potentia, nec adeo ullis artibus, quibus vos adversarii oppugnant, dimoveri patiantur. Inaudivi te, Joannes Jacobe, dum in carceribus esses, aliquoties tibi catenas confici aureas curasse: sed quid tu quæso hisce rebus tentes? An te hisce aureis vinculis judicum corda ligare, & judicium corrumpere posse existimas? Ad quem quæso hisce muneribus primum omnium corrumpendum aggredieris? An in augustissimo excelsi regiminis Senatu, aut omnino in ullo alio hujus Civitatis consilio sedere existimas aliquem ita avarum, ita animi abjecti & degeneris hominem, & ut verbo dicam, ita perditum prævaricatorem, ut tibi adolescentulo ob facinus tuum atrox supplicium merito, innocentium Juvenum sanguinem, catenis aureis, aut omnino ullo pretio divenderet? Apage cum istis tuis artibus, si hæc cogitas, erras, & deceptum, spero, te invenies.

(f) Sed quid nos cum hoc homine, Judices, diutius disputamus. Ad vos nos convertimus, vestram æquitatem contra Hutterianorum injustitiam, truculentiam & atrocitatem imploramus. Et quoniam in magnis tempestatibus etiam peritissimi gubernatores interdum vectorum & nautarum consilium admittunt, si in statuenda atrocissimorum istorum hominum pœna meum consilium benigne audire dignemini (nam ex tribus propositis

(f) Tertia propositionis pars de pœna homicidis irroganda.

fitis hoc fuit postremum) spero & vos rationes meas probaturos & æquitatis atque iustitiæ laudem, apud omnes, qui in Austria vivunt, ex sententiis vestris reportaturos. De hisce autem rebus dum loquor intelligatis velim, Iudices, non tam me esse arrogantem, ut vobis quiequam præscribere velim (quid enim ego homuncio vobis tantis viris præscribam); sed cum in gravissima rerum publicarum procuratione & in judicandarum causarum multitudine Vos sæpissime quam occupatissimos esse considerem, ut rerum copia accuratam vobis meditationem adimat; ego qui in unius hujus rei cogitatione diu multumque animum meum versavi, ea quæ mihi in mentem venerant, breviter & sincere vobis explicanda duxi. Adversarii nostri, ut nobis tanquam pueris verborum terculamentis metum incuterent, nosque a causa persequenda deterrerent, Talionis, seu mutuæ perpeffionis legem nobis objecerunt, quasi, si illos cædis reos ageremus, nec cædem ab ipsis patratam esse planum facere possemus, illa lege, homicidarum pœnam nos ipsi subire cogeremur. O stultam hominum excogitationem, qui cum omnibus compertum exploratumque sit, cædem istam geminam ab iis esse commissam, qui ædes illas funestas ac detestandas vel domicilium, vel hospitium habuerant; tamen ad hujusmodi ineptias abeant, & quasi de cæde Ajacis in deserta silva peremti a Poëtis ageretur, effugia tam ridicula quærant. Homicidas ex domo sua Hutteriani prodiisse negare non possunt: omnes enim sciunt. Quod si ita est, quis non intelligit omnes tantisper culpæ affines esse habendos, donec veros autores ex ipsorum nume-

ro certos exhibuerint : Et si exhibere nolint , familiam illam totam , domum totam , totam societatem , culpæ esse obnoxiam. Valeat itaque Talionis lex in omnes , si in duos ex omnibus valere nolint , mortem intulerunt aliis , mortem optent ipsi , nostrorum sanguinem innocentissimorum fuderunt , suo nobis sanguine nocentissimi pœnas luant. Hæc est , Hutteriani , talionis lex , hæc vos manet , nihil ad nos pertinet. Attamen videte , Judices , æquitatem vel potius lenitatem nostram. Sanguinem istorum nos non sitimus , sic uti ipsi sitiverunt & fuderunt nostrum. Neque enim fuso ipsorum sanguine nostri unquam redivi-
vi ad nos redibunt. Sed in Austria cum vivamus , ubi clementiæ plurimum tribuitur , clementius & mitius cum adversariis nostris agemus , ita tamen , ne sanctissima Dea , Justitia , optima humani generis conservatrix , plane pessundet , sed aliqua saltem ex parte colatur. Cum domus illa Hutteriana multis facinoribus ante patris diu odiosa fuerit , & nunc demum gemina ista cæde nefandum in modum funesta sit , cum etiam verisimile sit , eamdem audaciæ speluncam omnibus arcibus Wolcherstorfanæ possessoribus a Sac. Cæs. Majestate constituendis , infestam semper insauftamque futuram ; Cum in cæde Hadriani Frisii , qui non tam mihi quam Cæsari serviebat , eaque parabat , quæ Augustæ Bibliothecæ magno olim ornamento erant futura , ipsi Cæsareæ Majestati damnum & injuriam intulerit ; cum ipsis literis subsidium & ornatum subtraxerit ; denique cum ipsa mater nefandis cædibus æquæ ac liberi omnes se miscuerit : Cum una cum marito , dum viveret , eam ipsam pecuniam , qua domus illa funesta atque infamis
ædifi-

ædificata est, vel ex Xenodochii Cæsareani, cui præfecti fuerunt, peculio, (siquidem conjecturis aliquid tribuere velimus) vel ex fundis Cæsaris Wolcherstorffianis, & subditorum suorum sudore corraferit: Cum hæc, inquam, ita se habeant, indigna illa talis mulier omnisque ejus posteritas ea domo videtur. Jure itaque factum iri judico, si hæc ipsi ejusque posteritati, una cum fundis eo pertinentibus adimatur, & Sac. Cæs. Majestatis Bibliothecæ adjudicetur, sic fiet, ut, quemadmodum Viennæ Bibliotheca Augusta Augusto Xenodochio vicina est, ita quoque ea unde utrumque augeri conservarique possit, Wolcherstorffii vicina constituantur, aut saltem domus & fundorum loco, tot florenorum millia, quot excitandæ novæ Bibliothecæ fabricæ sufficiant solvere jubeantur. Deinde cum Hutteriani corpora nostrorum viva reddere nequeant, saltem famam occisorum augeant, monumentum in ipsa Bibliotheca nova excitari curent, nomen, patriam, vitam & mortem interemtorum breviter continens, sic fiet, ut cum literis & musis subsidium atque ornamentum hisce cædibus subtraxerint, hac compensatione iisdem aliqua ex parte satisfecisse videantur. Sic Eruditorum musisque consecratorum Juvenum manes utcunque placati expiatique videbuntur. De profugis autem Franconibus, quia verissima propemodum conjectura assequi possumus, aliquem horum Laurentium venenata glande trajecisse, sic statuendum censeo, ut verum auctoris nomen ex Joanne Jacobo quocunque modo extorqueatur (nam latere id eum non potest), cognitum ad Principem Anhaltinum fontis puniendi causa deferatur; Proinde Joannem Ludovicum

hujus fontem & originem nostri mali, quia jam
 sæpius saluum com meatum ad se iudicio sistendum
 petiit; nunquam tamen, conscientia nimirum sce-
 leris sui territus, comparuit, sed toties iudicium
 hoc frustratus est, proscribendum esse, bonaque
 ejus publicanda sentio. Sed quicquid in hoc ge-
 nere a me dictum est, commonitionis, non præ-
 scriptionis causa me dixisse putate, Iudices. Sum-
 mum enim meum Reipublicæ studium, quam ob-
 neglectam justitiam maxima sæpe detrimenta ca-
 pere, & veluti consenes cere ac morbis affligi com-
 pertum est, me hortatur, ut, cum omnes eam
 salvam esse optare debeamus, & ut incolumis
 permaneat, pro virili quemque sua parte labora-
 re oporteat, ego veluti in navi communi, ubi
 etiam illi, qui nihil, aut parum intelligunt, sol-
 liciti tamen omnia navis latera circumspiciunt, si
 qua forte contignationes nimis fatiscant, aut al-
 terius quippiam periculi immineat; sic, inquam
 etiamsi minus fortassis, quam cæteri videam, so-
 licitudo tamen quædam innata me hortatur, ut
 pericula circumspiciam, iisque qui me & plus
 possunt, & plus intelligunt, aperi am. Id ipsum
 igitur etiam a me hodierno die esse factum vobis
 persuadeatis. Mente enim perspicio futurum, si
 eos qui omnia divina humanaque jura, novo,
 inaudito & inexpiabili scelere polluerunt, seque
 nefario innocentissimorum juvenum latrocinio di-
 cam, an carnificina, an vero laniena obstrinxe-
 runt, eo non adegeretis, ut pœnas Deo homi-
 nibusque persolvant, plurimi alii mihi credite,
 propediem exorientur nefarii, atque scelerati ho-
 mines, qui pessimum Hutterianorum exemplum
 secuti, ulterius procedent, majoraque tentabunt.

Quin

Quin illi ipsi fratres Hutteri atque ipsorum affecclæ & clientes (quos quominus novimus, eo periculum nobis majus imminet) crudeles illas suas sicas a cervicibus & jugulis nostris non abstinebunt. Non Eisleriani Wolcherstorffii, domi suæ, intra sacros suos penates, non frater Hadriani, Samuel Frisius, Viennæ, non ego ipse domi meæ, non in Schola, non in Cæsareana Bibliotheca, non in Foro, non in Sacro-Sanctis Templis; ab horum insania, & projecta audacia liber ero. Immo vero, jam nunc mihi circumspiciendum puto, si quis forte gladiator conductus hic inter alios lateat, atque hanc meam actionem sica aliove telo ulcisci aggrediatur. Ego quidem, Judices, non ex iis sum, qui maxime sint timidi, non etiam ex iis, qui tam perditis horum temporum moribus salutem meam plane negligam. Itaque hac ipsos conditione, facultatibus multandos, vita donandos, esse censeo, si vadibus & prædibus cavere nobis atque satisfacere potuerint, neminem nostrum præterea ab ipsis aut eorum clientibus & affecclis deinceps læsum iri. Vixi ego quidem jam satis naturæ, utinam etiam gloriæ atque animæ saluti, sed si tamen isti ab hoc judicio impuniti & absque cautione satisfactioneque abierint, atque aliquem postea nostrum occiderint, non profecto dissimulo, sed præ me fero, Judices, hoc me putare, non tam Hutterianos vestris sententiis absolutos, quam vos ipsos cædis nostræ autores esse habendos. Sed providebitis spero, quocunque modo, quæ vestra est prudentia, ne improbi vestra negligentia innocentibus insultent, aut calamitatem adferant. Prudentiam enim tuam & vigilantiam Prætor Huttendorferi novi, novi ani-

mi fortitudinem, novi quam laudem, quam gloriam in hac tua Prætura ex facinorosorum animadversione jam nunc tibi comparaveris. Novi quoque reliquos Senatores integerrimos Reipublicæ & justitiæ amantissimos, qui turpia pessimorum facinorum exempla initio, antequam serpent latius, radicitus esse tollenda intelligunt, ne malo inveterascente ad multorum bonorum perniciem, & forsitan etiam aliquando ad suæ ipsorum posteritatis calamitatem redundet.

D I X I.

(*) ELECTA EPISTOLICA.

I.

*Excellentissime atque famigeratissime Vir, Fautor
æstimatissime.*

EA est nominis tui apud me reverentia, ut
diutius differre non audeam responsum ad
litteras, quas cum gratissimis appendicibus
serus vesper heri advexit. Jucunda nonnul-
la meo sic obvenere obtutui, quædam vero, ut
ingenue quod res est enunciem, non satis sese
conspicui meo probavere, Epistolas *Stenonis* in-
telligo, quem Virum levitatis (in rebus sc. fidei)
stigmatæ ipse *Illustr. Magliabecius* notare non dubi-
tavit. Quandoquidem vero nostrarum partium
sit, novis adversantium ubique occurrere conati-
bus, illorum munitiones explorare, arma exami-
nare, cunctasque expendere vires, hinc beneficii
cujusdam insignioris loco ducerem, epistolarum
illarum concessionem, si etiam cum pace & venia
Excell. V. Dogmatisten *Norisianum* cum excerptis
litterarum *Magliabecianarum* ad amicissimum me-
um

(*) Excerpta hæc sunt diligentia ac fide summa ex
ipsis *απολογαίς*, quæ pro suo in litteras promovendas stu-
dio, ac singulari erga nos benevolentia nobiscum commu-
nicavit Vir plurimum Reverendus atque eruditissimus *JAC.
BRUCKERUS* apud *Augustanos Ecclesiastes præclarissimos*
J. J. B.

um *Reiserum* ablegare possem, non verbis solum, sed re & opere ipso deinceps darem gratitudinis debitæ documenta. Facile equidem, Vir Maxime, ea impetrabis a me, quæ si voles imperare qq. tuo jure posses. Qui publicis illustribusque adeo meritis Remp. literariam sibi obstrinxit, inter singulos me quoque debendi habet reum. Utinam ea mihi nunc in promptu essent vitæ Trajanianæ monumenta, quæ de mea in inserviando promptitudine Exc. V. reddere possent certiores! Miner-
vam docere & noctuam Athenas deportare haud vellem libenter: Non latebit Te Vir Celeberrime plerosque ævi recentioris Historicos sua de Trajano narrata ex Dione hausisse, qui plurimam etiam belli Dacici, alteraque vice devicti Decebali, nec non direptionis thesaurorum ejus (in flumine Sargetiano defossorum) fecit mentionem. Dacicum hinc dictum fuisse Trajanum, præter Dionem Scriptores alii testantur, ejusdemque tituli *Juvenal.* Sat. VI. meminit:

DACICUS & scripto radiat Germanicus auro.

Sed & ejusdem appellationis, bellicque Dacici clarissima vestigia in numis Trajani occurrunt, quorum unum cum ipse possideam, haud abs re cum Exc. V. duxi communicandum: Plures istam appellationem referentes numos non minus Occonianus apparatus, quam insigne Caroli Duc. Croyjaci opus nummarium (cujus copiam lubentissime facerem) subministrabit. Trajani Adrianique vitas ex Dione cum rarioribus (ni fallor) observationibus, quondam *Georgius Merula* edidit, deque pontis ejus jussu constructi Inscriptione Epistolam memorabilem *Ambrosius Moralis*, quæ
Tom.

Tom. II. Hispaniæ illustratæ est inserta. Verum
nec hujus nec illius opusculi copiam huc usque
oculis meis usurpare potui. Panegyricum Traja-
no dictum a *Plinio* II. inque Frobeniana Panegy-
ricorum collectione etiam comparentem lubens
prætereo, siquidem pridem a Te Vir Exc. visum
lectumque existimem. *Zamoscii Antiquitates Daci-
cas* vidi nunquam, nec *Georgii Reichersdorffii* Descri-
ptionem Transylvaniæ ac Moldaviæ. Colonia
1595. fol. min. editam, neque *Job. Jacobini* Hi-
stor. Transylv. *Levinum Hulsium*, non inelegantem
earundem vicinarumque regionum delineationem
edidisse compertum habeo, forsitan horum alio-
rumque ejusdem farinae scriptorum copiam pu-
blica nostra Bibliotheca administrabit. Cæterum
vitam & res gestas Trajani investigantem quadan-
tenus juvabit *S. Aurelii Victoris* historia, notis *Andr.
Schotti* illustrata, Antw. 1579. edita, quam pridem
mutis meis contubernalibus associavi, nec con-
temnenda habet de Trajano noster in Theatro suo
Matthias, inque magno & selecto Chronico re-
formatæ Chronologiæ annexo doctissimus *Riccio-
lus*, denique in morali Chronico *Baldwinus Junius*,
quod Colon. 1621. prodiit. Omnium sive dicto-
rum sive factorum Trajani memorabilium indi-
cem, Theatrum vitæ humanæ, *Beyrlingii* cura
locupletatum exhibebit. Quod si igitur Vir fami-
geratissime operam meam sive in hoc sive in alio
negotio utilem judicaveris, eam promptissime col-
locabo. Et cum in parandis ad *felicem* meum *Lite-
raturum* paralipomenis, conquirendisque feliciam
pariter ac infeliciam Literatorum exemplis & do-
cumentis antehac invito silentio prætermisissis, nunc
occupet, etiam atque etiam rogo, ut quorun-
dam

dam Tibi perspectorum indicium facere, meosque forsitan non prorsus inutiles conatus juvare pro virili non intermittas. Utinam omnes literati orbis incolæ, infelicium Doctorum exemplis periculisque edocti, cum primis autem gratiæ cœlestis luce collustrati saperent & intelligerent, velut ex gravi somno expergefacti respicerent, agnitæque profanæ vanæque doctrinæ vanitate (ad magni Basilii exemplum) assidue meditarentur in pietatis veræ sinceræque dogmata introductionem. Deum sic ipsum traherent ad sese, ejusque clementia ac benignitate felicitatis supremæ apicem rectissime attingerent. Quo ipso felicitatis exoptatissimæ caractere cum præ multis aliis Te quoque Vir Celebr. putem conspicuum, Deum T. O. M. assiduis compellabo precibus, ut omnigenæ prosperitatis scatebra Te magis magisque recreare, longaque incolumitate (post superatos adversæ valetudinis conflictus) beare velit.

Excell. & Celeberrimi Tui Nominis

Augustæ Vind. III. Kal. Aug.
1676.

observantissimus

Theophilus Spizelius.

P. S. De fabula ereptæ ex inferno animæ Trajanianæ quædam adjecissem, si figmenta talia ad institutum tuum aliquid facere credidissem.

Inscripta Viro Nobiliss. Ampliss. atque Excell. Dño. GEORGIO HIERON. WELSCHIO, Medico & Philologo incomparabili.

II. Idem

II.

Idem ad eundem.

Salutem & omnigenam a Jesu prosperitatem!

Excellentissime atque famigeratissime Vir.

PLurimum sinceræ voluptatis luce hesternæ tum
suave alloquium Velschianum, tum illustre fa-
voris Magliabeciani documentum ex laboribus con-
catenatis fesso conciliavit, utinam non verbis so-
lum, sed re & opere ipso utrique vestrum osten-
dere possem animi gratissimi characterem, Tibi
præsertim Virorum Maxime, cujus erga me im-
merentem favor alterius inopinatam benevolentiam,
tot elegantibus monumentis demonstratam
exhibitamque provocavit. Operam deinceps na-
vabo strenuam, ut de affectu reciproco Tuæ Ex-
cell. magis magisque constare possit. Nunc intra
vota & pia subsisto desideria, ut ter maximum
Numen tantum Virum orbis eruditi emolumento
nostræque Civitatis ornamento servare diutius, &
post tot tantasque corporis afflictiones pristinæ re-
stituere velit incolumitati. Tantum equidem ab-
est, ut ob graviores istas depravatæ sanitatis tem-
pestates Te LITERATORUM INFELICIUM albo
credam inferendum, ut potius in ipsa infelicitate
illa felicem satis atque beatum existimem. Licet
non unus, non duo, sed plures morbi Tibi in-
fidentur, nec tam labefactando corpus, quam
plane absumendo misere infestent; licet tugurioli
istius coagmentatio vehementiori quapiam impul-
sione frangatur, infinitæque ægritudines occupa-
tas

tas a se corporis partes exerceant ; nihil tamen inde imperturbatæ animi Tui nobilissimi tranquillitati decedet , siquidem ille funestis cupiditatum & perturbationum angoribus liberatus instar heliotropii cujusdam ad Solem h. e. Deum ipsum obvertatur , originisque suæ memor eo continue tendat. Tantum bonum (præeunte ipso Seneca) virtutem reputas , ut minutiores istas accessiones afflictionesque vix sentias , brevitatem scil. ævi , & dolorem , & corporis varias offensiones. In corpore prostrato erectam semper habes mentem , membrisque distractis , nobili illa affectuum gaudes compositione. ANIMUM nimirum statuisti excolendum nullis non virtutis pietatisque exercitiis , ipsique adeo conversationi spirituum sanctorum in cœlis præparandum. Et cum Tibi sine dubio ad animum millies jam revocaveris vitæ literato-tumultuosæ genium , curarumque & calamitatum a doctis devorandarum concatenatam feriem tibi posueris ob oculos , etiam atque etiam in posterum cogitabis , qua ratione molestissimi illi doctrinæ multivariæ labyrinthi , saxa sisyphæa & plusquam Tantaleæ illusiones per Salvatoris saluberrimam de UNO necessario regulam evitari , imo felicissime emendari queant. A rebus non omnino necessariis exeundo , serium ad Deum meditaberis accessum , eoque ipso diu multumque desideratæ quietis captabis adeptionem. In novissimo meo opere (quod sub *felicis Literati* titulo prodijt) illustribus aliquot summe-doctorum ævi sequioris virorum exemplis , utpote *Rod. Agricola* , *Jo. Pici Mirandulani* , *Jani Gruteri* , *Fr. Bac. Verulamii* , *Casp. Barthii* , *Gerh. Jo. Vossii* , *Jo. Am. Comenii* , *Matth. Berneggeri* , *Joh. Freinsheimii* , *Thotti Bartho.*

Bartholini, ostendi, qua ratione post diu multum-
que navatam operam literariam, supremæ Scien-
tiæ Thesauri tandem aliquando sint investigandi,
donec vitæ cursu finito, non tam finire mortali-
tas, quam beata æternitas feliciter inchoari pos-
sit. Eadem felicitas Tibi procul dubio, Vir uni-
versi orbis literati calculo summe & incompara-
bilis, obtinget, si pari studio ac diligentia cogitare
pergas: qua ratione ad veram supremamque Sa-
pientiam sit properandum, cumque ipsa tempo-
ris rapiditate ita decertandum, ut pulcherrimus
fructus susceptum divina ope laborem excipere
queat. Nobile sic Vir Celeb. in ipsa infelicitate
Tua corporali FELICIS ex animo LITERATI do-
cumentum dabis, laudatorum Virorum Summæ,
& doctorum & beatorum accedes Syllabo, (siqui-
dem meritis in Remp. literariam iisdem haud sis
inferior), quinimo elogium tuum olim vel mihi
vel alii scripturo, amplissimum & nobilissimum
Te commendandi argumentum subministrabis,
quodque præcipuum perpetua & sempiterna gau-
debis prosperitate. Deum, inquam, ipsum sic
trahes ad Te, ejusque clementia ac benignitate
felicitatis haud perituræ apicem attinges. Vale
Vir summe & literariam hanc compellationem tri-
bue pectori

Amplissimi & celebratissimi Nominis Tui

Aug. e Mus. d. 15. Octobr.
1676.

observantissimo

Theophilus Spizelius.

P. S. In eo falleris, Vir Excell. quod Te mi-
hi Boscæ de Serpente æneo dissertationem transmi-
Tom. IV.

fisse scribis , eam enim oculis hucusque neutiquam usurpavi.

Si in promptu non sit pii mei Secessus exemplar (antehac ni fallor transmissum) faxo ut illud ocyus recipias. Charitas , qua intime Te complector , me ita jubet esse sollicitum. Quid obsecro Tibi , utpote Viro doctrinae opibus onustissimo contingere posset felicius , quodnam plenis tuis laudibus illustrius accedere elogium , quam quod supremam illam literati hominis felicitatem sis consecutus.

III.

Idem ad eundem.

Quas pro transmissa Dissertationum Medico Philosophicarum biga exquisitissima Tibi debeo gratias , eas reddidissim citius , nisi de qualicunque redhostimento apprime sollicitus , æque duarum lucubratiuncularum copiam una Tibi facere , adeoque ad earundem editionem usque , amicam hanc compellationem literariam differre maluissim ; quod si vero ista mea meletemata Tibi , pariter ac Tua mihi , grata acceptave fuisse percepero , votorum meorum summam facile ero consecutus , ac simul ad omnia officiorum genera Tibi exhibenda promptus atque paratus. Quo magis autem de eo Exc. T. constare possit , en ! desideratam exhibeo Operis Anglicano-Biblici editionem , non quod describendi subterfugerim laborem , verum ipsa operis communicatione rem gratiorem Tuæ Excell. me facturum reputaverim. Quantum equidem lucis sacro illo Numerorum loco dil.

diligens Versionum & paraphrasium (quarum tres
peculiares in Tomo altero sunt exhibitæ) orienta-
lium collatio conciliare queat, ipsa Te Vir cele-
berrime אור־פֿא non sine voluptate singulari edo-
cebit. Mirabar profecto maximopere Sciorum
illorum (quorum mentionem fecisti) temerita-
tem, qua radiantem Textus Mosaiici veritatem
malefidæ rationis tenebris obscurare, ipsiusque
adeo miraculi evidentem claritatem una eademque
opera impugnare neququam addubitarunt. Ea-
que propter satis laudare æstimareque nequeo
Tuum V. Exc. in vindicanda sacri Textus genuina
explicatione studium, utque id ipsum mea quali
quali opera juvari queat, sollicitè cogitabo. Ac
licet nullam portentosæ illius opinionis (scil. quod
Serpentes populo Israelitico in deserto infesti, non
vera fuerint animalia, sed morbi cujusdam præ-
se tulerint speciem) mecum communicaveris rati-
onem, existimo tamen Medicos sententiæ hujus
assertores, pro eâ stabilienda hanc præcipue attu-
lisse, quod Serpentes ab irato Numine immitti
diserte in textu vocentur IGNITI, adeoque na-
turales haudquaquam nuncupari juxta eos possint.
Sed observarunt doctissimi Interpretes Ebræi pari-
ter ac Christiani, non tam à causâ quam ipso ef-
fectu Serpentes illos ignitos fuisse appellatos, eo
quod morfu suo tantum calorem induxerint, ut
morsi ab eis veluti concremati apparuerint. Hinc
R. David Kimchi in Libro Schoraschim: נקראו
הם כן לפי שהן שורפין בהכל פיהם, Vocantur sic (scri-
bit) quia urunt balitu oris sui. Et in Bemidbar rabba
הם שורפין את הנפש, quia com-
burunt animam. Quia contra Deum (ita in ve-
tustiss. Zohar Libri Numeror. fol. 88. col. 1. no-
tantur

tanter legitur) & Mosen murmurarunt ex æquo ;
 ideo immisit in eos SERPENTES COMBUREN-
 TES eos instar ignis , igne ingrediente in os ipso-
 rum , ut conciderent & morerentur. R. Chiiah
 dixit , Serpentes veniebant מלחשן בפומיהו , mor-
 debant eos & moriebantur. Quid est מלחשן ?
 Ardentes , candentes , ut Eccles. X : 11. Num
 mordet serpens sine inflammatione ? Nempe ignem ac-
 censum habebant in ore suo , & mordentes eiacu-
 labantur in eos ignem , ut viscera eorum combu-
 rerentur & morerentur. Hactenus ex Zohar. Quo-
 rum etiam plerique interpretes orientales in opere
 Waltoniano collimasse videntur , dum istos Ser-
 pentes suo quilibet idiomate URENTES appella-
 vere , magis tamen pro stabilienda animalis natu-
 ræ , Serpentibus istis propriæ , veritate ac de-
 monstranda Sententiæ a Te oppugnandæ falsitate
 facere videbitur Syriaca interpretatio antiquissima ,
 quæ Serpentes iusto Dei iudicio Israelitas morden-
 tes , IMMANES , h. e. animalia quantitate maxi-
 ma , nuncupavit. Neque tamen eorum Sententi-
 am existimo improbandam esse , qui Sorephim
 peculiarem Serpentum Speciem esse crediderunt ,
 eandem scil. cum *Dipsade* , de qua SOLINUS
 c. XL. scribit , quod siti interficiat : Sic ipse vi-
 detur sumsisse Onkelos , chaldaice reddens ,
 שׂוּפִיִּים אֶת הָאָרֶץ & R. Salomon : שׂוּפִיִּים אֶת הָאָרֶץ
 : שׂוּפִיִּים qui urant hominem veneno suorum dentium.
 Sic etiam R. Bechai : Suffecisset (ita verba ejus la-
 tine sonant) si dixisset , הַנְּחָשִׁים , Serpentes ; addi-
 dit autem אֶת הַשָּׂרִיפִּים , quod legi potest vel
 Sorephim , combusti , vel Serûphim , comburentes. Qua-
 tenus scil. hucusque Nubes eos combusserat , ne
 nocerent Israelitis , fuerunt Serûphim ; posteaquam
 Israe-

Israelitæ peccarunt, & in eos immissi sunt, fuerunt Sorephim, comburentes. Quos etiam novit PLINIUS atque *Presteres* vocavit, vocabulo græce idem quod hebr. *Sorephim* sonante. Et LUCANUS Lib. IX. a *Prestere* vulneratum descripsit ad hunc modum:

*Nasidium Maris cultorem torridus agri
Percussit PRESTER, illi rubor igneus ora
Succendit, tenditque cutem, pereunte figura,
Miscens cuncta tumor, toto jam corpore major:
Humanumque egressa modum super omnia membra
Efflatur sanies late tollente veneno;
Ipse latet penitus congesto corpore mersus,
Nec lorica tenet distenti corporis auctum.
Spumeus accenso non sic exundat abeno
Undarum cumulus: nec tantos carbasa coro
Curvavere sinus: tumidos jam non capit artus.
Informis globus, & confuso pondere truncus.
Intactum volucrum rostris, epulasque daturum
Haud impune feris, non ausi tradere busto,
Nondum stante modo crescens fugere cadaver.*

Atque hujusmodi Serpentes Deum ex ipso Arabiæ deserto fuscitasse, perque eosdem plagam lethalem populo suo contumaci immisisse, qua ratione aliquis inficiabitur? Cur obsecro S. Textui fidem derogaret Medicus, si ipsum DIOSCORIDEM (in Libri ultimi fine) mentionem fecisse inveniat *Dipsadis* Serpentis venenatissimi, sic dicti a siti, quam creat morfu extremam, illumque alio nomine (juxta eundem) *καύσων* & *πρηνήρ*, eo quod morfu urat & incendat dictum fuisse, & teste AELIANO Lib. VI. *Hist. Anim.* cap. 50. pridem his aliisque nominibus appellatum fuisse sibi ad animum

mum revocet. Taceo Historicos, quorum pluri-
 mi Serpentes sive Dracones ignitos aliquando vi-
 sos esse, h. e. *qui ignem vomerent*, tradiderunt.
 Unicum duntaxat ex LESSÆI Scotia afferro docu-
 mentum, ille etenim an. Dom. 1558. apud Mar-
 chiam & Landoniam Draconem quendam tantos
 ignes vomuisse tradidit, ut iis segetes & fruges
 incenderet, quocirca colonos pervigilare debuisse,
 ut eos assidue extinguerent. Et si vero ad hanc
 Speciem Serpentes istos Israelitis immisos restrin-
 gere haud quaquam velim, nec certam quandam
 determinare aliam (præsertim cum Author Libri
 Sapientiae cap. XVI: 10. *Venenatos DRACONES*
 illos dixerit; Interpres vero Persicus *Serpentes vipe-
 ras*: Jonathan Ben Uziel *Serpentes Regulos* seu Bas-
 liscos, conf. Jerem. VIII. 17.) ex omnium ta-
 men Interpretum collatione, ipsaque Textus ori-
 ginalis veritate liquido constare existimo, Serpen-
 tes igneos vera Animalia, non morbum duntaxat
 quempiam fuisse. Plura pro hac Sententia confir-
 manda lubens attulissem argumenta, ni eorum
 aciem a T. Excell. jamjam instructam esse intelle-
 xissem. Trium duntaxat præstantissimorum Rab-
 binorum de illis Serpentibus judicia, אנשי צדקה
 Tuo duxi subjienda. Primum Is. Abarbenelis esto,
 in Comment. ad Num. XXI. scribentis hoc sensu:
 „ Quia non murmurarunt ob penuriam panis &
 „ aquæ, sed sine causa locuti sunt contra Deum
 „ & Mosén נפשם לרוע, ex sola malitia animæ
 „ suæ, contemnentes cibum omnium præstan-
 „ tissimum, nempe Manna, & sic lingua mala
 „ h. e. calumnia & obtrectatione peccaverunt;
 „ ideo æquales hac in parte facti sunt Serpenti:
 „ המין ללא חועלת לעצמו אלא לרוע מונו,
 „ qui

„ qui nocet & lædit sine ulla sua utilitate, ob
 „ solam malitiam naturæ suæ, sicut Rabbiſi no-
 „ ſtri dicunt; reliqua animalia rapacia omnia no-
 „ cere & lædere prædæ & victus ſui comparandi
 „ cauſa; Serpentem autem ſine ulla cauſa, vel
 „ commodo ſuo. Quia itaque Iſraelitæ Lingua
 „ ſua mala imitati ſunt *Serpentes*, immiſit in eos
 „ *Serpentes urentes*, qui ore ſuo eos momorderunt,
 „ ſicut ipſi momorderunt lingua ſua. Ita Abar-
 „ benel. Et in eundem fere ſenſum locum illum R.
 „ Levi ben Geron explicavit. Alterum Rabbi
 „ ſc. Iſaaci Aramah iudicium eſt tale: „ Quia Man-
 „ na non contenti, naturalem & ordinarium pa-
 „ nem appetiverunt; propterea iudicavit eos De-
 „ us O. M. juxta hanc ipſorum viam. Dixit
 „ nempe: Quia non deſideratis vivere niſi modo
 „ naturali, etiam ego hoc vobis faciam, & per-
 „ mittam *Serpentes*, qui ſunt in Deſerto iſto magno,
 „ *Naturæ* ſuæ, neque in poſterum occludam os
 „ eorum, ne vobis noceant, ſicut huc uſque
 „ feci. „ Tertia denique R. Judan Sententia in
 „ Bemidbar rabba & Tanchuma reperitur hiſ verbis:
 „ Illos *Serpentes*, quos nubes antea combuſſe-
 „ rat, & ex quibus ſepem circa caſtra eorum fe-
 „ cerat, ad nota faciendâ illis miracula ipſiſ facta;
 „ illos, inquam, eoſdem *Serpentes* nunc immi-
 „ ſit in eos „ Verum hæc, (uti antea ſcripſi,) me-
 „ letemata Rabbinica accuratiori tuæ diſquiſitio-
 „ ni committens, Te Vir Excellentiffime, ſingula-
 „ ri Rei medicæ emolumento, noſtræque Patriæ
 „ ornamento vivere, valere, vigereque jubeo quam
 „ diutiſſime.

Excell. & Claritud. Tuæ.

Dabam e Muſeo

obſervantiſſimus

Id Febr. MDCLXVIII.

Theophilus Spizelius.

IV.

Excerpta ex Literis Viri Clar. J. JAC. SCHUDT
ad pl. Rever. Virum ANDR. HARDERUM,
apud Augustanos Pastorem Evangelicum.

I. **S**partam doctiss. Filii Tibi gratulor, cujus eruditissimam Dissertationem de Pædobaptismo non sine delectatione perlegi, - - conjunxit raro inter Theologos exemplo cum rebus sacris stilum purum elegantemque: Materia Dissertationis nobilis est, & nostra ætate ob turbas pietisticas necessaria. Si Tua pace aliquid addere liceat, soleo ego Pietistis, Pædobaptismum ex eo, quia nec expressum de infantibus baptizandis mandatum, nec exemplum in S. Scriptura occurrit, impugnantibus objicere, quod nec expressum mandatum nec exemplum produci queat, scæminas Sacramento Cœnæ esse adhibendas, vel fuisse adhibitas, quas ob id a S. his epulis excludendas esse, nemini Pietistarum huc usque in mentem venit. Ad. p. 32. ubi *omni creaturæ* Evangelium prædicandum esse ex Marc. XVI. & Coloss. I. urgetur; observo ex Philologia, quod Creaturæ ibi per Ebraïsmum notent creaturarum nobilissimam, hominem, cum Hebræis nihil sit tritius, quam homines simpliciter בריות vocare, in Trisol. meo p. 399. allegatur locus ex Raschi in Gen. IV: 16. והבריות אומרים סורו מעלי, & homines (creaturæ) dicunt, recedite ab ipso. & p. 517. שבריות משתוממים עליהן, quod homines obstupescant ob illos, ex Beresch. Rab. Recte eruditus Filius p. 39. urget sensum verbi μαθητεύσατε, quod non est *lehren*, sed *discipulos facere* cum accusativo: Cum

Cum Dativo vero constructum, ut Matth. XXVII: 57. est, *esse alicujus discipulum*: hoc observato docui in Deliciis meis Philol. p. 209. inverti contra Anabaptistas tormentum, Christus enim doctrinam Baptismo postposuit. 1.) Est Thesis generalis *μαθητεύσατε*, *macht zu Lernjüngern*, *convertite*, ut Notæ Belg. Macket tho Discipeln alle vœlcker: & Jer. Felbinger Socin. in Verhione N. T. *Mackhet zu Lehrjüngern alle die Völker*. 2.) Sequitur jam modus eas convertendi, *tauffet sie ic. deinde doctrina, und lebret sie halten alles ic.* Ex Litteris d. 12. April. 1708. datis.

2. EISENMENGERI opus contra Judæos perlegi, possidet Dn. D. *Arcularius* noster exemplar; sed latent cætera in carcere ex mandato Cæsaris; Judæique omnem movent lapidem, nec ullis Viennæ parcunt sumtibus ut supprimatur, foventque Jesuitæ, procul dubio auro conciliati, illorum conatus, persuadentes defuncto Cæsari glor. mem. multa blasphema contineri in illo libro contra Sanctos fidemque catholicam, quorum lectione scandalum præbeatur lectoribus: Ipsi vero Judæi caussantur turbas, quas plebs Christianorum lecto libro excitatura sit; obicem vero se posituros operi minime fuisse, si Lingua latina, vulgo ignota, scriptum fuisset. Ex iisdem Litteris.

3. B. noster *Diefenbachius* initio mensis Julii obiit, cujus *Judæus conversus*, tanquam altera pars *Judæi convertendi*, his nundinis post ejus fata prodiit; Opus curiosum & raris observationibus insignie. . . . *Diefenbachius in Judæo conv.* multa

ex *Eisenmengeri Judaismo detecto*, qui Liber adhuc in carcere latet, hausit, hujusque quasi compendium exhibuit. *Ex Litteris d. 23. Septembr. 1709. exaratis.*

4. De *Franc. Ravaillaco* quod scribis, nunquam fando audiui, quicquam ipsi commercii fuisse cum Jesuitis: Bonus ille Vir, qui Jesuitarum commilitonem eum appellavit, confudit eum cum *Joh. Châtelet*, qui an. 1594. Regem Henr. IV. occisurus, dum jugulum cultro ferire conatur, os Regis, errante ictu, saucians dentem excussit: unde *Theod. Beza* postea ad Henricum dixit: Haecenus Tua Maj. ore tantum abnegavit veritatem fidei nostræ, unde nonnisi os ferit percussor; vereor autem, ne cor ipsum, si eo quoque veritatem abnegaveris, aliquando feriat. Is Chateletius seu Castellus Jesuitarum fuit alumnus, ab iis ad facinus stimulatus; unde Jesuitæ Gallia pulsi, & statua, hujus rei perpetuum documentum, erecta, postea vero Henricus Jesuitarum aliorumque precibus fatigatus, eos in Galliam, infami columna diruta, revocavit, ne tamen omnis rei ex animis hominum deleteretur memoria, adhuc hodie Jesuitæ per Galliam pileolis utuntur triangularibus, cum alibi quatuor angulos illorum habeant pilei. Quid *Ravaillacum* ad pessimum facinus stimulaverit, non adeo certum: Sed accipe, Vir Reverende, quod ex homine Gallo, Viro doctissimo didici, Parentem & fratrem Ravaillaci, cum e Gallia in exilium ejicerentur, Hagæ Comitum Oratori Gallico, ibidem tum commoranti hanc facinoris aperuisse causam; Henricum Regem, ut in libidinem erat projectus, cum iter
per

per locum illum, ubi Ravailiaci morabatur familia, faceret, vim intulisse Sorori hujus Ravailiaci, & ex stupro illo conceptum esse filiolum, hunc postea Henrico, post paucos annos illac transeunti, a matre paupercula oblatum fuisse, addita supplici prece, ut de alimentis filiolo, ex se suscepto, prospiceret, huic Regem respondisse, ut in seria & jocos artifex erat; tot sibi esse filios, ut illis alendis sumtus regni non sufficerent: Hanc injuriam tam male habuisse fratrem puellæ *Franc. Ravaillacum*, ut ab illo tempore ingentem contra Regem iram conceperit & nefanda cæde Regis libidinem ultum iverit. Quicquid hujus est, Jesuitas non facile quis ut cædis autores conscios convincet. *Ex iisdem Litteris.*

5. *EISENMENGERI* *Judaismus detectus*, tamdiu vinculis, a malitia & pecunia Judaica injectis, prohibitus, tandem in lucem prodiit, adjutus auspiciis ac privilegio munitus Sereniss. Borusorum Regis, & apud nos quinque florenis prostat; opus auro præstantius atque carius. *Ex Epistola die 13. Jan. 1712. data.*

6. Intellexi ex literis tuis Libri mei (*Curiositates Judaicas* innuit) lectionem apud vos nonnullos animorum dedisse motus, inter Christianos æque ac Judæos, eos ut paulo fufius mihi exponas, cum scribere Tibi commodum fuerit & occasio permiserit, oro rogoque. Miror apud vos tot tantosque esse Judæorum patronos; sed reor, abiisse iterum Judæos cum Comitibus Rati-bonam, urbemque vestram hoc onere Judaico plane esse liberatam, nec apud vos Judæos tolerari. Sunt
&

& hic nonnulli qui murmurant & animum ac cal-
lamum meum intrepidum criminantur, quos ego
rideo; id vero miror, non paucos Judæorum li-
brum sibi comparasse legisque: plus quam DC.
exemplaria jam distracta, quorum unum in ma-
nus Illustriss. Principis Mauricii Wilhelmi Ducis
Saxon. cui sedes Cizæ est, pervenit, quod ille
non sine delectatione perlegit; quod literis suis
mihi retulit Dn. *Christ. Grundmannus* Pastor illius
regionis eruditus. Nulla mihi ob librum lis mo-
ta est, nec a Christianis, nec a Judæis: jam
mense novembri cum vix lucem liber aspexisset,
Comes Georgius Wurmbrandius Consiliarius Im-
per. aulicus exemplar sibi mittendum Viennam cu-
ravit. Si Deo vitam viresque prorogare libuerit,
futuris nundinis autumnalibus IV. Partem prelo
subjiciam, continuationem harum Curiositatum,
cum multas jam denuo collegerim curiosas raras-
que observationes, spesque sit communicandi me-
cum itinerarium Msc. amici ac Collegæ mei, quo
multa singularia, neminique nota continentur,
ex privatis colloquiis cum *Spethio*, *Oligero Pauli*,
aliisque hujus furfuris hominibus hausta. *Ex Lite-
ris die 15. Maii 1715. scriptis.*

V.

Excerpta ex Literis JOH. MICH. LANGII,
Profess. quondam Altdorfini, postea exaucto-
rati, ad eundem A. HARDERUM.

I. DE quæstione quam placuit movere, aliquid
tribus verbis monendum. Locuti eramus
de *Verbo essentiali* (vom wesentlichen Worte Got-
tes)

tes) cui tribueram soli omnes effectus vere supernaturales. Oriebatur inde Quæstio: Quidnam intelligam per hoc Dei Verbum essentiale? Respondeo, ipsum Dei Verbum in Scripturis comprehensum, quatenus est potentia Dei ad Salutem omni credenti, Rom. 1: 16. Spiritus & Vita, Joh. VI: 63. & quæ alia sunt elogia Verbo divino competentia. Instas: Si hoc; cuinam ergo hoc Verbum essentiale contradistinguis? Respondeo, Conceptibus Theologiæ cerebrinæ, quæ est, ut *Spenerus* appellat, Philosophia mera de rebus Theologicis. Ortum habuit hæc Theologia non ex Verbo Dei scripto, quatenus est vivum & efficax Verbum Divinum, sed quatenus est perspicue in Lingua Ebræa & Græca propositum, quam perspicuitatem Scriptura habet communem cum omnibus aliis libris sanioribus. Hinc qui novit Linguas originales & reliquis naturæ & artis subsidiis hermeneuticis est instructus, virtute plane naturali potest exsculpere Sensum naturalem & Grammaticum per naturam Linguarum, neque opus habet ad hanc perceptionem pœnitentia, precibus aut peculiari gratia Spiritus S. Hæc notitia naturalis & mere cerebrina est illa famosa nostra Orthodoxyia, quæ plane straminea est, neque Verbum Dei vivum & efficax meretur dici, sed sunt conceptus aliqui humani, forte etiam Logica veritate præditi, & ita Dei Verbum referentes, quemadmodum accurata Mappa Geographica v. gr. exacte regnum Galliarum sistit, ita ut qui illam mappam habet, recte dicatur exacte Regnum Galliarum habere. Sed qualemnam habet Galliam? certe chartaceam, pictam, non realem, vel essentialem. Hinc quæ prædicata competunt Regno

Regno Galliarum vero, reali & essentiali, nullo modo cadere possunt in illam chartaceam geographicas ad regulas effictam Galliam. Idem de Theologia illa conceptuali viribus naturæ & artis parabili sentio. Est Dei Verbum, ut Mappa geographica v. g. Regnum Galliæ est; sed vivum, verum sive reale, & hoc sensu essentiali Dei Verbum non est. Hoc enim est mera Dei potentia, quæ non generat conceptum de fide, sed ipsam fidem vivam, quæ est ὑπόστασις τῶν ἐλπιζομένων; idemque iudicium ferò de reliquis effectibus divinis & salutaribus omnibus. Orthodoxia naturaliter parabilis, dat, si feliciter cedit, veritates logicas h. e. conceptus cerebrinos de poenitentia, regeneratione, justificatione, sanctificatione, precibus, solatio divino, gaudio spirituali. &c. Sed Verbum Divinum efficax (quod non aliter quam per abnegationis, simplicitatis, amoris & ardoris studium a cordibus contritis potest percipi,) rem ipsam dat, ipsam dat essentialiam, ipsam ὑπόστασιν operatur: qua de re pluribus ago in altera meæ disputationis de Orthodoxia editione, nunc sub prælo sudante: Ita enim placuit Bibliopolæ meas Disputationes Positivo Polemicas in unum colligere fasciculum & nundinis instantibus venales exponere. *Ex Litteris Aldorfii prid. Cal. Jun. 1702. datis.*

VI.

Idem ad eundem.

I. Tandem, Vir summe Reverende, Tuas accepi literas multis nominibus mihi gratas.
Fateor

Fateor me nescivisse , quod mea scripta Te usque adeo offenderint , ut etiam alienior a me , ob suspicionem Heterodoxiæ , sis factus : Si tamen scivissem , ne quidem illa Tua , Vir Excell. in me lata durior sententia , me potuisset offendere , qui satis scio , quanta vis sit præconceptarum opinionum , quas sub cœlestis veritatis titulo , a Majoribus nostris & honoratioribus Ecclesiæ membris , sine accuratiore nostro examine , cum lacte materno hausimus , earundemque defensionì potius , quam seriæ discussioni sumus assuefacti & innutriti. Hanc vim satis superque sentiunt in hunc usque diem Judæi , Pontificii & tandem quis non ? modo ne sit frigidus suæ , quam profitetur Religionis alumnus. Egomet ipse ante aliquot lustra Saulum potius quam Paulum egi in Scholarum nostrarum , maxime vero b. D. Musæi , Beieri-que sententiis defendendis : Multos immoderatus tractavi & calamo & ore , quos videram non orthodoxe h. e. non ad Magistrorum nostrorum placita sentire. In quo morbi genere proinde ipse decubui , in eo tanto facilius novi ferre alios laborantes. Nihil scripti animo exacerbato , quod ego quidem sciam ; sed volui tantum vindicare Simplicitatem vere Christianam , Scripturæque S. auctoritatem defendere normativam , quam Scholastici nostri Theologi , magisque adhuc illi , qui Jura Episcopalia hodie passim tanta severitate in suis Consiliis Aulico-Ecclesiasticis extollunt , ut proxime a papali Spiritu absint , non leviter violare mihi videbantur. Neque multi magni Viri meum illum conatum improbarunt : quin potius mei defensionem publicam in se jam suscepit Theologus Berolinensis celeberrimus D. *Joachimus Lange* ,

pius, in germanico opere, cujus Tomos per
nundinas edit contra Censores Saxonicos in den
unschuldigen Nachrichten. Ego interim lubens
quemque suo sensui & conscientiae relinquo, mo-
do ne a fide, qua Patri, Filio & Spiritui S. se-
cundum Scripturarum divinarum tenorem adstri-
cti sumus, recedere praesumat. Hac norma qui
diligenter utitur, unctionem acceperit, quae qui-
dem non reddit Papas infallibiles; praestat tamen
fideles ab erroribus gravioribus immunes, & licet
non simul & semel omnia praepudicia discutiatur,
indies tamen magis mentes nostras perficit, & er-
rores, quos olim veritates credidimus, sic dete-
git, ut illos deponamus, aliisque faciem praefe-
rendo, ad ejusdem veritatis divinam investigatio-
nem utiles esse possimus. Haec est illa divina
methodus, qua nostri Majores, cum jugum cu-
riae Romanae Sophistarumque Scholasticorum ex-
citerent, primitus profecerant, ut illustre illud
Veritatis testimonium, quod Augustana Confessio
continet, darent. Conceptus de fidei dogmati-
bus in illa Confessione admodum simplices sunt,
parumque artis, sed multum Spiritus lucisque di-
vinæ habent. Hinc etiam solus hic liber meruit
ex divina providentia in Comitibus recipi, & in
omnibus Transactionibus Imperii Rom. religiosis,
fundamenti loco substerni. Reliqui libri Symbo-
lici in Camera Imp. & Comitibus, quando quæsti-
ones de Religione Protestantium moventur, non
attenduntur, sed pro apocryphis, ut ita dicam,
habentur. Quid? ne quidem Confessio Aug. est
instar normæ, sed tantum per modum simplicis
Confessionis recepta, & tandem ejus litera (non
autem Facultatum Theologicarum vel Ministerio-

rum explicationes & commentarii, sed sola litera A. C.) per Pacem Religiosam, quam dicunt, confirmata. De cætero meam mentem & sensum pleniorē, ut spero, intelliges ex meis Institutionibus Pastoralibus, quarum exemplar mitto. Audio libenter amicos monentes. Si quid vel Tua summe rever. Dignitas, vel celeb. Collega Tuus, D. *Trennerus* inveneritis, de quo putetis me esse monendum, ne mihi invidetis vestra monita. Fortassis frequentior amicitiae usus ad oculum demonstrabit, penitus in meum genium penetrasse optimum Tuum Filium, cujus &c. *Ex Literis d. 24. Febr. 1708. exaratis.*

2. Illustriss. Comitem a Silberkranz ad vos etiam feliciter appulisse, gaudeo. Quæ de Decreto Norico narravit, certo sensu vera sunt. Urgetur *Subscriptio*: sed quem in finem? Mandata Magistratuum subscriptione subditorum non habent opus. Sufficit sola promulgatio. Sed in hac re conscientias tangente *Subscriptio* urgetur, non ut Magistratui præstetur honos, sed ut ex Decreto Magistratus per ipsam *Subscriptionem* novus procudatur Liber Symbolicus, seu nova Norma, quæ non per nudam promulgationem, sed per modum transactionis atque initi contractus stringat, & quidem non tantum eos, qui sive libere, sive vi metue adacti jam subscribunt, verum quoque omnes posthac in territorio Norico Sacra publica tractaturos. Atrox facinus, cujus venenum penetrantissimum pauci penetrant. Ego autem ut perstet Libertas Evangelica, etiam in illa cui nunc inservio, Ecclesia, malo durissima quæque pati, quam in hunc plus quam papalem

Toni. IV. K palem

palem procedendi modum conspirando , Spiritui Politico - Scholastico vel in momentum cedere , qui obiter subintroeundo , nostram suis Principiis prodere conatur libertatem , quam habemus in Christo Jesu , quo nos in Servitutem redigat humanam , neminique liceat ex Scripturis divinis uberiores capere profectus , quam illorum ferunt consilia , qui nunc sese pro infallibilibus Scripturarum interpretibus Ecclesiæ obtrudunt , dominatumque & in illorum , qui hodie vivunt , & in posterorum conscientias , ambitiose affectant. Hæc ad formalia illius Decreti , Subscriptione nostra munendi , si Christo placet. In materialibus etiam nonnulla desiderari possent. &c. *Ex iisdem Literis.*

NOVA

NOVA LITERARIA.

TURICUM. *Heideggeri & Socc.* litteris nuper exscriptus est libellus moralis, qui hujus vitæ histrioniam mirifice depictam ac depexam repræsentat, e gallico sermone translatus a nobilissimo Viro - Juvene TSCH * * * sub hujusmodi titulo: Gedanken des Herrn von Rochefoucault, der Marquisin von Sable, und des Herrn L. D. Aus dem Französischen übersezt. Zürich. 1749. in 8. pl. 12.

2. Apud eosdem proxime recusatus est Reverendi τὸ πᾶν ἐν ἀγίοις TSCHUDII Libellus de vulgari-
bus maxime Præjudiciis, quæ genuinæ Pietatis studio obicem ponere, ejusque progressum & incrementa sufflaminare solent: Inscriptio Libelli ita habet: J. H. Tschudis, Weyl. Pfarrherrn zu Schwanden im Land Glarus und Camerarii, Gemeine Vorurtheile, oder Irrige Meynungen, und falsche Wähne in Sachen, welche den Glauben und das Christenthum betreffen, womit mehrentheils noch unbekehrte Christen sich selbst zu betriegen, und an wahrer Buß und Heiligkeit des Lebens zu verhindern pflegen; zum vierten mahl, und mit des Hochsel. Verfassers Leben, a. v. einigen Anmerkungen und Gebättern herausgegeben, von einem Friedensbotten Zions. Zürich. 1749. in 8. pl. 12.

3. Idem nobis dederunt : Zufällige Gedan-
ken über das Heldengedicht der Messias ; ver-
anlasset durch Herrn G. S. Meiers , öffentli-
chen Lehrers der Weltweisheit zu Halle , Be-
urtheilung dieses Heldengedichtes. Zürich. 1749.
in 8. pl. 4. Proposuit sibi hoc Scripto Anony-
mus Autor divinum illud Epicum carmen , cu-
jus tribus prioribus Libris KLOPSTOCKIUS ,
(quem semper honoratum Musæ voluistis , habe-
bo!) non ita pridem Teutones suos beavit , no-
va aliqua ratione commendare , explicando pri-
mum , quas hujus Carminis attenta ac iterata Le-
ctio sensationes , quos in animo suo motus exci-
taverit : deinde vero etiam docendo , quæ sint
horum effectuum causæ & rationes necessariae ,
ob quas tantam in animum humanum vim exere-
re debeat.

5. Apud eosdem prostat : Herrn von Mauper-
tuis Sendschreiben an ein Frauenzimmer über
den Cometen , so im Jahr 1742. gesehen wor-
den. Aus dem Französischen übersetzt. Zürich.
1749. pl. 3.

5. Eorundem prælum etiam reliquit : J. Fried.
Stappers , Pr. des G. W. Grundlegung zur
wahren Religion. Fünfter Theil. Zürich. 1749.
in 8. pl. 43. Explicat isthoc Volumen prolixè
satis argumentum de statu innocentiae hominis &
de Lapso ejusque sequelis , atque comprehendit
Cap. XIII. partemque præcipuam Capitis XIII.

6. Prodiit quoque novissime , atque apud J. Huld-
Denzlerum venum prostat Viri Consultissimi J.
JA-

JACOBI LEONIS Volumen III. LEXICI UNIVERSALIS rerum ad Helvetiæ accuratam & plenam notitiam pertinentium : quod in Alphabetica Articulorum serie progreditur a BE usque ad BL. in 4. 1749. pl. 42. Quicunque ex luculento aliquo Specimine cognoscere vult , quid de universi operis ratione ac diligentia statuendum sit , evolvat hujus Tomi Titulum copiosum BERN.

Ex Officina *Conr. Orellii* prodit : *Neue critische Briefe über ganz verschiedene Materien, von verschiedenen Verfassern. Zürich. 1749.* pl. 34. Argumenta harum Epistolarum hæc sunt ; 1.) Von der Stärke des poetischen Naturells ; und was *S.* gedacht habe , als er zum ersten mahl *Miltons* *Paradies* gelesen hatte. 2.) Von der moralischen Sinnesart und Tugend , die einem Poeten nöthig sind. 3.) Von dem angenehmen Vortrage der strengen Wahrheiten. 4.) Exempel von strengen Wahrheiten , die poetisch eingekleidet sind. 5.) Von der Nutzbarkeit des poetischen Schönen im gemeinen Leben. 6.) Von dem verschiedenen Geschmacke an gleich schönen Schriften. 7.) Rechtfertigung der kleinen Rollen lebloser , unkörperlicher , und unbeseelter Dinge. 8.) Einfälle , die ein Verfasser gehabt haben sollte. 9.) *Kath Thomsons* Jahrzeiten auf dem Lande zu lesen. 10. 11.) Moralische und physikalische Ursachen des schnellen Wachsthums der Poesie im dreizehnten Jahrhundert. 12.) Befräftigung der moralischen Ursachen. 13. 14.) Von der Ähnlichkeit zwischen den Schwäbischen und Pro-

benzialischen Poeten. 15.) Von den Verfassungen der Römischen Arcadia. 16.) Beurtheilung derselbigen. 17.) Von dem herrschaftlichen Geiste der Arcadia. 18.) Von der verschiedenen Art, womit die Verbesserung des Geschmacks bey den Italienern und bey den Deutschen unternommen worden. 19.) Von dem übelbefestigten Geschmacke der ersten Arkadier. 20.) Zusatz zum Pygmalion. 21.) Der Körbgenmacher; die genezte Frau. 22.) Aufgaben zu Aesopischen Fabeln. 23.) Auflösung derselben in Fabeln. 24.) Von der abentheuerlichen Erschaffung der Potuanen. 25.) Von Henning de Han. 26.) Homers Bacchus unter den Corsaren. 27.) Von den Vorzügen des Friso. 28.) Beurtheilung des befreysten Italien des Trissino. 29. Von dem Werthe des Dantischen dreyfachen Gedichtes. 30.) Von den Tugenden, die in dem epischen Gedichte für Maschinen eingeführt werden wollen. 31. 32.) Vergleichung zwischen des Corneille Horakiern, und des Recanati Demodice. 33.) Von dem Mannigfaltigen, welches bey der Einheit Platz findet. 34.) Empfindungen eines gebohrnen Blinden. 35.) Freundschaftlicher Brief an Sipha. 36.) Vergleichung zwischen zweoen Eklogen, des Fontenelle und des Pope. 37.) Von Gresslets Verbesserung der Eklogen des Virgils. 38.) Von den Vorzügen der Eklogen des Theocritus. 39.) Von des Morei Autunno tiburtino. 40. 41.) Von dem Charakter der Poesie des Lemene. 42.) Von
der

der Poesie des Paters Ceva. 43. Von den wunderlichen Einfällen der Phantasie. 44.) Von poetischen Zügen zum Lobe des Winters. 45.) Von der Artigkeit in den Manieren der Mädchen, die von den schwäbischen alten Poeten besungen worden. 46.) Die Liebe eine comische Neigung. 47.) Daß die Liebe, die mit Hofnung begleitet ist, einen Gefallen am Geistreichen habe. 48.) Von der Lebhaftigkeit der kleinen materiischen Züge. 49.) Von artigen Verbesserungen in einem Sonnete des Zappi. 50.) Vertheidigung einer Ode des Anacreons. 51.) Von den Anacreontischen Liedern des Baruffaldi. 52.) Von der Galanterie. 53.) Von einer fanatischen Liebes-Probe der Minnesinger. 54.) Empfehlung des Platonischen Systems in der Ausdrückung der Liebe. 55.) Von der Annäherung des goldnen Alters der deutschen Poesie. 56.) Von der Art der Satire in Youngs Liebe zum Nachruhm. 57.) Von einer sonderbaren Figur des Unerwarteten. 58-60.) Von der schweren Kunst zu tadeln. 61.) Abgesonderte moralische Einfälle. 62.) Von der Verwirrung, die in der Erzählung vom Fragen, Anreden, und Ausruffen entsteht. 63.) Von einer Nachahmung der Sprache des XIIIten Jahrhunderts. 64.) Poetische Gedanken über die Zernichtung. 65.) Von der Italiäner überspannten Lobe des Sonnettes. 66.) Liebreiches Urtheil von dem Ausschreiben. 67.) Fürspruch für die Anstöße der Selbstlaute im Verse. 68.) Vergnügen nach überstandener

denet Arbeit. 69.) Gleichnisse über die Vereinigung zweyer Herzen. 70.) Von dem Gedichte auf den Inselsberg. 71.) Günthers Verdienste in Absicht auf die Schwierigkeiten, die er gehabt hat. 72.) Von Flemmings Poesie. 73.) Nachrichten von eines Poeten Krönung auf dem Capitol. 74.) Das Erdmännchen. 75. 77.) Ob der allgemeine Verfall die Vollkommenheit einer Schrift beweise? 78.) Von einem Urtheil, das nichts als witzig ist.

Exercitationes Academicæ prodierunt sequentes :

1. Dissertatio physico - Mathematica de Motibus variatis , Autore V. Cl. JOANNE GESNERO , M. D. Phys. & Math. Prof. O. Soc. Imp. N. C. Collega dicto *Acarnan* II. cum Tab. æn. Tig. 1749. in 4. pl. 4. Eam pro consequendo Examine philosophico ad d. 17, & 18. Mart. publice propugnabant XIII. Candidati ; quibus disputandi Actibus præerat Vir Excell. JO. JACOBUS GESNERUS , M. D. experientissimus , qui etiam Theses quasdam adjecit , ut uberior disputandi materia esset.

2. Meditationis de caussis magis magisque invalescentis Incredulitatis , & medela huic malo adhibenda : Pars XI. quam Præside Viro Clariss. J. JACOBO ZIMMERMANNO , S. Theol. Prof. Reg. Boruss. Soc. Scient. adscripto , alternis vicibus oppugnavit propugnavitque Decuria Candidatorum S. M. Tiguri. 1749. in 4. pl. 6. Accedit Vir Celeberr. in hac dissertatione ad alterum instituti caput de medela gravi Incredulitatis morbo adhi.

adhibenda , atque universam reliquam tractationem tribus absolvet capitibus. 1. Aget de medijs *προφυλακτικis* , quibus cavetur , ne quis in gravem hunc morbum incidat. 2. De modo , quo tractandi sint illi , qui ad vitium hoc inclinare videntur. 3. De modo , quo reduci possint illi , qui in castra Incredulorum jam transiverunt , morboque hoc gravi correpti sunt. In hac Dissertatione expendit , quid Parentibus , Præceptoribus , iis qui graviore disciplinas tractant , & imprimis Theologiæ Professoribus & omittendum & præstandum sit , ut homines adversus gravem & funestum morbum Incredulitatis præmuniantur.

3. Dissertatio theologica de Doctrina , quæ in Ecclesia Christi annuncianda est , quam placidæ disquisitioni postrid. Synodi vernalis subjecit Vir Clariss. J. JACOBUS LAVATERUS , S. Theol. Prof. Respondente Jo. Rodolph. Holzhaltio , V. D. M. & Past. in Wallisellen: Assumente Henr. Eschéro , S. Theol. Stud. Tiguri. 1749. in 4. pl. 4. Ea præcipit hæc Dissertatio , circa docendi prudentiam , quæ si futuri Religionis Christianæ Doctores diligentius observarent , brevi longe melior existeret rerum facies , multæque , de exiguo prædicationis evangelicæ fructu , querelæ non amplius locum habere possent. Optarim itaque ut omnibus persuadere possim , hancce Dissertationem non tam eo consilio esse conscriptam , ut disputandi materiem suppeditaret , sed ut prudentes in docendo Ministros formaret : atque etiam spondere ausim Theologiæ studiosos ex attenta lectione & meditatione hujus Dissertationis plus utilitatis percepturos , quam ex omnibus Oratoriæ S. compendiis.

Visum est hoc loco adjicere , quæ nuper sub nomine *Davidis HERRLIBERGERI* , Sculptoris nobilissimi , publice annunciata sunt de ratione Operis , quod omnium gentium ritus in Cultu sacro receptos æneis tabulis repræsentat , & Germanico textu explicat , mox b. c. D. finiendi , quæ ita habent : Comme le fameux *Ouvrage Ceremoniel* entrepris & annoncé au Public par *David Herrliberguer* , qui porte pour titre : *Ceremonies Religieuses de tous les Peuples du Monde* , ou *Représentation & Explication des principaux Devoirs , Coûtumes , Pratiques & Ceremonies Sacrées & Religieuses des Nations tant Chrétiennes qu'Infideles de toute la Terre &c.* est tellement avancé , que sous le bon plaisir du Ciel il sera en peu de temps achevé & livré complet , on a jugé à propos de donner ici tout de nouveau quelque idée générale de l'Ouvrage en question , & de l'Ordre , qu'on y a suivi , en renvoyant néanmoins toujours le Lecteur , pour le détail , à l'Ouvrage même.

1.) La premiere chose donc qu'il faut observer , c'est que cet Ouvrage est une imitation fidele & complete du Grand & fameux *Ouvrage Ceremoniel* de feu M^r. Picart , qui a paru , il y a quelques années , mais à un prix exorbitant , avec un Texte François , Anglois & Hollandois , mais qui paroît ici pour la premiere fois avec un Texte Alleman raccourci , quoique également solide , & à un prix fort modique.

2.) On a fait des changemens considerables dans la Disposition de l'Ouvrage , qui lui donnent de la préférence par dessus l'Original , & par les quels
les

les divers volumes sont rangés en meilleur ordre.
Voici de quelle maniere on s'y est pris.

Le Premier Volume , ou si l'on veut , la Premiere
Partie Générale comprend les Ceremonies Sa-
crées & Religieuses de toutes les Religions , Se-
ctes & Partis , qui se trouvent entre les Nations
Chrésiennes & Baptisées.

La Seconde comprend les Ceremonies Religieuses
des Nations , qui se distinguent par la Circon-
cision.

La Troisième enfin comprend les diverses Especes
d'Idolatries des Nations Payennes.

De plus , pour faciliter l'acquisition de l'Ouvra-
ge à ceux qui y ont souscrit , on a encore divisé
chaque Partie Générale en certaines Sections , des-
quelles il y a Sept dans la Premiere Partie , Cinq
dans la Deuxieme , & huit dans la Troisième.

3.) Cet Ouvrage , qui est *in Folio* , contient ,
outre son Texte , son Introduction & son Regi-
stre, XXX. Portraits de feuilles entieres & CXCIX.
Portraits de demies - feuilles , ensemble Cinq-Cent-
Quarante differentes Représentations. Il peut être
relié , si l'on veut en un seul gros Volume , ou
bien , (comme on vient de le dire) en Trois Vo-
lumes mediocres , selon ses Trois differentes Par-
ties , ainsi qu'il plaira à chacun.

4.) Comme on n'a imprimé qu'un petit nom-
bre d'Exemplaires du Texte Alleman de cet Ou-
vrage , lesquels même sont déjà promis pour la
plûpart à ceux , qui y ont souscrit , on a réme-
dié

dié à ce défaut, en faisant imprimer sur Sept feuilles *in Folio*, un abrégé du dit Texte, aussi en Alleman, afin de pouvoir s'accommoder au goût de ceux, qui ne cherchent pas tant les explications des Portraits, que les Portraits ou Représentations mêmes, & qui se contenteroient volontiers d'une description moins étendue. Et comme on a eu soin de mettre au bas de chaque Planche l'abrégé de son contenu en François, cet Ouvrage ne laissera pas que d'être également utile à ceux, qui n'entendent pas l'Alleman, & qui pour cette raison ne voudront point de Texte du tout.

5.) Tout ce Grand & précieux Ouvrage se vendra dès à présent jusqu'à la fin de l'Année courante 1749. complet, avec son grand Texte & avec toutes ses Explications, à ceux, qui y auront souscrit, ou qui le feront encore dans le tems limité, à leur grand avantage pour 30. Flor. Au lieu qu'après le Terme expiré on ne l'aura plus à moins de 36. Flor. Avec le même avantage ceux qui auront souscrit à l'Ouvrage & au Texte racourci, ou qui voudront le faire encore dans le tems limité, l'auront complet à raison de 20. Flor. Au lieu qu'après le Terme expiré on ne l'aura plus à moins de 25. Flor. 30. kr. Le Texte racourci tout seul se vendra bien aussi à raison de 20. kr. Et s'il se trouvoit des Personnes, qui n'eussent envie d'avoir que l'une ou l'autre des Sections de l'Ouvrage, on s'y accommodera de même de la manière, qu'on leur donnera chaque Section à raison d'un Flor. 48. kr.

Superiore februar. mense Vir de re Scholastica præclare meritus, J. JACOBUS REUTLINGERUS, *Judi Carolini Moderator, & Collegii Canoniorum Senior*, marasmo senili confectus diem supremum obiit, postquam vixisset ann. LXXIX. atque Scholis Carolinis præfuisset per XXX. fere annos. In Scholastico munere ei successit Vir pl. Reverendus J. JACOBUS HAGENBUCHUS, hactenus *Scholæ Carol. Provisor*. Canonici vero Titulo ac Insignibus merito suo ornatus est Vir Clariss. J. GASP. HAGENBUCHUS, *Professor Linguar. in Collegio Humanitatis*, cujus Viri doctissimi *Epistola Epigraphica de Diptycho Brixiano Boethii Consulis*, circa ipsum hoc tempus, auspiciis, jussu & sumtibus Principis Eminentiss. Cardinal. QUIRINI feliciter in lucem prodiit; in sol. cum æneis Tabulis. De quo Libro alia vice plura fortassis commemorabimus.

BERNA. Vir Ampliss. ALBERTUS HALLER, apud Goettingenses Professor Celeberrimus a Sereniss. Angliæ Rege in L. Baronum censum adscriptus est: Atque Celsiss. Princeps Regius *de Galles* eundem Literis manu sua exaratis dignatus est, quibus ab eo sollicitè contendit, ne Goettingensem Academiam deferere velit: Submisitque Tragediam CATO inscriptam, ab ADDISSONIO quondam concinnatam, nunc vero multis modis castigatam ac locupletatam. Hanc Celsiss. Principis gratiam *Hallerus* isthoc Epigrammate illustravit:

Als unbefiegt an Muth der letzte Römer starb,
War Rom beyhm Ruhm noch stolz, den ihm sein Tod erwark:
O glücklich als Rom du freyes Albion!
Wie dorten Cato sprach, so denkt hier Cæsars Sohn.

2. Præ.

2. Prælectio de Successione Testamentaria ex Jure Natur. Civili & Statutario, quam occasione vacantis Cathedræ Juridicæ in Celebri Bernatam Academia habuit d. 31. Martii. 1748. BEATUS PHILIPP. VICAT, J. V. D. & Prof. in Acad. Lausann. P. O. ejusdemque h. t. Rector. Bernæ. 1748. Hac Prælectione Clariss. Autor eam inprimis Quæstionem, quæ ab illustribus Viris ancipite veluti certamine hactenus agitata est, expendit & dilucidat: An Juris sit naturalis, an vero ab instituto civili seu a Lege positiva fluat testamentaria Successio? Clariss. Autor Grotii partes amplexus est, easque strenue tuetur ac vindicat.

FRIBURGUM. Hic lucem vidit: Histoire des Helvétiens, aujourd'hui connus sous le nom de Suisses: ou Traité sur leur Origine, leurs Guerres, leurs Alliances & leurs Gouvernement, par M. le Baron d'ALT de Tieffenthal, Avoier de la Ville & Republique de Fribourg, & Commandant Général du Militaire. Tome I. à Fribourg en Suisse. 1749. 8. Varia de hoc Libro, qui melioris commatis est, judicia vide in *den freymüthigen Nachrichten*.

NEOBURGUM. Prodiit apud Boyvium & Socc. plagula sub hac inscriptione: Précis d'un Système nouveau, développé en VI. Sections, *touchant la formation, la propagation & la Nature de l'Etre Humain*, par l'Auteur de l'Essai Philosophique *sur la Nature des Etres Spirituels*, contenant dans un Ordre naturel toutes les parties de ce Système, par une suite de Propositions, dont les unes sont des axiomes, ou des principes fondez sur l'expérience

rience & le sentiment , & qui par conséquent ne sauroit être contredits ; & les autres sont des Théorèmes , que l'Auteur se flatte avoir prouvés dans le corps de l'Ouvrage , suffisamment , ou du moins autant qu'ils sont susceptibles des preuves.

In qua quisque valet , censebo , exerceat artem.

BASILEA. Hic litteris Thurnisianis accurate exscripta est altera Descriptionis Pagi Basileensis particula : Versuch einer Beschreibung historisch und natürlicher Merkwürdigkeiten der Landschaft Basel. Iltes Stuck. Basel. 1748. in 8. pl. 5. cum 3. Tab. æn. Comprehendit hæc particula quæcunque ad plenioram notitiam vici dicti Münchenstein facere aliquo modo possunt.

2. Apud eundem prodit quoque hujus Topographicæ enarrationis particula III. quæ constat 7. pl. & 3. Tab. æn. eaque agit de vico Pratteln dicto.

3. Præterito anno vertente lucem adspexit : Kurze doch vollständige demonstrative Einleitung zur gemeinen practischen Rechenkunst für jedermann nützlich zu gebrauchen ꝛc. Mit einem mathematischen Anhang und Register versehen , von J. Lud. WENTZ , L. A. M. J. V. L. & Math. Bas. Typis Eckensteinii. 1748.

3. Occasione vacantis Cathedræ Juris Naturæ & Philosophiæ moralis in Academia Basileensi certatim specimina ediderunt hi Viri Clarissimi :

a) Disquisitio philosophica de Infanticidio quandoque licito : ad d. 14. Januar. proposita a JO.

STE.

STEHELINO, Phil. Med. & Chirurg. Doctore.
Basileæ. 1749. in 40.

b) Observationes de quibusdam Philosophiæ
moralis capitibus propositæ ad d. 17. Jan. à LU-
CA RAILLARD, S. M. C. Basil. 1749. in 4.

c) Themata selecta ex Jure Naturæ & Genti-
um & ex Doctrina civili proposita ab ISAACO
ISELIN. Basileæ. 1749. in 4.

d) Theses tumultuariæ de Conjugio expositæ
à JO. RUDOLPH. FATIO. J. U. C. Basil. 1749.
ad d. 28. Jan.

e) Dissertatio philosophica de Officiis erga Ini-
micos, quam ad d. 31. Jan. proposuit JO. JAC.
HUBERUS, Frid. Fil. A. L. M.

f) Theses philosophicæ miscellanæ, quas ad
d. 4. Febr. publico competitorum examini subje-
cit JO. JAC. FALCISIUS, A. L. M. & J. U. C.
Basileæ. 1749.

g) Specimen Observationum philosophicarum
vacante summi Viri ANDR. WYSSII Cathedra,
proposuit ad d. 7. Febr. JO. HENR. GERNLE-
RUS, Phil. D. Basil. 1749. pl. 2½.

h) Dissertatio philosophica de Mendaciis offi-
ciosis, ad d. 11. Febr. proposita a FRIDERICO
MUNCH, A. L. M. Basil. 1749.

i) Theses Subitariæ ex Philosophia morali ex-
cerptæ, quas ad d. XVI. Cal. Mart. publice pro-
posuit M. JO. GEORG. ERZBERGER, S. M. C.
& Ling. Hebr. Prof. Vic. Basileæ. 1749. pl. 2.

k) Theses philosophicæ de Libertate humana:
representatæ ad d. 4. Mart. ab EMAN. MERIAN,
A. L. M. Basil. 1749.

l) Specimen philosophicum, quod ad d. 7.
Martii proposuit J. RUDOLPH. STUPANUS,
Phil. & Med. D. Basileæ, 1749.

m) Dis.

m) Dissertatio Philosophica de Jure emigrandi, proposita ad d. 29. April. a JO. CONR. WIELAND, A. L. M. Basileæ. 1749. pl. 2.

n) Cum Cathedra summi Viri ANDR. WEISSII vacaret, suam de nonnullis Philos. moralis & Juris N. & G. Capitibus sententiam ad d. 13. Maii. examinandam publice obtulit JO. HENR. FALCKNERUS. Basileæ. 1749. pl. 2.

Hac ipsa die 13. Maii illa, quam certatim ambiebant Viri isti doctissimi provinciam sortito obtigit Nobilissimo Juveni-Viro M. JO. HENR. FALCKNERO, J. U. St. Prudentissimi FALCKNERI Consulis Nepoti, qui ante octiduum Patriam Basileam repetiit, cum per annum circiter Clariss. WEISSII contubernio Lugduni Batavorum usus fuisset. Cum eo ut sortis favorem experiantur, delecti fuerant, Vir Litteratissimus M. J. HENR. GERNLERUS, qui antea Jus N. ac G. vicario nomine docuerat, & M. ISAACUS ISELIN, J. U. C.

II. Prodierunt per hoc tempus etiam quædam Dissertationes inaugurales pro summis in utroque jure honoribus consequendis:

a) Theses Juridicæ miscellanæ, quas ad d. 2. Maii. 1749. pro Licentia summum gradum in utroque Jure consequendi defendit GEORG. FRID. CUCUEL, Montisbelgard. Basileæ. in 4. pl. 2½.

b) Dissertatio Juridica de Thesauris eorumque Jure, quam pro summis in U. J. honoribus ad d. 16. Maii 1749. publice defendit JO. RO. DOLPH. FREY; Basileæ. in 4. pl. 3.

Quæritur :

1. An Ecclesiæ nostræ Turicensis reformatæ per XC aut C annos constans & perpetua fides fuerit atque persuasio, Clausulam O. D. apud Matthæum esse ὑποβολιμαίαν, neque ab ipso Domino ut partem huic precum formulæ absolutissimæ fuisse additam?

2. An per C annos illos nobis de hujus Clausulæ αὐθεντία ulla cum Pontificiis controversia intercesserit?

3. An postmodum hæc Clausula privata tantum autoritate, an vero aliquo Ecclesiæ judicio, idque post accuratum rationum in utramque partem examen, in Liturgias & Catechismos publice fuerit recepta?

4. An magis nunc periculosum & religioni noxium sit de hac re Quæstionem movere, atque rationes utrinque placide inter eruditos expendere, quam fuerit ante hos C. annos?

5. An circa hanc Quæstionem alia Prudentiæ regula locum habeat præter illam, quæ in omni Veritatis inquisitione valere debet: Cavendum, ne idiota intempestivis de dogmatibus, quæ non ad Religionis essentiam pertinent, Sermonibus ac Disputationibus perturbentur: simulque & Veritati & Paci inserviendum?

Hanc æquitatis & prudentiæ Legem sibi quoque rogatam esse existiment, quicunque de his Quæstionibus serio judicare & volunt & possunt: neque nobis lucem suam, quæ ægre caremus, quæso, invideant.

Quin dicis CLARE! Terent.